

ZAVOD ZA ZAPOSŁJAVANJE CRNE GORE

SOCIJALNA EKONOMIJA U CRNOJ GORI

Podgorica, decembar 2006.

IZDAVAC
ZAVOD ZA ZAPOSŁJAVANJE CRNE GORE

ZA IZDAVACA
Branimir Bojanic, direktor

KOORDINATOR PROJEKTA
Dimitrije Radulovic

NOSILAC PROJEKTA
Zavod za vzpodbujanje in razvijanje kvalitete žvota – Papilot, Ljubljana

AUTORSKI TIM:
Giacinto Tommassini
Stojan Zagorc
Simona Zagorc
Đoko Polovic
Božidar Šiševic

LEKTOR
Svetozar Kujovic

KOMPJUTERSKA PRIPREMA I DIZAJN
Sanja Petrovic

ŠTAMPA
GRAFO BALE - Podgorica

TIRAŽ
500 primjeraka

Sva prava zadržava izdavac. Nijedan dio ove studije ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvima – elektronskim, mehanickim, kopiranjem, snimanjem ili na bilo koji drugi nacin, bez prethodne saglasnosti Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.

© **Copyright: Zavod za zapošljavanje Crne Gore**

SADRŽAJ

1. UVOD	7
1.1. OPŠTI OSVRT	7
1.2. RAZLOZI ZA IZRADU STUDIJE	9
1.3. CILJEVI I NAMJENA STUDIJE	11
1.4. OCEKIVANI EFEKTI STUDIJE	13
1.5. METODOLOGIJA I NACIN RADA	13
1.6. STRUKTURA I SADRŽAJ STUDIJE	15
2. SOCIJALNA EKONOMIJA I SOCIJALNO PREDUZETNIŠTO	16
2.1. OPŠTI OSVRT NA RAZVOJ TRECEG SEKTORA, SOCIJALNE EKONOMIJE I SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA	16
2.1.1. Poceci razvoja socijalne ekonomije	16
2.1.2. Razvoj krajem dvadesetog i pocetkom 21-og vijeka	17
2.1.3. Pojmovno određenje treceg sektora u pojedinim državama	18
2.1.4. Savremeni trendovi razvoja treceg sektora	23
2.2. DEFINICIJE TRECEG SEKTORA, SOCIJALNE EKONOMIJE I SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA	26
2.2.1. Definicije pojedinih autora	26
2.2.2. Definicije u pojedinim državama	27
2.2.3. Oblici i mehanizmi podrške u pojedinim državama	29
2.2.4. Definicije medunarodnih organizacija (EU, OECD...)	36
2.3. OKVIRI SOCIJALNE EKONOMIJE	40
2.3.1. Deklaracije EU o socijalnoj ekonomiji	40
2.3.2. Opređenje EU o socijalnoj ekonomiji i socijalnom preduzetništvu	45

2.3.3. Oblici organizovanja socijalnih preduzeca	49
2.4. EVROPSKE KOOPERATIVE I UDRUŽENJA	51
2.4.1. Zajednica evropskih kooperativa	51
2.4.2. Evropska udruženja	53
2.5. FINANSIRANJE SOCIJALNE EKONOMIJE	54
2.5.1. Finansiranje sistema socijalne ekonomije	55
2.5.2. Finansiranje socijalnih preduzeca	55
2.5.3. Eticka banka	56
2.5.4. Novi nacini finansiranja socijalnih preduzeca	58
3. RAZVOJ SOCIJALNE EKONOMIJE U DRŽAVAMA EU	60
3.1. ITALIJA	60
3.1.1. Istorijski razvoj	60
3.1.2. Sadašnje stanje	62
<i>3.1.2.1. Vrste djelatnosti socijalnih kooperativa</i>	63
<i>3.1.2.2. Velicina socijalnih kooperativa i struktura clanstva</i>	64
<i>3.1.2.3. Broj socijalnih preduzeca</i>	68
<i>3.1.2.4. Učešće u društvenom proizvodu</i>	68
<i>3.1.2.5. Učešće u ukupnoj zaposlenosti</i>	68
3.1.3. Socijalna preduzeca i kreiranje politike zapošljavanja	74
3.1.4. Pravna regulativa	75
3.1.5. Ciljne grupe	78
3.1.6. Oblici organizovanja	79
3.1.7. SWOT analiza	81
3.2. SLOVENIJA	82
3.2.1. Istorijski razvoj	82
3.2.2. Postojeće stanje	83
<i>3.2.2.1. Tipovi organizacija</i>	84
<i>3.2.2.2. Uključivanje u programe</i>	84

3.2.2.3. Učešće u društvenom proizvodu	84
3.2.2.4. Učešće u ukupnoj zaposlenosti	85
3.2.2.5. Pravna regulativa	86
3.2.3. Ciljne grupe.....	89
3.2.3.1. Zajednička obilježja ranjivih grupa	91
3.2.3.2. Specifična obilježja ranjivih grupa.....	93
3.2.4. Institucionalna infrastruktura socijalne ekonomije	97
3.2.5. Područja djelovanja socijalne ekonomije	98
3.2.6. Način finansiranja	99
3.2.7. Primjeri dobre prakse	101
3.2.8. SWOT analiza	105
3.3. CEŠKA	106
3.3.1. Istorijski razvoj	106
3.3.2. Broj socijalnih preduzeca	106
3.3.3. Učešće u društvenom proizvodu i ukupnoj zaposlenosti	107
3.3.4. Pravna regulativa	108
3.3.5. Ciljne grupe	110
3.3.6. SWOT analiza	111
3.4. AUSTRIJA	112
3.4.1. Definicije socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva	111
3.4.2. Karakteristike organizacija u socijalnoj ekonomiji	113
3.4.3. Pravna regulativa	114
3.4.4. Akteri u socijalnoj ekonomiji	115
3.4.5. Područja djelovanja socijalne ekonomije	116
3.4.6. SWOT analiza	116
4. SOCIJALNA EKONOMIJA U CRNOJ GORI I PERSPEKTIVE RAZVOJA.....	118
4.1. OPŠTI OSVRT	118
4.2. KOOPERATIVE	126

4.2.1. Kooperative u nekim zemljama Evrope	127
4.2.2. Kooperative u zemljama Centralne i Jugoistocne Evrope	130
4.2.3. Kooperative u zemljama bivše Jugoslavije	131
4.2.3.1. <i>Period do II svjetskog rata</i>	131
4.2.3.2. <i>Period poslije II svjetskog rata</i>	134
4.2.3.3. <i>Period tranzicije</i>	137
4.3. TRECI SEKTOR U CRNOJ GORI	141
4.3.1. Nevladine organizacije	141
4.3.1.1. <i>Institucionalni okvir za osnivanje i rad nevladinih organizacija</i>	142
4.3.1.2. <i>Broj i struktura</i>	143
4.3.1.3. <i>Pravna regulativa</i>	145
4.3.1.4. <i>Koncept razvoja</i>	146
4.3.1.5. <i>Podrucja djelovanja</i>	146
4.3.1.6. <i>Aktivnosti na sticanju sredstava za život</i>	148
4.3.1.7. <i>Uticaj na javnu politiku</i>	150
4.4. STRUKTURNE KARAKTERISTIKE NEZAPOSLENOSTI U CRNOJ GORI	152
4.4.1. Obrazovna, polna i starosna struktura	152
4.4.2. Cekanje na zaposlenje	154
4.4.3. Radni staž	155
4.4.4. Lica s invaliditetom	158
4.4.5. Viškovi zaposlenih	159
4.4.6. Nestandardni oblici zapošljavanja	160
4.4.7. Zapošljavanje Roma	160
4.4.8. Teže i teško zapošljiva lica	161
4.5. CILJNE GRUPE I PROGRAMI SOCIJALNE EKONOMIJE	162
4.5.1. Lica bez obrazovanja i zanimanja	163
4.5.2. Mladi sa završenom školom	

koji prvi put traže zaposlenje	165
4.5.3. Žene	168
4.5.4. Dugotrajno nezaposleni	169
4.5.5. Lica sa posebnim potrebama	171
4.5.6. Lica s invaliditetom	172
4.5.7. Romi i druge etnicke grupe	174
4.5.8. Programi zapošljavanja u manje razvijenim regionima	175
4.5.9. Programi samozapošljavanja i preduzetništva	177
4.5.10. Izbor programa zapošljavanja ciljnih grupa	178
4.5.11. SWOT analiza	180
4.6. PRAVNA REGULATIVA	182
4.7. UKLJUCIVANJE POJEDINACA U SISTEM SOCIJALNE EKONOMIJE	184
4.7.1. Tehnologija ukljucivanja pojedinaca u sistem socijalne ekonomije	185
4.7.2. Model ukljucivanja pojedinaca u sistem socijalne ekonomije	187
4.8. KRETANJE POJEDINACA OD ZAŠTICENOG DO OTVORENOG TRŽIŠTA RADA	188
4.8.1. Model kretanja pojedinaca od zašticenog do otvorenog tržišta rada	189
4.9. SISTEM PODRŠKE SOCIJALNOJ EKONOMIJI	190
4.9.1. Struktura sistema podrške socijalnoj ekonomiji	191
5. ZAKLJUCCI I PREPORUKE	193
5.1. ZAKLJUCCI	193
5.2. PREPORUKE	199

1. UVOD

1.1. OPŠTI OSVRT

Kao institucija tržišta rada, Zavod za zapošljavanje Crne Gore ostvaruje značajnu transformaciju u svom radu. Ona se, prije svega, odnosi na prestrukturiranje i kvalitet usluga koje pruža svojim korisnicima – od pasivnog posredovanja ka aktivnom povezivanju i uskladivanju ponude i tražnje. U tom smislu, u posljednjih nekoliko godina u Zavodu su dominirale dvije vrste aktivnosti: obuka zaposlenih za uspješnu primjenu savremene tehnologije rada u zapošljavanju i iniciranje, oblikovanje i implementacija različitih mjera i programa aktivne politike zapošljavanja.

Upravo, zahvaljujući mjerama aktivne politike zapošljavanja i dinamiziranju privrede značajno je porasla tražnja za radnom snagom, što je doprinijelo smanjenju registrovane nezaposlenosti – sa oko 85.000, koliko je iznosila sredinom 2000, na ispod 40.000 u prvoj polovini 2006. godine i smanjenju stope nezaposlenosti sa nešto preko 32% na manje od 15%, sa tendencijom daljeg smanjenja.

Medutim, i pored ostvarenih pozitivnih rezultata, situacija na tržištu rada je i dalje složena. Naime, i dalje je prisutno nekoliko ozbiljnih problema, od kojih su najvažniji:

- Stopa aktivnosti i stopa zaposlenosti ukupnog stanovništva i dalje su niske, a stopa nezaposlenosti još uvijek visoka³.
- Na tržištu rada izražene su strukturne disproporcije – velika neusklađenost između ponude i tražnje koja se manifestuje u istovremenom postojanju deficita jednih i suficita drugih profila kadrova.
- Kvalitet radne snage – starosna struktura, stručna znanja i vještine, preduzetnost – jednom riječju kompetentnost radne snage je na nezadovoljavajućem nivou.

³ Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi iz oktobra 2005. stopa aktivnosti stanovništva iznosila je oko 58%, a stopa zaposlenosti oko 50%. Ilustracije radi – u istom periodu stopa zaposlenosti u zemljama EU (15 članica) iznosila je oko 65%, a u SAD 70% (tako da se jedna trećina nižeg per capita dohotka u EU u odnosu na SAD pripisuje nižem stepenu zaposlenosti). Najvažnijim dokumentima EU planirano je da stopa zaposlenosti u 2010. dostigne 70%.

- Među nezaposlenima dominiraju kategorije teže i teško zapošljivih, ranjivih grupa (tehno-ekonomski viškovi, lica sa invaliditetom, bez stručne spreme, nisko obrazovani, stariji radnici, oni koji na posao čekaju duže od tri godine).
- Mali broj zapošljavanja i mali broj radnih mjesta za nezaposlene iz ranjivih grupa, a naročito za lica sa invaliditetom.

Pored navedenih problema, opšte prilike u privredi i društvu u posljednjih 10-15 godina doprinijele su daljem zaoštavanju nekih naslijeđenih problema iz ranijeg perioda i radanju novih. Među njima su najvažniji:

- Disproporcije u raspodjeli dohotka i bogatstva i, kao posljedica toga, oštra polarizacija stanovništva na mali procenat bogatih, na jednoj strani, i veliki procenat siromašnih, na drugoj, tako da se siromaštvo pojavljuje kao ozbiljan društveni, ekonomski, razvojni i politički problem.
- Narastanje regionalnih disproporcija u stepenu razvijenosti između nerazvijenog sjevera i ostatka Republike i
- Povećanje razlika u stepenu razvijenosti i uslova života i rada između sela i grada, na štetu sela.

Ove razlike imaju za posljedicu dalje migracije selo-grad, koje, regionalno i po naseljima, nisu ravnomjerne, već su njima natprosječno zahvaćena neka područja na sjeveru i veliki broj sela u skoro svim regijama Republike. Ovo je već dovelo do velikog smanjenja vitalnog kontingenta stanovništva u ovim područjima i naseljima, sa velikim izgledima da se ovaj proces nastavi i u narednih desetak godina. Ovakva kretanja imaju kao posljedicu značajne neiskorišćene prirodne resurse i nastave se dalje ekonomsko, kulturno i drugo degradiranje mnogih seoskih zajednica i citavih regija i narastanje siromaštva.

Različiti faktori – raspad države (SFRJ), ratna događanja u okruženju, sankcije i njima izazvane negativne posljedice za ekonomiju Crne Gore, uticali su na narastanje navedenih problema. Od početka devedesetih godina prošlog vijeka do danas, prioritet u razvoju je imao proces privatizacije, prestrukturiranje preduzeća, uspostavljanje makro-ekonomske stabilnosti i dinamiziranje privrednog rasta. U takvoj situaciji bilo je manje prostora za bavljenje marginalnim/ranjivim grupama.

Pored ovih razloga, narastanje problema nezaposlenosti ranjivih grupa uzrokovano je i drugim okolnostima koje su se manifestovale u raznim

predrasudama, zanemiravanju privatnog sektora poljoprivrede, nedovoljnom angažovanju lokalnih zajednica na podsticanju ekonomskog razvoja i zapošljavanja, nepostojanju adekvatnog sistema obuke i osposobljavanja ranjivih grupa za radnu i socijalnu integraciju. U posebne okolnosti može se svrstati neizgrađen sistem podrške, odnosno nacionalna politika zapošljavanja ranjivih grupa i nedostatak tradicije u razvijanju socijalnog preduzetništva i socijalne ekonomije.

1.2. RAZLOZI ZA IZRADU STUDIJE

Tri su osnovna razloga za izradu studije :

- Crnogorsko društvo nalazi se u procesu intenzivnih promjena koje se odražavaju na cjelokupnu privredu i društvo i otuda potreba za istraživanjima problema koje te promjene donose.
- Potreba redefinisanja koncepta društveno-ekonomskog razvoja i u tome posebno politike razvoja socijalne ekonomije koja može pomoći bržem i adekvatnijem zapošljavanju ranjivih grupa.
- Potreba da se politika razvoja i politika zapošljavanja uskladuju sa međunarodnim standardima i zahtjevima integracionih procesa, narocito procesa približavanja i ulaska u Evropsku uniju.

Drugacije receno, razlozi za pokretanje ovog istraživanja su politički, ekonomski i međunarodni.

Politički. Postojeće razlike u raspodjeli dohotka među pojedinim kategorijama stanovništva i regionima, kao i razlike na relaciji selo – grad su politički neprihvatljive, jer vode zaoštavanju političkih prilika, odnosno političkoj nestabilnosti.

Ekonomski. U nastojanju da se izdrži sve oštrija globalna konkurencija, država nastoji da smanji svoju ulogu i učešće u troškovima zadovoljavanja određenih usluga. S druge strane sve se više širi korpus ljudskih prava i način njihovog zadovoljavanja. Zato je, bez povećanja zaposlenosti stanovništva, posebno ranjivih grupa, nemoguće ostvariti porast životnog standarda i smanjenje siromaštva, održivi razvoj i druge ekonomske i društvene ciljeve.

Međunarodni. Opredjeljenje Crne Gore za evropske integracione procese, pretpostavlja prihvatanje evropskih standarda u socijalnoj sferi i evropskog

modela razvoja, a to iziskuje novo definisanje uloge i znacaja zaposlenosti i zapošljavanja, posebno ranjivih grupa. Pored toga, u EU se ne može sa niskom stopom zaposlenosti i visokom stopom nezaposlenosti, velikom socijalnom iskljucenošću, velikim procentom siromašnih.

Zavod za zapošljavanje, u okviru svojih funkcija, ima zadatak da se bavi veoma složenim razvojnim problemima društva koji se, pored ostalog, sastoje u tome da:

- Ispavlja propuste koje su stvorili razliciti ciniooci – prethodni društveno-ekonomski sistem, neadekvatni sistem obrazovanja, pogrešno donijete odluke pri upisu u školu ili zapošljavanju.
- Podstice zapošljavanje lica iz kategorija kojima životne okolnosti nijesu bile narocito naklonjene (ranjive grupe).
- Posreduje u zapošljavanju onima koji su, mimo svoje volje, ostali bez posla (tehno-ekonomski viškovi).
- Organizuje edukaciju onih koji su, iz objektivnih ili subjektivnih razloga, nedovoljno obrazovani i obuceni.
- Pruža strucnu pomoc kandidatima za zapošljavanje sa izraženim problemima kod izbora zanimanja i zaposlenja .
- Stvara uslove za povecano zapošljavanje lica koja se, u širem smislu, nalaze u podređenom položaju (individualni poljoprivredni proizvođaci i stanovnici pasivnih krajeva, ranjive ili teško zapošljive grupe).

Imajuci u vidu navedene probleme i potrebu njihovog što adekvatnijeg rješavanja, Zavod je realizovao niz projekata koji predstavljaju prva istraživanja ovog tipa u Crnoj Gori. To ima svoje prednosti i nedostatke. Prednosti su u smislu istraživanja novih fenomena, ali i rizik da se ne bude adekvatno shvacen i prihvacen.

Svako od navedenih istraživanja predstavljalo je određeni izazov, a najveći među njima je bio - kako predloženo pretociti u praksu? Sa zadovoljstvom se može konstatovati da su određene nove ideje i predlozi iz ovih istraživanja ne samo shvacene već i prihvacne i uspješno se implementiraju.⁴

I pored cinjenice što su navedena istraživanja predstavljala znacajne novine i izazove, ipak, u ovom smislu, studija: **Razvoj socijalne ekonomije u Crnoj**

⁴ Projekat samozapošljavanja se uspješno sprovodi već 6-7 godina, prihvacen je sistem neformalnog obrazovanja i obrazovanja odraslih i intenzivno se stvaraju pretpostavke za izgradnju sertifikatskog sistema, formirani su centri za obuku koji nijesu u nadležnosti Ministarstva prosvjete već Zavoda, u okviru Zavoda formiran je Centar za ljudske resurse.

Gori predstavlja najveći izazov i najteži zadatak. Izazov je utoliko veći i zadatak teži što i dalje traje proces tranzicije, što će reći, proces napuštanja jednog sistema i izgradnja drugog, a ovdje se radi o socijalnoj ekonomiji koja asocira na socijalizam, socijalu i vraćanje na nešto što se u praksi pokazalo lošim, što je odbaceno i zbog čega se krenulo u reforme.

Zbog toga su ciljevi i zadaci ovog istraživanja, njegova sadržina i metodologija dosta specifični. Naime, da bi se pokazalo da socijalna ekonomija nije vraćanje na socijalizam i da socijalno preduzetništvo nije socijala, moralo se početi od objašnjenja osnovnih pojmova - definicije i detaljnijeg objašnjavanja samog koncepta i postulata na kojima počiva socijalna ekonomija.

Pored uobičajenih teškoća na koje nailazi svaka nova inicijativa, ideja o socijalnoj ekonomiji u našim uslovima ima i dodatnu teškoću koja se sastoji u tome kako prevazići negativan imidž, predrasude i nepovjerenje koje običan čovjek ima prema konceptima: socijalna ekonomija, socijalno preduzeće, zadruga-kooperativa, nevladina organizacija. Ovo posebno u situaciji kada već 10-15 godina dominira priča o privatizaciji i profitu, tržišnoj ekonomiji, što je sasvim različito od koncepta socijalne ekonomije i principa na kojima ona počiva.

Prema tome, prvi zadatak je bio da se objasni novi koncept socijalne ekonomije, socijalnog preduzetništva, odnosno trećeg - neprofitnog sektora tj. u čemu je razlika ovog koncepta od zadruga i društvenih preduzeća koje su kod nas favorizovane poslije II svjetskog rata sve do početka 90-ih godina prošlog vijeka.

1.3. CILJEVI I NAMJENA STUDIJE

Projektovani ciljevi koji se žele ostvariti realizacijom ovog istraživanja mogu se, uslovno, podijeliti na one šireg, opštijeg karaktera i specifične.

Glavni razlog i najvažniji cilj pokretanja istraživanja je potreba da se ukaže na ulogu socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva u razvijenim zemljama tržišne privrede i, na bazi toga, sagleda njena uloga u povećanju zaposlenosti teško zapošljivih grupa u Crnoj Gori.

U okviru specifičnih ciljeva, najvažniji se odnose na sljedeće:

- Kako izgrađivati efikasan sektor socijalne ekonomije koji će biti konkurentan i održiv?
- Kako ostvariti povećanje ukupne zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti i, posebno, kako povećati broj i stepen zaposlenosti ranjivih grupa?

Iz prethodnih konstatacija mogu se izvesti osnovni zadaci ovog projekta:

- Da se šira javnost upozna sa savremenim konceptom socijalne ekonomije, kako bi se počele prevazilaziti predrasude o svemu što nosi prizvuk- društveno, socijalno.
- Da se sugeriše izrada zakonske regulative koja će omogućiti razvoj socijalne ekonomije i da se ukaže na potrebu donošenja novih zakona i dogradnju postojećih koji će biti u skladu sa zakonskom regulativom EU u ovoj oblasti.
- Da se sagledaju institucionalna rješenja neophodna za realizaciju razvojnih ciljeva koji su usklađeni sa realnim mogućnostima Crne Gore i zahtjevima pristupanja EU.
- Da se koncipira model koji će omogućiti adekvatan razvoj socijalne ekonomije u Crnoj Gori.

Jedan od zadataka ove studije je šireg, edukativnog karaktera, u smislu da je povećanje zaposlenosti ukupnog stanovništva osnovni uslov za podizanje životnog standarda, smanjenje siromaštva i smanjivanje regionalnih razlika. Pored ovoga, namjera je da se šira i stručna javnost u Republici upozna sa modernim konceptom socijalne ekonomije, socijalnog preduzetništva i razvojnim tendencijama u ovom sektoru u svijetu, posebno u EU.

Uz prethodno, projektovani su i ciljevi čiji je smisao u tome da se :

- Upozna šira javnost sa tradicijom Crne Gore u ovoj oblasti i snimi postojeće stanje;
- Skrene pažnja na nužnost razvijanja socijalne ekonomije u Crnoj Gori;
- Ukaže na specifične probleme i teškoće u razvoju socijalne ekonomije u Crnoj Gori i sektore, grane, oblasti, djelatnosti gdje je realno očekivati njen razvoj;
- Predloži u kom pravcu treba preduzimati mjere i konkretne korake za njenu afirmaciju.

Posebno treba apostrofirati da ovo nije studija tipa strategije razvoja, gdje se akcenat stavlja na detaljniji prikaz politika, mjera i programa. No, i pored toga u

studiji je ukazano u kom pravcu treba djelovati i koje mjere preduzimati ukoliko se želi intenzivniji razvoj socijalne ekonomije i treceg sektora.

1.4. OCEKIVANI EFEKTI STUDIJE

U ocekivane efekte studije mogu se, pored recenog, navesti:

- Definisane pravca razvoja socijalne ekonomije u skladu sa opštim opredjeljenjem Crne Gore kao ekološke države i konceptom održivog razvoja;
- Oblikovanje modela razvoja koji ce definisati jasnu ulogu najvažnijih aktera za stvaranje ambijenta i neophodnih uslova za razvoj socijalne ekonomije i vece zapošljavanje lica iz ranjivih grupa;
- Podsticanje razvoja sektora u kojima realno postoji potencijal za stvaranje novih radnih mjesta i zapošljavanje teže i teško zapošljivih.

1.5. METODOLOGIJA I NACIN RADA

Ova studija je opštijeg tipa od strategije, te se može tretirati kao istraživanje koje prethodi izradi strategije. To znaci da je veca pažnja usmjerena na analizu opštih uslova, potencijalnih mogucnosti i perspektiva razvoja nego na predlaganje konkretnih projekata i rješenja.

Obzirom da razvoj socijalne ekonomije treba shvatiti kao dugorocniji proces, studija predstavlja pocetni korak u tom procesu. Zbog toga treba nastaviti sa daljim istraživanjima koja bi rezultirala izradom strategije.

Iako je osnovni zadatak istraživanja razvoj socijalne ekonomije u užem smislu, ipak se nije mogla posmatrati izolovano od opšte situacije u Crnoj Gori. Ovo posebno zato što razvoj socijalne ekonomije, direktno i indirektno, zavisi od strategije razvoja i opštih opredjeljenja usvojenih u najvažnijim državnim dokumentima. Zbog toga su, prilikom njene izrade, konsultovane referentne studije i projekti.

Kako socijalna ekonomija cinii samo segment ukupne privrede, u projektovanju mogucnosti njenog razvoja pošlo se od pozitivnog iskustva globalnih evropskih procesa i šire. Takode, uvažena su opredjeljenja iz strateških razvojnih dokumenata Crne Gore. Pritom se nastojalo da se što bolje sagleda kako se

usvojeni principi, politika, programi i mjere sadržani u ovim dokumentima mogu primijeniti na razvoj socijalne ekonomije, ali, istovremeno, i da se ukaže kako specifičnosti socijalne ekonomije mogu doprinijeti postizanju ciljeva utvrđenih u njima.

U pristupu dominira metoda komparativnih istraživanja, tj. istraživanja iskustava drugih zemalja u razvijanju i funkcionisanju socijalne ekonomije. Polazeci od činjenice da, u suštini, izgradnja moderne socijalne ekonomije u Crnoj Gori tek pocinje, u studiji je obraden širi prikaz stranih iskustava. Ovo s ciljem da se što bolje sagledaju uslovi u kojima funkcioniše socijalna ekonomija u pojedinim zemljama, kako bi se ta iskustva što je moguće bolje mogla koristiti u stvaranju uslova za razvoj socijalne ekonomije u Crnoj Gori.

Medutim, u odnosu na ove zemlje, istorijske okolnosti, ekonomske i političke prilike, tradicija i kultura u Crnoj Gori se znatno razlikuju, zbog čega je nemoguće kopirati gotova rješenja iz drugih država, već se ona moraju prilagodavati razvojnim specifičnostima Crne Gore.

U radu na studiji angažovani su i strani eksperti koji su pružili značajnu pomoć u realizaciji projekta. Ovo posebno u poglavljima u kojima je obraden opšti prikaz socijalne ekonomije u Evropi i svijetu i specifične karakteristike njenog razvoja u pojedinim zemljama.

Pored korišćenja literature i diskusija sa stranim ekspertima, u izradi studije korišćena su i saznanja iz "rada na terenu." Naime, domaći autori su kroz studijska putovanja u Sloveniju i Italiju imali priliku da se upoznaju sa funkcionisanjem socijalne ekonomije u praksi, što je bilo izuzetno korisno za ostvarivanje projektovanih ciljeva.

I pored relativno povoljnih opštih uslova za rad, autori su se susreli sa nizom problema. Najteži su bili oni koji se tiču nedostatka domaće literature, statističke građe i drugih informacija o socijalnoj ekonomiji u Crnoj Gori i na području bivše SFRJ. U domaćoj stručno-naučnoj literaturi skoro da i nema ozbiljnijeg priloga koji govori o konceptu socijalne ekonomije, stanju i perspektivama socijalne ekonomije u svijetu, a još manje o stanju i perspektivama razvoja u Crnoj Gori i zemljama okruženja.

1.6. STRUKTURA I SADRŽAJ STUDIJE

Imajući u vidu da je, za naše prilike, riječ o novom konceptu, kao i to da je praksa različitih zemalja u definisanju i obuhvatu prilično različita, dosta prostora posvećeno je objašnjenju samog koncepta i prikazu pojedinih oblika i aktera socijalne ekonomije. Ovo ne zbog toga da bi se utvrdila precizna definicija, već više da bi se sagledalo stanje kod nas i odredili sektori gdje je moguć brži razvoj socijalne ekonomije.

Polazeći od činjenice da je ovo inicijalno istraživanje i da tek treba raditi na stvaranju uslova za razvoj socijalne ekonomije, u studiji je najviše prostora posvećeno prikazu stanja u pojedinim državama članicama EU, kako bi se na osnovu poznavanja njihovih iskustava i postojećeg stanja kod nas, mogle realno sagledati mogućnosti i perspektive razvoja ovog sektora.

Studija se sastoji iz tri dijela. U prvom dijelu daje se opšti osvrt na socijalno preduzetništvo i socijalnu ekonomiju – različite definicije, značenja, istorijski razvoj. U drugom dijelu su detaljno predstavljene primjeri funkcionisanja socijalne ekonomije u Italiji, staroj članici EU, u kojoj je socijalna ekonomija veoma razvijena, Austriji, mladoj članici EU, u kojoj je socijalna ekonomija nešto manje razvijena, Sloveniji i Češkoj, kao novoprimećenim članicama EU, u kojima socijalna ekonomija tek počinje da se razvija. Treći dio posvećen je Crnoj Gori.

Na kraju, formulisani su zaključci i preporuke, sagledane perspektive budućeg razvoja, ograničenja, mogućnosti, pretpostavke, rizici, koji su prezentovani i u formi SWOT analize, kao i grafički prikaz modela izgradnje socijalne ekonomije.

2. SOCIJALNA EKONOMIJA I SOCIJALNO PREDUZETNIŠTVO

2.1. OPŠTI OSVRT NA RAZVOJ TRECEG SEKTORA, SOCIJALNE EKONOMIJE I SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA

2.1.1. Poceci razvoja socijalne ekonomije

Odredeni oblici socijalne ekonomije prepoznaju se još u 14. vijeku u Italiji. Tada su djelovale "monti di pieta" - banke tipa Robin Hood, koje su koristile uštedevinu bogatih kao pomoc siromašnima.

Godine 1775. djelovale su "Golden Cross" (Zlatni krst), javne ustanove u Ketlyju, Birminghamu, kod kojih su irski rudari cuvali novac za kupovinu materijala za izgradnju svojih kuca. Na ovaj nacin je konstituisan društveni sistem solidarnosti.

Prije toga je Dean Jonathan Swift osnovao Irski kreditni fond namijenjen poštenim osiromašenim trgovcima, iz kojeg su odobravani krediti u iznosu od 500 funti. Fond je djelovao na principu rotacije. Iako je podrška te vrste prestala smrću Jonatana Swifta, u istom duhu pocela se pojavljivati u drugacijim oblicima sa namjenom da umanjí siromaštvo i glad, kao i izolovanost siromašnih i nezbrinutih.

Socijalne finansije odgovor su na neuspjeh i politicka, društvena i privredna dogadjanja u proteklih sto godina. Neefikasnost tržišta za ostvarivanje dobiti (profita), neuspjeh vlada kod traženja rješenja društvenih problema, neuspjeh osnivaca, privatnih i humanitarnih, da uz pomoc novca primjereno i dugorocno zadovolje društvene potrebe, te kapitalisticki sistem za kojega je karakteristican monopolizam, uslovile su nastanak prvih oblika socijalno-ekonomskih organizacija u 19. vijeku, kako u Istocnoj tako i u Zapadnoj Evropi.

Ove organizacije su štítile interese onih socijalnih slojeva koje su neuspjesi nedovoljno razvijene tržišne ekonomije najviše pogadali. U pojedinim zemljama razvijeni su razliciti tipovi socijalno-ekonomskih organizacija. Istorijski posmatrano, poljoprivredne kooperative/zadruge, kreditna udruženja i štedionice bile su formirane skoro po citavoj Evropi, dok su neke vrste kooperativa bile

znacajne samo za pojedine države, npr. kooperative potrošača («consumer cooperative») u Velikoj Britaniji, kooperative – utocišta u Njemackoj, Velikoj Britaniji i Švedskoj. U zemljama, poput Francuske i Italije, sa sporijim tempom industrijskog razvoja, kooperative su bile znacajan oblik organizovanja zemljoradnika i zanatlija.

Socijalno-ekonomske organizacije 19. vijeka predstavljale su spontani odgovor na uslove privredivanja koje je diktirala industrijska revolucija ⁵.

2.1.2. Razvoj krajem dvadesetog i pocetkom 21-og vijeka

Poslije Prvog svjetskog rata, zemlje Zapadne Evrope su nastavile sa razvijanjem tržišne privrede i profitnih organizacija, dok su istocnoevropske zemlje prihvatile socijalisticki sistem, sa dominacijom državnog/društvenog vlasništva i uspostavljanjem javnog sistema socijalnih i zdravstvenih usluga, cime je umanjena uloga kooperativa i drugih neprofitnih organizacija, koje su u izvornom obliku vremenom, prakticno nestale. Uz ovo, uvođenje socijalizma centralistickog tipa je znacilo neposredno obezbjeđivanje materijalnih dobara i usluga od strane države, što je dugorocno onemogucilo razvoj tržišne ekonomije.

Paralelno sa ovim, kriza se pojavila i u zapadnim zemljama, što je imalo za posljedicu aktualizovanje pitanja preplitanja ekonomske i socijalne misije socijalno–ekonomskih organizacija. One su u sve vecoj mjeri bile parcijalne alokacije finansijskih izvora i sve više su preuzimale usluge opšteg društvenog interesa. To je vodilo ka promjeni kod glavnih organizacijskih modela: kooperative su postale manje solidarno usmjerene («mutualistic»), a društva više preduzetnicki usmjerena. Posljedica toga je da su se modeli kooperativa i društava poceli udruživati. Na drugoj strani su poceli nastajati fondacije. Nastajao je treci sektor.

Treci sektor je poceo privlaciti pažnju u sedamdesetim godinama 20. vijeka, kada su ideološki motivi kod donošenja politickih odluka igrali važnu ulogu i kada se pojavljuje privredna recesija koja uzrokuje povecanu nezaposlenost.

Kriza koja je nastala, uz sve vecu nezaposelnost i aspiraciju politike da se rad podijeli na javni i privatni sektor i traže moguci nacini reduciranja odgovornosti

⁵ Adalbert Evers, Jean-Louis Laville, *The Third Sector in Europe*, Edward Elgar, 2004 .
WWW.oecd.org/els/trento.

države, podsticala je razvoj trećeg sektora. Ove okolnosti Salomon⁶ je svrstao u četiri grupe:

- Percepcija krize moderne države blagostanja (koja sputava privatnu inicijativu, nije sposobna da izvršava zadatke koji su joj povjereni i, iznad svega, proizvodi kulturu zavisnosti).
- Kriza razvoja (primijecena je i na zapadu, a u nerazvijenim državama to je akutan problem, jer rast privrede ne samo da je manji nego je i negativan).
- Globalna ekološka kriza (zbog toga što vlade nijesu sposobne da sprijece ekološke degradacije okoline pojedinci pocinju da se povezuju u organizacije) i
- Kriza socijalizma (što je uticalo na traženje mogućih načina za zadovoljavanje potreba koje država više nije mogla zadovoljavati).

Tako su, zbog velikog gubitka usluga, poceli da se pojavljuju novi oblici organizacija i da se uspostavlja novo područje, između ekonomije, društva i socijalnih potreba, izvan javnog i tradicionalno privatnog sektora - takozvani *treći sektor*.

2.1.3. Pojmovno određenje trećeg sektora u pojedinim državama

SAD

Pojedini autori koriste različite nazive koji cesto zavise od specifičnih karakteristika sredine u kojoj je nastao. U SAD se, osim naziva "nevladine organizacije", između ostalih, odomacio i izraz "neprofitni sektor", koji obuhvata niz organizacija koje su između privatnog, profitno orijentisanog sektora i javnog sektora. Vrlo cesto upotrebljava se i naziv "treći sektor", u koji se svrstavaju organizacije koje nijesu ni profitno orijentisane niti državne.

Francuska

U Francuskoj se održao naziv "économie sociale" koji preciznije određuje razliku između profitno i neprofitno opredijeljenih organizacija. Ekonomist Jeantet⁷ socijalnu ekonomiju je opisao kao koncept koji se ne mjeri sa istim kategorijama

⁶ Salomon, Lester M. (1994): 'The Rise of the Nonprofit Sector.' *Foreign Affairs*, 1994, let. 73, št. 4, str. 109-122.

⁷ Jeantet, po Rifkin, 1995:242

kao tržišna ekonomija. Output ovih organizacija mjeri sa posrednim socijalnim rezultatima, sa posrednim ekonomskim koristima i sa stepenom solidarnosti među ljudima.

Velika Britanija i Njemacka

Kao za Francusku, slicno se može reci i za engleski "non-statutory sector" ili za njemacke "gemeinnutzige Organisationen" ili "gemeinwirtschaftliche unternehmen"⁸.

Italija

Neprofitni, **treći sektor**, prema Renalto Galiano⁹, djeluje svojim organizacijskim oblicima putem:

- Kooperativa,
- Udruženja,
- Saveza,
- Saveza društava,
- Društava,
- Humanitarnih organizacija,
- Dobrotvornih organizacija.

Pored ovih naziva, prema potrebi, poceli su se pojavljivati i mnogi drugi, kao npr. nevladine razvojne asocijacije i sl. U kontekstu naziva može se primijetiti da vecina njih potice iz specificne namjere koja je opredijelila formiranje organizacije ili koji su licni izbor pojedinaca. To znaci da nemaju ništa ni sa zajednickim imenom za određeno podrucje niti sa tipom organizacije.

Karakteristike trećeg sektora u svijetu

Kao zajednicke karakteristike trećeg sektora u svijetu mogu se izdvojiti:

- Organizacija je obicno formalno ustanovljena,
- Organizaciono je razdvojena od države i ima status privatne organizacije,
- Organizacija je neprofitno usmjerena, što znaci da se ostvareni profit ne raspoređuje na njene osnivace,
- Organizaciju vode njeni clanovi,
- Kod vodenja ove vrste organizacija uestvuje određeni broj volontera.

⁸ Po Scibel i Anheier, 1990.

⁹ Renalto Galiano, Social Economy Entrepreneurship and local development, www.Eurada.org.

Posljednjih godina primjetan je dinamican razvoj **treceg sektora** koji je uticao na intenzivniji razvoj strategija politike zapošljavanja. Posebno je znacajno što **treći sektor** nudi mogućnosti zapošljavanja socijalno ranjivim ciljnim grupama koje su, u velikoj mjeri, isključene iz tržišne ekonomije. Sa sve manjom podrškom države porasli su i socijalni problemi. **Treći sektor** sa svojim aktivnostima nudi osnovni doprinos u smislu da se uspostavi socijalna kohezija, jer djeluje u prostoru netržišnih kontakata, po konceptu međusobne solidarnosti i novih ideja pojedinaca. U Evropi se ocjejuje da je to veoma važno kod rješavanja problema socijalne izolovanosti.

Koncept treceg sektora prihvacen od Evropske unije¹⁰ pridaje vecu pažnju njegovom položaju u okviru opšteg ekonomskog sistema opredjeljujuci ga kao dopunu privatnom profitnom sistemu (takozvani prvi sektor) i javnom sektoru (takozvani drugi sektor). Treći sektor se odnosi na ekonomsko i socijalno područje u obliku kooperativa, zajednica, udruženja i lokalnih inicijativa u zapošljavanju koje pokušavaju sa pružanjem usluga i servisa da zadovolje potrebe koje ne mogu da pruže ni tržište ni javni sektor.

O mjestu i ulozi treceg sektora u pojedinim državama mogu se izvesti zakljucci iz tabele koja slijedi.

Tabela 1: Pregled zaposlenih u trecem sektoru u nekim evropskim državama i SAD

Država	Broj zaposlenih u organizacijama treceg sektora	Učešće zaposlenih u trecem sektoru u odnosu na ukupnu zaposlenost	Učešće zaposlenih u trecem sektoru u odnosu na broj zaposlenih u uslužnim djelatnostima	Učešće novih radnih mjesta u trecem sektoru u odnosu na ukupan broj novootvorenih mjesta*
SAD	7.130.823	6,9%	15,4%	12,7%**
Francuska	802.619	4,2%	10,0%	15,8%
Velika Britanija	945.833	4,0%	9,7%	
Njemacka	1.017.945	3,7%	10,4%	11,0%
Japan	1.440.228	2,5%	8,6%	
Italija	416.383	1,8%	5,5%	
Madarska	32.738	0,8%	3,2%	
Ukupno	11.786.620			

Izvor: Salomon i Anheier, 1996 1980-1990** 1982-1989

¹⁰ www.emes.net/en/recherche/emes/analyze.php

Podaci iz tabele ukazuju na znacaj koji se pridaje trecem sektoru, jer u šest najrazvijenih industrijskih zemalja angazuje više od 11 miliona ljudi. Ako se uzme u obzir da su autori, zbog metodoloških razloga, iz definicije isпустили kooperative i različite uzajamne organizacije, osiguravajuća društva i štedionice, ovaj je broj svakako impozantan.

U SAD skoro 7% svih zaposlenih radi u organizacijama trećeg sektora. U ostalim državama njihovo učešće je manje, ali u prosjeku više od tri posto. Ako se posmatraju samo uslužne djelatnosti, učešće je znatno veće i iznosi 10%.

Treba uzeti u obzir da su, po mišljenju mnogih, upravo ove djelatnosti - djelatnosti budućnosti. U SAD-u, koje opet prednjace, zaposleni u ovom području čine 15 % zaposlenih u uslužnim djelatnostima.

Iako se, kod nevladinih organizacija koje su glavni nosioci aktivnosti trećeg sektora, radi o izuzetno heterogenoj sferi, u većini država je pojedini tip ovih organizacija u pogledu svojih resursa moćniji od mnogih organizacija u drugim sektorima. Izuzetak su države u tranziciji, gdje preovladajući tip organizacija predstavljaju organizacije sa područja kulture i rekreacije.

Tabela 2: Djelatnosti koje obuhvata treci sektor*

Preovladajuća djelatnost	Države
Obrazovanje	Argentina, Brazil, Meksiko, Peru, Belgija, Irska, Izrael, Velika Britanija
Zdravstvo	SAD, Japan, Holandija
Socijalne usluge	Austrija, Francuska, Njemačka, Španija
Kultura i rekreacija	Ceška, Madarska, Rumunija, Slovacka, Slovenija

*Izvor: Salomon i Anheier, 1998

Ocijenjeno na osnovu istraživanja Bernik i Kolaric, 1998.

Važna karakteristika nevladinih organizacija je i struktura izvora finansijskih sredstava. Uprkos vrlo različitim sistemima, države se u pogledu strukture sredstava mogu podijeliti na više grupa.

U **prvu grupu** spadaju razvijene države Evropske unije i Izrael. Za ove države, u kojima dominiraju obrazovni i socijalni tip organizacija, značajna je moćna podrška države i time veliki udio javnih sredstava. Veliki je udio dobiti od vlastite komercijalne aktivnosti, ali i nizak prihod od privatnih donacija.

U **drugu grupu** svrstane su neoliberalne države, kao što su SAD, Velika Britanija i Australija, u kojima je učešće državnih sredstava niže. Više sredstava obezbjeđuje se iz vlastite komercijalne djelatnosti.

Između ostalih država, u posebnu grupu mogu se izdvojiti države Srednje i Istočne Evrope koje su u tranziciji, za koje su karakteristične nerazvijene nevladine organizacije.

Globalno posmatrano, struktura izvora finansiranja nevladinih organizacija je takva da, na prvi pogled, sugeriše ocjenu da je ovo mali, dinamičan, nezavisan i varijabilan sektor. Međutim, u stvarnosti, slika izgleda drugačije. Slijedi pregled pokazatelja koji to potvrđuju.

Tabela 3: Struktura izvora sredstava nevladinih organizacija*

Država	Državna sredstva	Privatne donacije	Komercijalna aktivnost
Austrija	50,4%	6,1%	43,5%
Belgija	77,4%	4,5%	18,1%
Finska	36,2%	5,9%	57,9%
Francuska	57,8%	7,0%	34,6%
Njemačka	64,3%	3,4%	32,2%
Irska	77,8%	7,0%	15,2%
Holandija	60,4%	1,5%	35,8%
Španija	32,1%	18,8%	49,0%
Velika Britanija	46,7%	8,8%	44,6%
Australija	31,3%	6,4%	62,4%
Izrael	63,9%	10,2%	25,8%

Japan	34,4%	3,3%	62,3%
SAD	30,5%	12,9%	56,6%
Ceška	421,8%	17,5%	39,7%
Madarska	27,1%	18,4%	54,6%
Rumunija	10,8%	35,5%	53,7%
Slovacka	20,75	23,2%	56,1%
Meksiko	8,5%	6,3%	85,2%
Peru	19,3%	12,9%	67,8%
Slovenija*	32%	30%	38%

*Izvor: Salomon i Anheier,1998.

(Podaci preuzeti iz istraživanja Bernik i Kolaric,1998)

2.1.4. Savremeni trendovi razvoja trećeg sektora

Korijeni savremenog koncepta socijalne ekonomije poticu iz Francuske u ranim 80-tim godinama, kada joj je i vlada osigurala odgovarajuće mjesto u politici. Postupno su ga prihvatale i ostale države tadašnje Evropske unije: Belgija, Španija, Italija, Portugalija, Švedska, Luksemburg, Irska i Velika Britanija.

U Evropskoj uniji je oko 9 miliona lica zaposleno u socijalnim preduzecima, a ukupno obuhvaceno između 78 i 150 miliona članova. Ovo pokazuje da je skoro trećina stanovnika Evrope, ovim putem, osigurana u slučaju ekonomskog rizika, bolesti ili starosti.

U decembru 1998. godine, Evropski savjet je, u Becu, proglasio zapošljavanje kao najvažniju temu za raspravu na nivou Evropske unije, što je potenciralo hitno uskladjivanje pristupa u politici zapošljavanja. Ovaj Savjet je usvojio prijedlog smjernica Evropske komisije za 1999. godinu koje su naglašavale nove mogućnosti zapošljavanja u okviru socijalne ekonomije ("Iskorišćavanje novih mogućnosti za ostvarivanje zaposlenja", Smjernica 12). Usvojen je zajednički stav da se države, članice EU, moraju pobrinuti za donošenje i promociju mjera za ostvarivanje novih mogućnosti zapošljavanja na lokalnom nivou, u socijalnoj ekonomiji, na području razvoja ekoloških tehnologija, kao i novih, na tržištu još neiskorišćenih mogućnosti.

U godinama do 2004. izražena su nastojanja Evropske komisije, podržana od strane Evropskog savjeta, usmjerena na jačanje i razvoj strategija partnerstva na području zapošljavanja na lokalnom i regionalnom nivou u okviru socijalne ekonomije.¹¹ Čak je i Evropski parlament, u različitim prilikama, isticao važnost usklađenog djelovanja lokalnih zajednica u smislu podsticanja socijalne ekonomije kao mogućnosti ekonomskog razvoja, zapošljavanja i aktivnijeg učešća svih njenih stanovnika.

Od 1993. godine, kada je Evropska komisija započela proces oblikovanja evropskog statuta za kooperative, zajednice, udruženja i društva, pa sve do 2003. godine, kada je isti završen, članice EU su se još više povezale međusobno i tako procesu socijalne ekonomije šire otvorile vrata. U tu svrhu, između 1998. i 2000. godine, formirana su i dva savjetodavna tijela koja vode brigu o neprekidnom dijalogu i kruženju informacija između Evropske komisije i ostalih organa EU.

Decenija podrške Evropske komisije socijalnoj ekonomiji

Između 1989. i 2000. godine djelovalo je Odjeljenje za socijalnu ekonomiju u okviru "DG Enterprise" (Generalni direktorijat preduzeća, nekad DGXXIII). Formirano je s ciljem da obezbijdi djelovanje kooperativa, društava i udruženja na evropskom tržištu. Kasnije su smjernice za njegovo djelovanje opredjeljivane na konferencijama evropske socijalne ekonomije.¹²

Zadaci ovog odjeljenja u oblasti razvoja socijalne ekonomije bili su:

- Preduzimanje inicijativa za jačanje sektora kooperativa, organizacija, udruženja i fondacija,
- Priprema evropskog zakonodavstva za različite oblike djelatnosti u okviru ovog sektora,
- Analiza sektora,
- Usklađivanje politike država članica EU sa politikom EU u oblasti socijalne ekonomije,
- Održavanje veza sa predstavnicima postojećih federacija,

¹¹ Vidi: [www.http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/index_en.htm](http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/index_en.htm)

¹² Pariz 1990, Rim 1991, Lisabon 1993, Brisel 1994, Sevilja 1995 i Birmingem 1998.

- Uspostavljanje saradnje između nepovezanih djelova sektora socijalne ekonomije,
- Podizanje svijesti kod zakonodavaca o značaju kooperativa, društava i udruženja,
- Utvrđivanje problema sa kojima se susretao sektor socijalne ekonomije,
- Predstavljanje problematike sektora socijalne ekonomije drugim evropskim institucijama.

Sadašnja situacija

U julu 2000, prilikom reorganizacije službi Evropske komisije, odgovornost za kooperative, uzajamna društva, udruženja i fondacije integrisana je u »Odsjek B3, koji djeluje u okviru DG preduzeca: zanatlije, mala preduzeca, kooperative i uzajamne organizacije« (Unit B3 of DG Enterprise – Crafts, Small Enterprises, Co-operatives and Mutuals). Uloga ovog Odsjeka je posebno usmjerena na aspekt preduzetništva u kooperativama, društvima, udruženjima, uzajamnim društvima i fondacijama, što je opredijeljeno u smjernicama kao:

- Pomoc radnim grupama Vijeca i Predsjedništvu kod oblikovanja prijedloga tekstova za Evropski savez kooperativa, Evropski savez uzajamnih organizacija i druga evropska udruženja;
- Priprema dokumenata: »Kooperative u preduzetnickoj Evropi" (Co-operatives in Enterprise Europe");
- Priprema evropske statističke studije CMAF-a, na osnovu registara preduzetnika (uz pomoc EUROSTAT-a);
- Promocija i jačanje djelatnosti iz sektora socijalne ekonomije u drugim politikama i programima Evropske komisije (»mainstreaming«);
- Savjetovanje sa predstavnicima kooperativa, uzajamnih organizacija, udruženja i društava;
- Uspostavljanje mreža i povezivanje sa odgovornima za razvoj i sprovođenje socijalne ekonomije u državama članicama Evropske unije i državama kandidatima.

2.2. DEFINICIJE TRECEG SEKTORA, SOCIJALNE EKONOMIJE I SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA

Kao što je već navedeno, jedinstvena definicija socijalnog preduzetništva na nivou država OECD-a još ne postoji jer, pored ostalog, još nije moguće preciznije procjenjivati uticaj socijalnih preduzeca na ocuvanje, odnosno ostvarivanje novih mogućnosti zapošljavanja.

Medunarodne studije su pokazale da, iako djeluje mnogo različitih oblika socijalnih preduzeca, ista nastaju spontano u civilnom društvu kao odgovor na aktuelne promjene u socijalnoj državi, te imaju sličnu praktičnu implementaciju i etički pristup.

Nesporno je da uspostavljanje socijalnih preduzeca predstavlja efikasan instrument u borbi protiv socijalne izolovanosti, sredstvo za uspostavljanje socijalne kohezije i mjesto za socijalizaciju.

Pored dominantne socijalne misije potrebno je naglasiti i proizvodnju dobara, nudenje usluga i učešće u radu preduzeca svih učesnika: volontera, zaposlenih, menadžera, korisnika, predstavnika javnosti i privatnih lica.

2.2.1. Definicije pojedinih autora

"Socijalna ekonomija predstavlja ravnotežu između tržišnih pravila, koja preferiraju ekonomsku efikasnost i intervencija države, koja promoviše socijalnu pravednost. Stoga se i označava kao - treci sektor".¹³

"Vizija društva i ekonomije daje neprofitnom sektoru svu potrebnu legitimnost za djelovanje – s ciljem unapređivanja ekonomskog i socijalnog življenja efikasnom implementacijom novih mehanizama koji se temelje na duhu solidarnosti. Socijalna ekonomija nudi alternativne oblike menadžmenta, podjelu moći, prenosa i produbljanja znanja, te čak i evaluaciju rezultata.«¹⁴

¹³ Salomon, L.M., Anheier H.K.(1997), *Defining the Non-profit Sector. A cross-national Analysis*, John Hopkins Non-Profit Sector Series 4, Manchester University Press.

¹⁴ Archambault, E. (1997), *L'conomie sociale*, Le Monde-Editions, Pariz.

»Koncept socijalne ekonomije predstavlja kombinaciju produkcije dobara i usluga u razlicitim oblicima menadzmenta, koji odražava njegovu socijalnu namjenu«.¹⁵

2.2.2. Definicije u pojedinim državama

Švedska

Koncept socijalne ekonomije odnosi se na organizovane djelatnosti sa primarnim ciljem da zadovoljavaju potrebe zajednice, koje proizilaze iz demokratskih nacela, a organizaciono su nezavisne od javnog sektora.

Velika Britanija

Socijalna preduzeca su dio rastuce socijalne ekonomije. Socijalna ekonomija predstavlja rastuci zbir organizacija koje djeluju izmedu tradicionalnog privatnog i javnog sektora. Ponekad ukljucuje volonterske i drustvene organizacije, te se odnosi na treci sektor. Kada se radi o uzajamnim finansijskim i osiguravajucim organizacijama, sa naglaskom na mala preduzeca, ima karakter socijalnog preduzetništva.

Socijalna preduzeca djeluju kao organizacije koje koriste tržište za postizanje svojih ciljeva, narocito finansijsku efikasnost. Ima preduzeca koja kombinuju preduzetnicka znanja privatnog sektora sa snažno izraženom socijalnim misijom, što je znacajno za socijalnu ekonomiju kao cjelinu.

Belgija

Socijalna ekonomija obuhvata razlicita preduzeca i inicijative koje u svojim ciljevima naglašavaju ostvarivanje određenih socijalnih koristi, te se ponašaju prema sljedećim nacelima: prednost rada nad profitom, demokratski proces odlucivanja, socijalno ukljucivanje, otvorenost, kvalitet i opravdanost. Posebna pažnja usmjerena je ka unutrašnjem i spoljnjem povezivanju i odnosima u organizaciji. Ove organizacije na tržištu nude proizvode i usluge i ostvareni profit rasporeduju tako da obezbjeđuju kontinuitet i razvoj.

Francuska

Za Francusku su karakteristicna dva tipa socijalnih preduzeca: jedna koja brinu o radnoj i socijalnoj integraciji (radno integracijsko socijalno preduzece) i druga sa socijalnom misijom koja se ogleda u organizovanju razlicitih usluga koje

¹⁵ Maiello, M. (1997), Presentation to the International Conference on the Professionalization of Female-dominated Occupations in the Service Sector, OECD Pariz, 11-12 December.

omogućavaju bolji pristup njihovim korisnicima. One obično predstavljaju društva i kooperative.

Radno integracijsko socijalno preduzeće definiše se prema:

- karakteristikama zaposlene ciljne grupe,
- njegovoj socijalnoj misiji,
- uslovima djelovanja,
- podršci u obliku koncesije.

Radno integracijsko socijalno poduzeće je ono koje zapošljava lica sa posebnim potrebama koja se suočavaju sa konstantnim teškoćama pri zapošljavanju. Obično zavise od drugih ili su potpuno isključeni iz socijalne i radne sredine.

Cilj preduzeća, koje obezbijedi privremeni radni ugovor i odgovarajuće osposobljavanje, je da omogući izlaz svojim korisnicima na otvoreno tržište rada, odnosno osposobljavanje za aktivno učešće u socijalnoj zajednici. Na drugoj strani, mora podsticati interes političkih, ekonomskih i socijalnih partnera za rješavanje problema integracije. Aktivnost ovog tipa socijalnih preduzeća u svakom trenutku mora biti prepoznatljiva tako da ju je moguće evaluirati prema socijalnim i ekonomskim efektima.

Radno integracijsko socijalno preduzeće proizvodi dobra i pruža usluge tako što se njegove aktivnosti odvijaju prema istim pravilima koja važe i za bilo koje drugo preduzeće koje djeluje prema tržišnim uslovima. Njegov status može biti opredijeljen kao javna ili privatna ustanova sa ograničenom odgovornošću, neprofitno društvo, kooperativa ili drugo. Prihod preduzeća ostvaruje se prema principima koji važe za tržišne organizacije. Saglasnost za svoju misiju mora obezbijediti u pregovorima na lokalnom, regionalnom, nacionalnom ili evropskom nivou, s tim da može finansirati:

- nižu produktivnost (svojih) zaposlenih,
- superviziju zaposlenih zbog njihovih posebnih potreba,
- visoki nivo fluktuacije kod zapošljavanja,
- profesionalni i socijalni trening.

Italija

U socijalnu ekonomiju je uključen veliki broj organizacija koje su locirane između tradicionalnog privatnog sektora, na jednoj i javnog sektora na drugoj strani.

Socijalno preduzetništvo može biti definisano kao racionalan pristup sistemskim promjenama koje ispravljaju greške tržišta. Socijalno preduzetništvo uključuje široku paletu poslova i organizacijskih modela, kako profitnih tako i neprofitnih. Uspjeh njihovih aktivnosti mjeri se, prije svega, prema njihovom socijalnom doprinosu.

2.2.3. Oblici i mehanizmi podrške u pojedinim državama OECD-a

U Evropskoj uniji je pitanje razvoja socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva prepušteno pojedinim državama, pa je i riješeno na različite načine.

U nastavku su prikazani pojavni oblici socijalnog preduzetništva, mehanizmi i nosioci podrške u pojedinim državama.

Belgija

Pojavni oblici socijalnog preduzetništva:

- Socijalno usmjerena preduzeća,
- Neprofitne organizacije.

Za njih su karakteristični tipovi organizovanja:

- Preduzeća za osposobljavanje za rad,
- Radno integracijska preduzeća.

Specificnosti:

Svako profitno preduzeće može dobiti status socijalnog usmjerelog preduzeća, ako zadovolji određene uslove.

Oblici pomoci:

Preduzeća za radno osposobljavanje mogu biti korisnici vladinih subvencija, državnih narudžbi za određene proizvode i usluge.

Radno integracijska preduzeća oslobođena su uplate doprinosa na plate, i to:

▪ 1. godina100 %	▪ 3. godina50 %
▪ 2. godina 75 %	▪ 4. godina25 %.

Uslovi:

- 30 % zaposlenih su teško zapošljive osobe1 godinu,
- 40 % zaposlenih su teško zapošljive osobe2 godine,
- 50 % zaposlenih su teško zapošljive osobe.....3 godine i dalje.

Subvencija novim preduzecima :

Određeni bonus za svaku teško zapošljivu osobu.

Nosilac podrške:

Regionalna vlada.

Francuska

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Radno integracijska socijalna preduzeca,
- Savezi društava/udruženja,
- Lokalne organizacije,
- Socijalno usmjerena preduzeca koja zadovoljavaju potrebe za javnim uslugama.

Specifčnosti:

Radno integracijska socijalna preduzeca obavezna su da zapošljavaju teško zapošljiva lica koja su nezaposlena do dvije godine.

Oblici pomoci:

- Na javnim tenderima imaju prednost ponude sa naglaskom na *integraciji i zapošljavanju*, a koje dostavlja konzorcijum radno integracijskog preduzeca i tržišnog preduzeca.
- Javno finansiranje troškova nadzora koji su zbog specifične strukture zaposlenih u porastu, kao i pokrivenost troškova niže produktivnosti. U prosjeku, organizacije same treba da obezbijede 80 % sredstava.

Nosioci podrške:

Različiti.

Španija

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Udruženja radnih kooperativa,
- Fondacije,
- Udruženja,
- Javna preduzeca,
- Radno integracijska socijalna preduzeca.

Zajednicka karakteristika svih oblika je - neprofitna usmjerenost.

Specifcnosti:

- Preduzeca koja ukljucuju dugotrajno nezaposlene osobe podržavaju vlasti u manjem obimu nego preduzeca koja se bave teško zapošljivim osobama,
- Radno integracijska socijalna preduzeca podržavaju zapošljavanje u malim preduzecima,
- Ukljucuju redovno zaposlene i volontere,
- Obezbjeduju pocetne uslove, treninge i pocetni kapital.

Oblici pomoci:

- Finansijska pomoc neprofitnim organizacijama za povecanje broja zaposlenih sa prednošcu zapošljavanja nezaposlenih sa radnim iskustvom,
- Finansiranje djelatnosti za socijalnu integraciju.

Nosilac podrške:

Vlada.

Njemacka

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Neprofitne organizacije,
- Udruženje nezaposlenih,
- Volonteri,
- Socijalna preduzeca,
- Preduzeca sa socijalnim usmjerenjem,
- Integracijska preduzeca.

U pojedinim pokrajinama Njemacke dominiraju razliciti tipovi socijalnih preduzeca.

Specificnosti:

- Sav profit je usmjeren u lokalnu sredinu, odnosno za potrebe lokalne zajednice.
- Dugorocni cilj je transformacija socijalnih preduzeca u mala tržišna preduzeca.

Oblici pomoci:

Državne subvencije za plate.

Nosioci podrške:

Pokrajinske vlade,
Savezna vlada.

Portugalija

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Kooperative,
- Udruženja,
- Fondacije,
- Privatne institucije za socijalnu solidarnost,
- Radno integracijska socijalna preduzeca.

Specificnosti:

Pojavni oblici socijalnog preduzetništva najviše su zastupljeni na područjima zaštite okoline, kulturno – istorijskog nasljedja, zdravstvenog osiguranja i turizma.

Oblici pomoci:

Tehnicka i finansijska pomoc za otvaranje radnih mjesta.

Nosioci podrške:

Institut za zapošljavanje i profesionalni trening.

Irska

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Preduzetništvo u okviru zajednice,
- Preduzeca vezana ugovorom sa javnim sektorom.

Specificnosti:

- Naglašeni socijalni ciljevi,
- Reinvestiranje profita u djelatnost,
- Demokratsko upravljanje,
- Tržišno usmjerenje,
- Akcenat na usluge stanovništvu,
- Usmjerenje ka profitu,
- Vlasništvo je lokalnog karaktera,
- Cilj je poboljšanje kvaliteta življenja,
- Ugovori sa državom za pružanje usluga.

Oblici pomoci:

Postoje različiti izvori finansiranja sektora socijalne ekonomije.

Nosioci podrške:

- Ministarstvo zdravlja,
- Ministarstvo privrede i zapošljavanja,
- FAS (Institucija za osposobljavanje i zapošljavanje).

Švedska

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Kooperative,
- Neprofitne organizacije,
- Udruženja za unapređenje kvaliteta življenja,
- Agencije za razvoj lokalnih kooperativa,
- Preduzeca za nove proizvode i usluge.

Specificnosti:

Zbog izuzetno visokog stepena razvijenosti socijalne države, u ovoj zemlji je sužen prostor za treci sektor.

Oblici pomoci:

Različiti izvori, pretežno na osnovu finansiranja pojedinačnih projekata.

Nosilac podrške:

Savezna vlada,

Finska

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Klasicna preduzeca,
- Socijalna preduzeca,
- Posebni projekti zapošljavanja.

Specificnosti:

- Socijalna preduzeca moraju zadovoljiti propisane kriterije Ministarstva za rad: obavezna su da zapošljavaju 30 % osoba sa invaliditetom, plata ovih lica je ogranicena.
- Ako opadne broj zaposlenih iz ciljnih grupa ispod 30 %, imaju 6 mjeseci za korekciju.

Oblici pomoci:

- Subvencije za zapošljavanje kojima se kompenzira niža produktivnost kreću se od 430 do 770 eura mjesečno, za period od 3 godine;
- Kombinovane subvencije za svaku teže zapošljivu osobu u iznosu 930 eura mjesečno za prvu i 500 eura za drugu godinu;
- Za projekte zapošljavanja za formiranje socijalnih preduzeca - subvencije iznose do 50% troškova.

Nosioci podrške:

- Ministarstvo rada,
- Lokalni centri za zapošljavanje i razvoj.

Velika Britanija

Oblici socijalnog preduzetništva:

- Volonterske organizacije,
- Preduzetništvo u lokalnoj zajednici,
- Ustanove,
- Organizacije koje obezbjeđuju zaposlenje za puno i djelimicno radno vrijeme za određeni period i osposobljavanje nezaposlenih za ponovno uključivanje u rad,
- Kooperative koje su podijeljene na kooperative koje pružaju socijalne usluge i one koje obezbjeđuju rad za osobe sa invaliditetom i kooperative koje se bave drugim uslugama,
- Humanitarne ustanove.

Specificnosti:

- Socijalno usmjerenje,
- Prodaja proizvoda i usluga na tržištu i prema ugovoru sa državom,
- Socijalna preduzeca se razlikuju od ostalih samo po usmjerenju, inace su sva orijentisana na sticanje dobiti.

Nosioci podrške:

- Centri za lokalnu ekonomiju i razvoj,
- Lokalni centri za ukljucivanje.

Oblici pomoci:

- Nema poreskih olakšica niti specijalnog zakonodavstva za socijalna preduzeca,
- Država omogućava podršku za trening, koordinaciju i druge potrebe.

Iz prethodnog pregleda karakteristika socijalne ekonomije u navedenim državama može se izvesti više zakljucaka.

- Definicija *socijalnog preduzeca*, uglavnom, nije određena zakonom, vec ga definiše njegova misija.
- *Socijalna ekonomija* ima razlicitu ulogu i znacaj u razlicitim kulturama. Kultura i istorija određuju njene karakteristike. Za ilustraciju ove tvrdnje mogu se navesti dva ekstremna primjera - Velika Britanija i Švedska. U Švedskoj je glavni akter država, dok je u Velikoj Britaniji uloga države marginalna.
- Medu državama postoji jasna razlika u korišćenju "pogonskih" instrumenata, poput fiskalne podrške i humanitarne pomoci i slucajeva kada pomoc stiže kroz "mekane" instrumente, kao što je osposobljavanje, prednost na tenderima za javne nabavke i druge olakšice.
- Razlike medu državama postoje i u javnim institucijama za podršku. Postoje centralne ili regionalne, na nivou ministarstava, agencija ili posebnih tijela.

Medutim, modeli pojedinih država se ne mogu doslovno kopirati, jer imaju previše specificnosti.

2.2.4. Definicije međunarodnih organizacija (EU, OECD...)¹⁴

U nastavku su prikazane tri definicije socijalne ekonomije:

- CEP-CMAF,
- Odbor EU za regije – COR,
- Evropska komisija.

	CEP-CMAF	COR	EV. KOMISIJA
IZVOR DEFINICIJE	Krovna organizacija u Evropi koja udružuje 4 glavna oblika socijalne ekonomije: kooperative, uzajmne organizacije, društva, fondacije.	Odbor EU za regije je posvetio pažnju socijalnoj ekonomiji još prije nego što su se opredijelili Evropski parlament i Savjet. Naglašava jaku vezu između socijalne ekonomije i lokalne zajednice.	U okviru Evropske komisije je, na inicijativu administracije Romana Prodijsa, formirano odjeljenje pri DG Enterprise, koje je obuhvatalo kooperative i uzajamne organizacije, ali ne i društva i fondacije.
KONCEPT	Uspjeh socijalnog preduzeca ne može se mjeriti samo u smislu ekonomske uspješnosti – iako je to, takode, važno za ostvarivanje ciljeva. On mora biti mjerljiv, prije svega, sa njihovim doprinosom u smislu solidarnosti, socijalne kohezije i povezivanja sa okolinom. Socijalno preduzece je i socijalno odgovorno sa specificnim oblikom preduzetništva.	Socijalno preduzetništvo predstavlja "hibrid" između socijalne stvarnosti i potreba. Njegov oblik varira od države do države. Prihvata francuski koncept socijalne ekonomije: "Socijalno preduzetništvo je tip preduzetništva koje na svoj način organizuje, proizvodi i zadovoljava potrebe zajednice za kontinuiranim razvojem i socijalnom odgovornošću".	Socijalna ekonomija predstavlja dio ekonomije, u kojoj su preduzeca organizovana i za one sa zajedničkim interesima (potrebama), te su odgovorna onima kojima služe.

¹⁴ Roelants, B.: Preparatory Dossier, First European Social Economy Conference in Central and Eastern Europe, Praga 2002.

UCESNICI	Kooperative, društva, uzajamne organizacije i fondacije.	Preduzeca, koja proizvode proizvode i/ili usluge, ipak nijesu društva sa ogranicenom odgovornošcu, koja dijele profit (kooperative, uzajamne organizacije i ekonomski aktivna društva).	Znacajni ekonomski aktivni ucesnici: koooperative, uzajamne organizacije, društva i fondacije.
DJELATNOSTI	Aktivnosti utvrđene dokumentima EU na područjima: socijale, zapošljavanja, preduzetništva, obrazovanja, istraživanja. Aktivnosti socijalnog preduzetništva odvijaju se u djelatnostima: socijalne zaštite, zdravlja, bankarstva, osiguranja, zanatstva, trgovine, poljoprivrede, uslužnih servisa, njege, obrazovanja i obuke, kulture, sporta i slobodnih aktivnosti.	Socijalna preduzeca su važan partner za lokalne vlasti kod planiranja lokalnih razvojnih strategija i povećanja blagostanja lokalne zajednice. To, naravno, ne ugrožava konkurentnost samoga tržišta – radi se o obezbjeđivanju zdrave konkurentnosti između tradicionalno tržišnog sektora i socijalne ekonomije. Treba naglasiti da socijalna ekonomija pokušava popuniti prazninu u obezbjeđivanju socijalnih potreba i usluga, koje ni država ni tradicionalne tržišne organizacije ne pružaju.	Radi se o strukturi preduzetništva i poslovima koje tradicionalna preduzeca, zbog svojih preduzetnickih struktura, ne mogu obavljati. Socijalna preduzeca važna su i zbog toga što efikasno djeluju na tržištu.
PREDNOSTI	-Dobrovoljno i otvoreno članstvo, - Demokratska kontrola članova, -Solidarnost i odgovornost, -Autonomni	-Otvoreno i transparentno poslovanje, demokratsko učešće, -Dodatni doprinos procesu lokalnog razvoja i socijalnog	-Dobrovoljno učešće, članstvo i obaveze, -Demokratska kontrola, -Autonomnost i nezavisnost. Fondacije su isključene iz grupe socijalnih

	menadžment i nezavisnost od javnih vlasti, -Socijalna kohezija.	napretka uz pomoc ostvarivanja lokalno-socijalnog kapitala. Stalno povecanje stepena povjerenja i ukljucivanje javnosti, cime se povecava socijalna kohezija i smanjuje socijalna iskljucenost i marginalizacija ljudi.	preduzeca, jer su njihovi vrijednosni principi potpuno razliciti.
CILJEVI	-Odazivanje na nove izazove zbog smanjenja ucešca javnih uslužnih servisa, socijalne integracije, razvoja, međugeneracijske solidarnosti. -Uspješnost socijalnog preduzeca mjerena solidarnoscu, socijalnom kohezijom, teritorijalnim vezama i ekonomskim ucinkom. -Razvoj pluralnog društva, koje osigurava viši nivo participacije, više demokratije i solidarnosti. - Važna uloga u lokalnom razvoju i socijalnoj koheziji. -Doprinos stabilnosti i pluralizmu ekonomskog tržišta.	-Osiguranje dobara i usluga sa socijalnim karakteristikama, -Formiranje socijalnih preduzeca i razvoj preduzetnicke kulture socijalnog preduzetnika, -Usmjerenost prema aktivnom ukljucivanju ranjivih grupa uz pomoc povezivanja brojnih raspoloživih izvora (javnosti, tržišta, volontera) u cilju otvaranja novih radnih mjesta, -Socijalna ekonomija, dakle, može zadovoljiti one potrebe koje javni sektor, odnosno tržište, ne može.	-Stalno odazivanje na nove potrebe, -Nova zaposlenja i novi oblici preduzetništva i zapošljavanja, -Veca solidarnost i kohezija, -Doprinos integraciji ekonomije država članica.

STRATEGIJE	-Raspodjela dobiti zavisi od misije socijalnog preduzeca i/ili želja njegovih clanova. Postoje dvije mogucnosti: reinvestiranje i ulaganje u nova zaposlenja, u novo preduzece, u nove usluge svojim clanovima, socijalno-kulturne djelatnosti... -Uz pomoc raspoloživih fondova EU, te svojom elasticnom preduzetnickom strukturom, socijalno preduzece pruža i usmjerava svoje usluge u skladu sa najnovijim smjernicama EU. Tako u potpunosti odgovara prioritetima i strategijama EU: socijalna kohezija, puna zaposlenost, borba protiv siromaštva i socijalne iskljucenosti, demokracicnost... -Obezbjedenje kvalitetnih radnih mjesta, bolji i kvalitetniji život, prilagodljiv okvir preduzetništva.	-Pomoc lokalnim vlastima kod transfera pasivne socijalne sigurnosti i mogucnosti zaposlenja u aktivna socijalna preduzeca, -Prevladavanje pasivne zavisnosti udruživanjem preduzetnicke inicijative i socijalne misije, -Jacanje procesa demokratizacije, razvoj mocne socijalne ekonomije i organizovano civilno društvo, -Intenzivnije povezivanje medu clanicama EU i buducim clanicama, -Baza podataka o socijalnoj ekonomiji za razmjenu iskustava, -Prijenos pozitivnih iskustava buducim državama clanicama za jacanje socijalne kohezije.	-Intenzivnije ukljucivanje gradana Evrope u društvene procese, -Fleksibilnost i inovativnost, -Dobrovoljno clanstvo i participacija, -Otvoreno clanstvo.

ODNOS IZMEĐU POJEDINCA, DRUŠTVA I KAPITALA	-Primarna karakteristika je: individualno i socijalno je ispred kapitala, -Kombinacija javnog i privatnog interesa, -Raspodjela dobiti zavisi od socijalne misije i volje clanova za reinvestiranje ili distribuciju.	Neprofitna usmjerenost.	Primarna svrha nije ostvarivanje dobiti.

2.3. OKVIRI SOCIJALNE EKONOMIJE

2.3.1. Deklaracije EU o socijalnoj ekonomiji

Vrhunac dugogodišnjeg traženja jedinstvene definicije predstavlja Prva konferencija Srednje i Istocne Evrope u Pragu, gdje je socijalna ekonomija definitivno prepoznata kao efikasna mogucnost, sredstvo, da se postigne ravnoteža između tržišnog i socijalnog. Kasnije deklaracije, poznate kao "Lisabonska, Praška i Krakovska", koje su slijedile u godinama 2003, 2004, predstavljaju njenu realizaciju na mikro i makro nivou.

Nažalost, jedinstvena definicija još uvijek ne postoji, iako posljednjih nekoliko godina u okviru Evropske komisije pokušavaju pronaci zajednicko rješenje. Razlog leži upravo u razlicitim zakonima država Evropske unije. Ipak, u nastavku je predstavljena Praška deklaracija iz koje proisticu sve ostale definicije i glavni elementi sadržaja Krakovske i Budimpeštanske deklaracije.¹⁵

¹⁵ Dodatna obrazloženja o evropskim smjernicama na podrucju povecavanja zapošljavanja, nacionalnih akcijskih planova, lokalnih inicijativa, predstavljena su na internetnoj stranici: http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/index_en.htm

Praška deklaracija

Prvi vidljivi pokušaj oblikovanja jedinstvene definicije socijalne ekonomije predstavlja takozvana Praška deklaracija, usvojena u Pragu 2002. godine.¹⁶

"Organizacije socijalne ekonomije predstavljaju ekonomski i socijalni akteri, aktivni na svim područjima. Njihova najvažnija karakteristika su posebni ciljevi i specifičan oblik preduzetništva. Socijalna ekonomija uključuje organizacije različitih tipova: kooperative, uzajamne organizacije, društva, saveze, fondacije, humanitarne i volonterske organizacije. Ovakve vrste preduzeca djeluju na specifičnim područjima: socijalne zaštite, zdravlja, bankarstva, osiguranja, poljoprivrede, zanatstva, obrazovanja, osposobljavanja, kulture, sporta i slobodnih aktivnosti".

Krakovska deklaracija¹⁷

Namjera evropske konferencije u Krakovu, novembra 2005. godine, bila je da podstakne efikasniji razvoj socijalne ekonomije, odnosno usvoji strategije donesene na Praškoj konferenciji 2002. godine, jer je u mnogim novopridruženim članicama značaj i uloga socijalne ekonomije previše zanemarena.

Organizaciju je preuzela vlada Poljske, u saradnji sa Evropskom komisijom i drugim nacionalnim vladama. Ucestvovala su sve evropske članice, uključujući i buduće, predstavnici socijalno-ekonomskih organizacija, direktori socijalnih preduzeca, novinari, predstavnici različitih institucija EU, nacionalnih ministarstava za rad i socijalnu zaštitu, i dr.

Sadržaj Deklaracije:

- Mobilizacija što šireg kruga institucija i pojedinaca na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i evropskom nivou za:
 - Promociju ideja i karakteristika socijalne ekonomije putem internog i eksternog dijaloga na redovnim konferencijama EU,
 - Promocija i razmjena programa dobre prakse,

¹⁶[http://www.nelis.gov/libinter/infolitconf&meet/post-nfolitcont&meet/Prague Declaration. pdf](http://www.nelis.gov/libinter/infolitconf&meet/post-nfolitcont&meet/Prague%20Declaration.pdf):

¹⁷ www.krakow2004.coop.

- Podrška donošenju nacionalne platforme za socijalnu ekonomiju,
 - Podrška preoblikovanju Grupe za socijalnu ekonomiju u evropskom parlamentu,
 - Osnivanje "COOP-EAST Found", fonda kao finansijskog instrumenta za stalan razvoj socijalne ekonomije i preduzetništva u novim državama članicama EU,
 - Borba protiv socijalne isključenosti povećanjem zaposlenosti.
- Podsticanje razumijevanja socijalne ekonomije na različitim nivoima javnih vlasti:
- Ostvarivanje smjernica Lisabonske strategije,
 - Omogućavanje jednakog vrednovanja raznovrsnih socijalnih preduzeća. Socijalna preduzeća su najvažniji promotori kod ostvarivanja civilnog i socijalnog dijaloga,
 - Socijalna preduzeća su najvažniji promotori ekonomskog i socijalnog razvoja ruralnih sredina,
 - Uvažavanje razvoja socijalne ekonomije kao prioriteta u djelovanju na nacionalnom nivou i nivou EU.
- Prepoznavanje socijalne ekonomije u aktivnostima operativnih tijela EU:
- Formiranje evropskog i nacionalnog zakonskog okvira
 - Izrada nacionalnih statističkih parametara i uspostavljanje socijalno-ekonomskog opservatorija,
 - Podrška socijalnoj ekonomiji i socijalnom preduzetništvu uz pomoć politike EU (posebno u smislu osposobljavanja, davanja subvencija...),
 - Upotreba socijalno-ekonomskih metoda kod nacionalnih i evropskih programa za podsticanje socijalnog, lokalnog i regionalnog razvoja,
 - Podrška nacionalnim vladama za obezbjeđivanje razvoja socijalne ekonomije i oblikovanje finansijskih instrumenata za podsticanje i pracenje istog,
 - Kapitalizacija socijalno-ekonomskog segmenta u programima Equal, procesa socijalne uključenosti ("mainstream") u strukturne fondove i nacionalne akcijske planove za zapošljavanje (NAPs) i socijalnu uključenost (NAPIs).
-

Budimpeštanska deklaracija

Konferencija koja je održana 2004. godine u Budimpešti, doduše, nije bila neposredno namijenjena socijalnoj ekonomiji nego ju je razmatrala kao važan dio krovne teme: "Izgradnja evropskog civilnog društva u okviru sveukupnog razvoja".

Deklaracija se sastoji iz devet tacaka, u obliku 30-tak smjernica:

- ❶ *Sveukupni razvoj politike i zakonodavstva na evropskom, nacionalnom i lokalnom nivou vlasti do 2007. godine.* Evropski generalni direktorat za zapošljavanje i socijalna pitanja mora pripremiti strateške mjere za podsticanje sveukupnog razvoja i aktivnosti stanovništva. Pri tome, mora osigurati i finansijske izvore koji ce to omogućiti – u okviru strukturnih fondova i posredovati ih nacionalnim vladama koje se moraju starati za njihovu implementaciju na regionalnom i lokalnom nivou.
- ❷ *Treninzi za osposobljavanje aktivnog stanovništva.* Na nivou EU mora biti uspostavljen zajednicki okvir za osposobljavanje i ucenje za sveukupni razvoj. Isti se mora temeljiti na osnovnim vrijednostima zajednice, znanju i vještinama, te materijalima za osposobljavanje koji su oblikovani na osnovu rezultata dobre prakse. U svakoj državi članici ce se prilagoditi, na evropskom nivou donesena zajednicka polazišta okvira osposobljavanja, njenim nacionalnim specificnostima. Učenje i osposobljavanje za zajednicki razvoj i aktivno društvo mora biti dio kontinuiranog, doživotnog procesa ucenja.
- ❸ *Teorija zajednickog razvoja i istraživanja.* Istraživanja ce predstavljati važan dio oblikovanja aktivnog dijaloga sa praksom i tako znacajno uticati na dalji razvoj zajednice, nacionalne i evropske politike.
- ❹ *Zajednicki razvoj manje razvijenih podrucja.* Razvoj nerazvijenih podrucja mora predstavljati prioritet u nacionalnom i evropskom zajednickom razvoju, socijalnim i ekonomskim programima, koji moraju biti usmjereni u razvoj infrastrukture, bolji pristup uslugama, razvoj efikasnog modela osposobljavanja, standarda prava i dužnosti radnika.
- ❺ *Zajednicki razvoj i urbana regeneracija.* Naglasak je na smanjivanju procesa socijalne iskljucenosti uz uporedno omogucavanje ukljucivanja

svih koji tradicionalno nijesu uključeni u taj proces, što zahtijeva uspostavljanje procesa ucenja, bez kojega nema zajednickog razvoja i regeneracije.

- ⑥ *Zajednicki i trajni razvoj životne sredine i okoline.* Na nivou EU je uspostavljena mreža koja ce brinuti o prenosu informacija između svih članica i uciniti ih dostupnim što širem krugu ljudi, te socijalno, ekonomski i ekološko integrisanim projektima koji su usmjereni na podršku zajednickog razvoja.
- ⑦ *Zajednicki razvoj, doživotno ucenje i kulturni razvoj.* Bice podržani finansijski projekti koji omogućavaju i podsticu razvoj transnacionalnih projekata mobilnosti za takozvane aktiviste zajednice i lokalne grupe, te strucnjake za zajednicki razvoj, koji ce svoje djelovanje usmjeriti u promociju i razvoj doživotnog obrazovanja odraslih, kao i stvaranje pogodne klime na lokalnom, nacionalnom i evropskom nivou za prepoznavanje potreba za opšti, kulturni razvoj i ukljucenost.
- ⑧ *Zajednicki razvoj, lokalni ekonomski razvoj i socijalna ekonomija.* Svaki nacionalni plan mora sadržavati i dio o borbi protiv socijalne iskljucenosti i siromaštva, u okviru kojega socijalna ekonomija igra najvažniju ulogu kao potporni mehanizam za zajednicki i ekonomski razvoj. Na nivou EU se moraju utvrditi mehanizmi za aktivnu razmjenu dobre prakse na podrucju uvođenja socijalne ekonomije među njenim članicama, sa posebnim naglaskom na one zemlje koje se žele uključiti u EU. Lokalne vlasti moraju imati vecu ulogu kao aktivni legitimni partneri kod oblikovanja planova, sistema i politike za lokalni ekonomski razvoj.
- ⑨ *Manjine, migracije, rasizam i diskriminacija.* EU se mora, na sve moguće načine, boriti protiv rasizma i diskriminacije; omogućiti slobodno kretanje državljana EU, socijalnu zaštitu, te promovisati proces kohezije i solidarnosti pridruženih država. Sa tom namjenom moraju se formirati i podržati agencije koje ce to ostvarivati u praksi – sa pozitivnim naglaskom na proširenoj i raznolikoj Evropi. EU i države članice moraju, u formi odgovarajucih politika i finansijskih pomoci, razumjeti i omogućiti zajednicki razvoj koji ce u procesu uključivanja manjina odigrati kljucnu ulogu. Posebno je potrebno naglasiti medunacionalnu saradnju i razmjenu iskustava.

2.3.2. Opredjeljenja EU o socijalnoj ekonomiji i socijalnom preduzetništvu

Na nivou EU osnovana je, 2002. godine, krovna zajednica svih oblika socijalnog preduzetništva (CEP-CMAF), najviše priznato udruženje u oblasti planiranja i implementacije politike na poducju zapošljavanja, regionalne kohezije, obrazovanja i osposobljavanja u državama Centralne i Istocne Evrope. Ona je formulisala prvu definiciju socijalne ekonomije u Evropi, kao i nacelno priznata polazišta za socijalnu ekonomiju i socijalno preduzetništvo.

Socijalna ekonomija

- Temelji se na principima solidarnosti i individualnog učešća u procesu razvoja aktivnog društva,
- Omogućava visoki kvalitet zapošljavanja i bolji kvalitet života, pruža okvir za razvoj novih oblika preduzeca i rada,
- Igra važnu ulogu u lokalnom razvoju i socijalnoj koheziji,
- Socijalno je odgovorna,
- Predstavlja faktor demokratije,
- Vodi ka stabilnosti i pluralizmu ekonomskih tržišta,
- Odgovor je na prioritetne i strateške zadatke EU: socijalna kohezija, puna zaposlenost, borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti, demokratija, bolji nadzor i kontinuirani razvoj.

Socijalno preduzetništvo

- Prednost individualnog i socijalnog nad kapitalom,
- Dobrovoljno i otvoreno članstvo,
- Demokratska kontrola od strane članova (što ne važi za fondacije),
- Kombinacija interesa između članova, korisnika i javnog interesa,
- Djelovanje na principu solidarnosti i odgovornosti,
- Autonomni menadžment i nezavisnost od javnih vlasti,
- Suficiti u poslovanju se usmjeravaju na razvoj preduzeca.

Karakteristike socijalnog preduzetnika i preduzetništva

"Socijalni preduzetnici nijesu zadovoljni samo time što daju ljudima ribu i što ih uce da pecaju, vec ce istrajati dok ne ostvare revoluciju u ribarskoj industriji".¹⁸

Ova konstatacija je otvorila raspravu o glavnom problemu shvatanja socijalnog preduzetništva i karakteristika socijalnog preduzetnika - o definicijama.

U nastavku je navedeno nekoliko definicija pojedinih strucnjaka, koje jasno pokazuju neodredenost pojma "socijalno preduzetništvo i karakteristike socijalnog preduzetnika".

Razliciti pristupi dovode do razvoja razlicitih definicija i svako stanovište ima drugaciji znacaj u razlicitim kulturama i državama. Grupa definicija određuje pojam socijalnog preduzetništva kao nacin smanjivanja državne pomoci, druga kao inicijativan pristup socijalnih preduzetnika, zbog ublažavanja socijalnih problema, treca kao eticki pristup kod preduzetništva sa uobicajenim tržišnim usmjerenjima.

Definicije socijalnog preduzetništva

- *Socijalno preduzetništvo je oblik socijalno ekonomskih struktura, veza, institucija, organizacija i pojedinaca, koji su sposobni preživjeti, i koji su vodeni socijalnim ciljevima (uzeto iz Fowler, 2000).*
- *Socijalno preduzetništvo daje prednost preduzetnickom pristupu socijalnim namjenama pri ostvarivanju tržišnih ciljeva, tj. usmjerava korišćenje dobiti posebnim, ranjivim grupama (uzeto iz Hibbert, Hoog et. Al., 2002).*
- *Socijalno preduzetništvo je umjetnost, kako istovremeno dostici finansijsko i socijalno vraćanje uloženog (uzeto iz The Institute for Social Entrepreneurship, 2002).*
- *Socijalno preduzetništvo se dijeli u dvije kategorije.*

Prva, u profitnom sektoru koji obuhvata aktivnosti sa naglaskom na socijalnu ukljucenost i beneficije. One pripadaju onima koji udružuju dobro sa korisnim.

Druga se odnosi na aktivnosti koje više pospješuju preduzetnicke pristupe u neprofitnom sektoru, sa namjerom povećavanja organizacione efikasnosti i dostizanja dugorocne stabilnosti. (Uzeto iz Canadian Centre for Social Entrepreneurship 2001).

¹⁸ Bill Drayton, Funder of Ashoka.

Karakteristike socijalnog preduzetnika

- *Socijalni preduzetnici igraju ulogu duplog agenta na socijalnom podrucju; na jednoj strani time što svojim radom doprinose prepoznavanju, oblikovanju i cuvanju socijalnih vrijednosti, a na drugoj cvrsto nastoje ukljuciti se u proces stalnog otkrivanja novih mogucnosti, inovacija, prilagodavanja i ucenja. Naglašavaju neopterećenost tekucim izvorima sredstava i izražavaju visok nivo senzibilnosti za potrošace svojih proizvoda (uzeto iz Dees, 1998).*
- *Socijalni preduzetnici su ljudi koji preuzimaju rizik u ime ljudi iz organizacije kojoj pripadaju (uzeto iz Brinckerhoff, 2000).*
- *Socijalni preduzetnici su gradani iz privatnog sektora, koji igraju presudnu ulogu kod smanjivanja uticaja promjena u radu javnog sektora i shvatanju određenih socijalnih potreba (uzeto iz Waddock - Post, 1991).*
- *Socijalni preduzetnici su ljudi koji su svjesni mogucnosti kako da zadovolje neophodne potrebe, koje budžet državnog sistema nece i ne može zadovoljiti; oni pronalaze potrebne resurse (ljuje, volonte re, novac i prostor) i koje koriste za ostvarivanje promjena (uzeto iz Thompson et al., 2000).*
- *Socijalni preduzetnik uspijeva napraviti prodor sa novom idejom, koja udružuje vizionarski i kreativan pristup rješavanju određenog problema. Ima jaka eticka osjecanja, potpuno je prožet svojom vizijom promjena (uzeto iz Borstein, 1998).*
- *Socijalni preduzetnik je pojedinac koji usmjerava dobit tako da u postizanju socijalnih ciljeva ostvaruje i finansijsko i socijalno vracanje investicije (preuzeto po The Institute for Social Entrepreneurship, 2002).*
- *Socijalni preduzetnici su vodeci na podrucju uvođenja socijalnih promjena i pojavljuju se u privatnom, javnom i neprofitnom sektoru (Uzeto iz Canadian Centre for Social Entrepreneurship 2001).*
- *Socijalni preduzetnici su posveceni inovatori, koji su ubijedeni da ce odgovoriti na neke najdublje društvene izazove uvođenjem novih poslovnih ideja (uzeto iz LaBarre – Fishman, 2001).*

Javni preduzetnici

Javni preduzetnici su oni koji udružuju duh preduzetništva i smisao za zajednicu, sa namjerom da ostvare socijalni kapital u procesu napretka zajednice (uzeto iz Morse – Dudley, 2002).

Menadžeri u socijalnom preduzetništvu

Menadžeri u socijalnom preduzetništvu su ljudi koji oblikuju i upravljaju inovativnim preduzetničkim organizacijama, tj. koji oblikuju preduzetnicke podvige, čiji je primarni zadatak socijalna promjena i razvoj njihove ciljne grupe (Prabhu, 1999).

Dvije savremene definicije

U duhu savremenog koncepta trajnog razvoja, pojedini privatni preduzetnici predstavljaju jedan od tri stuba. Ostala dva predstavljaju preduzeca (drugi stub) koja poštuju koncept CRC¹⁹ i nevladine organizacije, vladine i medunarodne organizacije (treći stub; pogledaj UN Global Compact Programme). Socijalno preduzetništvo se može definisati kao doprinos pojedinih preduzetnika trajnom razvoju, zato možemo samo na tom stepenu preduzetnike definisati kao "eticke" preduzimace. Iz toga proizilazi:

Socijalni²⁰ preduzetnik je pojedini preduzetnik, koji se dobrovoljno odluci da će doprinositi trajnom razvoju,

Socijalno preduzetništvo je način i mjerilo, kojim preduzetnik doprinosi trajnom razvoju, zbog čega ga označavamo kao socijalnog (eticnog) preduzetnika.

¹⁹ »Social Responsible Companies, koncept, gdje preduzeca zblizavaju socijalna briga i briga o okolini u njihovom preduzetničkom djelovanju, kao i njihovi odnosi sa glavnim nosiocima razvoja, za koje se odlucuju po vlastitom nahodenju, samoinicijativno. Socijalna odgovornost znaci ne samo ispunjavanje zakonskih odluka, vec, štaviše, njihovu nadgradnju. To znaci i da savladavaju prepreke i inovativnost, kao i da to rade na ljudskim resursima, okolini i odnosima sa glavnim nosiocima razvoja (uzeto iz EU Green Paper, 2001)«.

²⁰ »Autor vjeruje da bi definicija bila bolje predstavljena rijecju »eticno«: eticni preduzamac predstavlja širi koncept u odnosu na samo »socijalnog« (Branco, 2004)«.

CEP – CMAF definicija²¹

Organizacije socijalne ekonomije predstavljaju aktivne ekonomske i socijalne subjekte u svim sektorima. Njihovo djelovanje prvjenstveno je opredijeljeno socijalnom namjenom i oblikom preduzetništva. Socijalna ekonomija uključuje: kooperative, uzajamne organizacije, društva i fondacije. Takva preduzeca posebno su aktivna na podrucjima: socijalnih usluga, obezbjeđivanja socijalnih servisa, zdravlja, bankarstva, osiguravajućih društava, poljoprivrede, zanatstva, obrazovanja i osposobljavanja, kulture, sporta i slobodnih aktivnosti.

Na nivou EU, za pojedine oblike socijalne ekonomije oblikovana su ključna, u Briselu uspostavljena tijela, odnosno organi:

- CCACE (Co-ordinating Committee of European Co-operative Associations), koji čine 7 područnih organizacija kooperativa (ACME, CECODHAS, CECOP, COGECA, EUROCOOP) i 10 nacionalnih krovnih organizacija;
- AIM (International Association of Mutual Societies);
- CEDAG (European Council for Voluntary Organizations);
- EFC (European Foundation Centre).

2.3.3. Oblici organizovanja socijalnih preduzeca

Neki oblici socijalnih preduzeca djeluju u okviru tržišne ekonomije, drugi su bliže javnom sektoru.

Kooperative

- dobrovoljno i otvoreno članstvo,
- ravnopravno glasacko pravo,
- članovi učestvuju u formiranju kapitala,
- autonomnost i nezavisnost,
- posebno važna područja na kojima djeluju su poljoprivreda, bankarstvo, zanatstvo i servisi.

Uzajamne organizacije

²¹ (CEP-CMAF – European Standing Conference of Co-operatives, Mutual Societies, Associations and Foundations; Evropski stalni komitet za kooperative, uzajamne organizacije, društva i fondacije).

- dobrovoljno i otvoreno clanstvo,
- ravnopravno glasacko pravo – odlucuje se vecinom,
- clanarine se odreduju prema visini premija za osiguranje – nema unošenja kapitala,
- autonomnost i nezavisnost,
- podrucja djelovanja: zdravstveno, životno, staracko osiguranje.

Društva

- organizacije volontera,
- dobrovoljno i otvoreno clanstvo,
- ravnopravno glasacko pravo – odluke se donose vecinom,
- clanarine - nema unosa kapitala,
- autonomnost i nezavisnost,
- nude razlicite usluge, humanitarni rad, sport, savjetovanje,
- znacajna su za pružanja usluga na podrucju zdravstvene njege, brige za djecu i starije ljude i za socijalne servise.

Fondacije

- vodene su od strane svojih mandatarata,
- kapital kruži uz pomoc donacija i darova,
- finansiraju i pomažu kod istraživanja, podržavaju nacionalne, medunarodne i lokalne projekte,
- objavljuju javne tendere za potrebe pojedinaca, finansiraju volonterski rad, zdravstvene usluge, brigu za starije i djecu.

Socijalna preduzeca

- nema univerzalno prihvacenog modela,
- imaju socijalnu i društvenu ulogu, prožetu sa preduzetnickim duhom privatnog sektora,
- reinvestiraju profit da bi ispunili socijalnu misiju u lokalnoj zajednici,
- registrovana su kao privatne organizacije - kooperative, udruženja, organizacije volontera ili uzajamnih društava.

Šematski prikaz organizacijskih oblika preduzeca, kooperativa i socijalnih kooperativa:

1. Preduzeca (tržišna)

2. Kooperative

3. Socijalne kooperative

1. Preduzeca i pravna lica formirana su u skladu sa komercijalnim pravom od strane dionicara radi postizanja ekonomski opravdanih rezultata, mogu biti profitna, ako je ekonomski interes primaran ili reciprocan, kao kod kooperativa.
2. Kooperative ili reciproca preduzeca slicna su prethodno opisanim preduzecima, ali je njihova primarna svrha da zadovolje opšte potrebe dionicara, a ne da ostvaruju dobit ili da nude dobit na uloženi kapital.
3. Socijalne kooperative su reciproca preduzeca koja se osnivaju s ciljem da:
 - na jednoj strani, zadovolje opšte potrebe dionicara, a ne ostvarivanje dobiti ili osiguranje dobiti na uloženi kapital,
 - na drugoj strani, njihov osnovni smisao i obaveza je uključivanje i podrška članovima ranjivih grupa, glavnih korisnika aktivnosti, kao i povećanje socijalnog uticaja u lokalnoj zajednici.

2.4. EVROPSKE KOOPERATIVE I UDRUŽENJA

2.4.1. Zajednica evropskih kooperativa

Višeslojnost zakonodavstva u clanicama EU i razlicitih oblika organizacija koje djeluju na podrucju socijalne ekonomije i, prije svega, veliki broj zaposlenih (2,5 miliona ljudi) i brojni potencijalni korisnici (83,5 miliona pripadnika ranjivih grupa), 2003. godine je dostigla vrhunac u nastojanjima za definisanje zajednicke definicije evropske kooperative. Drugi važan faktor za nastanak evropske definicije je proistekao iz sasvim praktickih potreba za sve jednostavnijom medunarodnom saradnjom i povezivanjem kooperativa.

Avgusta 2003. godine, Evropski savjet je zakonom omogućio kooperativama legalni okvir za medudržavnu saradnju i transnacionalne aktivnosti.

Statut je uraden tako da omogućava legalni okvir za sve tipove organizacija koje žele da se povežu kako bi mogle lakše da ostvare zajednicku korist – kako u smislu lakšeg ulaska na tržište tako i efikasnijih istraživanja i razvoja novih aktivnosti. Statut, takode, pruža mogućnost da pet Evropljana (fizičkih lica), iz više od jedne države EU, mogu da formiraju evropsku kooperativu, koja predstavlja evropsku organizaciju sa ograničenom odgovornošću.

Neke karakteristike SCE (European Co-operative Society)

SCE je tijelo koje dopušta svojim članovima da obavljaju zajednicke aktivnosti uz zadržavanje njihove nezavisnosti. Članovi SCE mogu biti potrošači i snabdjevatelji, koji direktno učestvuju u aktivnostima i vođenju SCE. Pretežna namjera je pružanje usluga korisnicima SCE i/ili razvoj ekonomskih i socijalnih aktivnosti, a ne povećavanje profita. Aktivnosti SCE, dakle, moraju polaziti od interesa svakog pojedinog člana u pogledu robne razmjene, a ne doprinosa u obliku profita.

Ovdje treba naglasiti da je SCE neobavezan legalni oblik koji ne zamjenjuje postojeće nacionalno ili regionalno zakonodavstvo, već predstavlja instrument pomoću kojeg je omogućena međunarodna, trans-nacionalna saradnja, zbog čega njeni članovi moraju biti državljani jedne od država Evropske unije.

SCE može biti formirana:

- Kao potpuno novi subjekt kojeg formira najmanje 5 osoba, odnosno 2 organizacije ili kombinacija najmanje 5 osoba i 2 organizacije iz najmanje dvije članice EU;
- Kao udruženje najmanje dvije od već postojećih kooperativa iz dvije članice EU;
- Kao prestrukturiranje već postojećih kooperativa koja u drugoj državi članici ima najmanje dvije godine svoju podružnicu.

Minimalni ulog kapitala je 30.000 eura. SCE ima varijabilan kapital i, u određenim okolnostima, osim potrošača i snabdjevatelja u svom članstvu i članove-investitore, koji ne koriste usluge SCE. U tom slučaju njihova biračka prava su ograničena.

Registracija

CSE mora biti registrovana u državi EU, gdje ima svoje glavne aktivnosti koje po svojoj želji može prenositi u druge države EU bez ponovne registracije.

Porezi

CSE je definisana kao obicna multinacionalna kompanija koja primjenjuje fiskalno nacionalno zakonodavstvo. Poreze placa državi u kojoj je registrovana.

Odlucivanje

Glasanje u SCE je definisano slicno kao i u drugim kooperativama: "Jedan član-jedan glas". U slucaju donošenja odluka o obimu djelovanja SCE, na snazi je takozvano "glasanje sa težinom".

Generalna skupština

Mora se sastati jednom godišnje, odluke se donose po principu vecine prisutnih članova, odnosno predstavnika, osim u slucaju kada je u statutu izricito opredijeljena dvotrecinska vecina.

Statut

Interni statut utvrđuje strukturu poslovanja SCE između dvije mogućnosti:

- "dvostepena" struktura: tijelo poslovanja i tijelo supervizije i
- "jednostepena" struktura: administrativno tijelo.

Direktiva o participaciji zaposlenih u SCE

Direktiva, koja se odnosi na participaciju (informisanje, konsultacije i učešće) zaposlenih u SCE definisana je brojnim pravilima zbog razlicitih oblika nastanka ili uspostavljanja SCE. Zaštita prava zaposlenih temelji se na pregovorima između organizacija - osnivača, koji moraju da se završe prije nego što se formira i registruje SCE.

2.4.2. Evropska udruženja

Statut evropskih društava je urađen s ciljem pružanja podjednakih mogućnosti na tržištu kako društvima tako i preduzecima, da ista ne bi morala da gube svoju najbitniju karakteristiku - udruživanje pojedinaca.

Statut evropskih društava u mnogo čemu je sličan statutu kojim su utvrđeni struktura i ciljevi evropske kooperative.

U 1. taccu prijedloga Evropske komisije, evropsko društvo je definisano kao:

"Stalno udruživanje pojedinaca ili grupa čiji članovi ulažu svoje znanje i aktivnost ili za opšti, zajednički interes ili za posredno/neposrednu promociju robne razmjene, odnosno interesa svojih članova.

Kod introdukcije legalnog i administrativnog okvira evropskog društva na nacionalni nivo, potrebno je naglasiti važnost slobodnog izbora aktivnosti društva koje moraju biti u skladu sa razvojem lokalne zajednice, nacionalnog zakonodavstva i zakonodavstva EU. Djelovanje društava mora biti u skladu sa prirodom društva, što znači sa udruživanjem ljudi i altruizmom.

Profit iz bilo koje ekonomske aktivnosti mora služiti isključivo osnovnoj svrsi postavljenog cilja društva i ne smije biti podijeljen između njegovih članova".

Kad je evropsko društvo formirano, može sprovesti bilo koju aktivnost potrebnu za realizaciju postavljenih ciljeva u određenoj državi EU, ali samo u skladu sa lokalnim i administrativnim pravilima i uslovima. Ovo zadnje posebno je važno u državama članicama u kojima važi specifično zakonodavstvo koje se primjenjuje na paravojnom, političkom, vjerskom području, umjetničkih zanata. Osim ove vrste zakonodavstva, evropsko društvo mora se podrediti i evropskom zakonodavstvu, inače će njegov zahtjev da se formira kao evropsko društvo biti odbijen. Odgovornost evropskog društva ograničena je vrijednošću ostvarenog profita.

2.5. FINANSIRANJE SOCIJALNE EKONOMIJE

Socijalna preduzeća, tradicionalno, imaju poteškoća u pristupu izvorima finansiranja, najčešće zbog:

- Opšteg nerazumijevanja misije socijalnih preduzeća (predstavljaju visoki nivo rizika za uobčajena ulaganja banaka),
- Neprofitne usmjerenosti (visok profit nije primarni cilj investicija),
- Nepoznavanja funkcionisanja i visokog stepena rizika kod novih socijalnih preduzeća – posebno među velikim preduzetnicima i bankama.

Inace, najčešći izvori finansiranja socijalnih preduzeca su: donatorstvo pojedinih članova, odnosno osnivača, pokloni, pomoć države, javni izvori finansiranja i, naravno, samofinansiranje.

U razmišljanju o finansiranju socijalne ekonomije potrebno je razlikovati finansiranje sistema socijalne ekonomije od finansiranja socijalnih preduzeca.

2.5.1. Finansiranje sistema socijalne ekonomije

Finansiranje sistema socijalne ekonomije znači, prije svega, obezbjeđivanje svih preduslova koji će u određenoj regiji omogućiti uspostavljanje odgovarajućeg socijalnog modela. U tom slučaju stoje na raspolaganju evropski strukturni fondovi, za sve članice EU i predpristupni fondovi namijenjeni budućim i potencijalnim članicama Europske unije, da bi dostigle uslove prema evropskim standardima na određenim područjima.

Fondovi su namijenjeni svim ključnim akterima, privatnim i javnim, da bi zajednički razvijali i planirali strategije ocjenjivanja i oblikovanja modela socijalne ekonomije na osnovu njihovih specifičnih potreba, vještina i znanja. Evropski programi, poput Equal, Interreg, Phare, CARDS i dr. omogućuju finansiranje pilotskih i zajedničkih projekata.

2.5.2. Finansiranje socijalnih preduzeca

Finansiranje socijalnih preduzeca znači podršku novoformiranim socijalnim entitetama kod njihovih redovnih aktivnosti, u obliku malih kredita ili subvencija iz sredstava Evropske unije ili privatnih finansijskih organizacija.

Finansijska struktura socijalnih preduzeca razlikuje se od drugih preduzeca. Iako imaju pristup do ciljnih socijalnih investicionih fondova i mogu koristiti poreske olakšice kod zapošljavanja, najvažnija se razlika ogleda u podjeli dobiti. Isti se može dijeliti među svim dionicarima, ili se usmjerava u korist lokalne zajednice i nema karakter diobnog kapitala. U tome se socijalno preduzeće razlikuje od društva, čije postojanje je zavisno samo od donacija, odnosno subvencija.

Izvori finansiranja u socijalnim preduzecima sa formalnim članstvom mogu imati dva oblika:

- *Udio clanova* – visina uloga od clana do clana se veoma razlikuje, pojedinacni ulog obicno je nizak i cesto manji od 100 eura,
- *Investicije clanova* – dobrovoljna investicija pojedinih clanova može biti u obliku kredita ili preferencije podjele dobiti.

Drugi izvori finansiranja

- **Kreditni banaka** – Banke dodjeljuju kredite socijalnim preduzecima pod jednakim uslovima kao i drugim privatnim preduzecima. Medutim, neke banke raspolazu posebnim programima koji podsticu socijalno preduzetništvo i, za tu svrhu, osposobljeno osoblje koje nudi podršku socijalnim poduzecima i/ili kooperativama u lokalnoj zajednici.
- **Socijalni investicioni fondovi** – Specijalizovani fondovi namijenjeni socijalnim preduzecima koji, uglavnom, pružaju manje sigurnosti od banaka i imaju osoblje upoznato sa podrucjem socijalnog preduzetništva.
- **Subvencije** – Socijalna preduzeca, posebno ona koja djeluju na podrucju socijalne iskljucenosti, dobijaju pocetna sredstva za pokretanje aktivnosti. U deprivilegovanim lokalnim zajednicama finansiraju se pocetni troškovi i glavina troškova poslovanja. Takve subvencije uobicajeno su vezane za programe osposobljavanja ili korišćenje drugih socijalnih pogodnosti.

2.5.3. Eticka banka

Buduci da socijalna preduzeca predstavljaju novu strukturu organizacija sa sasvim drugacijom misijom nego što su je imala tradicionalna preduzeca, morale su se proširiti i granice na podrucju finansiranja.

Eticka banka ima zakonsku formu kooperative, koja joj dozvoljava djelovanje na nacionalnom nivou sa punim poštovanjem misije kooperative i solidarnosti.

Veliki broj dionicara u osnovnom kapitalu banke obezbjeđuje više komitenata banke. Na kraju godine profit se dijeli na dva dijela; manji dio se dijeli između dionicara, srazmjerno broju dionica, a veci dio se usmjerava u razvoj djelatnosti kooperative.

Kod eticke banke vidan je demokratski usmjeren proces odlucivanja, nazvan "dionicarska suverenost".

Struktura uprave eticke banke

Skupština dionicara

Skupština je zamišljena kao susret ljudi koji vjeruju u eticnost finansijskih principa, razmjenu mišljenja i iskustava. Još više, skupština obezbjeđuje prostor za diskusiju o strategijama banke, metodu njenog vodenja, odredivanja kamata i dr.

Vijece direktora

Vijece sacinjavaju direktori banke ili ih demokratski biraju dionicari na skupštini dionicara. Zadatak vijeca je vodenje eticke banke.

Nadzorno vijece

Nadzorno vijece nadzire vodenje i upravljanje banke i ostvarivanje njene funkcije prema statutu i zakonu.

Arbitražno vijece

Uloga vijeca arbitara je u razrješavanju potencijalnih konflikata koji se mogu pojaviti u poslovanju eticke banke.

Osnovna nacela djelovanja eticke banke

- Prihvatanje neekonomskih efekata ekonomskih aktivnosti,
- Efikasnost i ekonomičnost su osnovna obilježja eticke odgovornosti,
- Dobit ostvarena poslovanjem banke mora se zasnivati na dobro usmjerenim aktivnostima i mora biti ravnomjerno podijeljen između svih koji su doprinijeli njenom ostvarivanju,
- Jedan od najvažnijih uslova za djelovanje eticke banke je otvorenost i transparentnost,
- Kako dionicari, tako i štediša, moraju biti stalno podsticani za ucestvovanje u procesu odlucivanja eticke banke,
- Mogucnost poklanjanja licnih uštedovina za projekte koji imaju socijalnu namjenu.

Vrednovanje projekata

Eticka banka na specifican nacin prevazilazi uobicajenu praksu za dodjelu kredita. Naime, vrednovanje određenog projekta je usmjereno na analizu provjere očekivanih efekata u lokalnoj zajednici, kako u ekološkom tako i u smislu povećanja opšteg blagostanja i socijalne odgovornosti.

Za dodjelu finansijske podrške, eticka banka u procesu vrednovanja uvažava sljedece principe:

- Razvojna komponenta projekta mora se podvrci ekonomskoj i prakticnoj studiji izvodljivosti,
- Nivo medusobnog povjerenja – odluka se ne temelji samo na procjeni dobiti i uticaju na opšte blagostanje u lokalnoj zajednici, nego i sigurnosti koju određeni klijent može, u okviru predloženog projekta, obezbijediti.

2.5.4. Novi nacini finansiranja socijalnih preduzeca: "The Global Grant"

Evropske smjernice

Novi nacin finansiranja socijalnih preduzeca u nekim državama EU odvija se uz pomoc sistema nazvanog "global grant". Evropska komisija je, shodno uredbi Evropskog vijeca iz 1999. godine, pocela napuštati dotadašnji dominantni sistem finansiranja iz strukturnih fondova zamjenjujuci ga uvođenjem multi-regionalnog "global grant-a", koji je namijenjen podršci za formiranje i udruživanje specijalizovanih organizacija za pružanje usluga socijalnim preduzecima.

"Global grant" pokriva razdoblje 2003 – 2005, a može se produžiti do 2007. godine, na osnovu pozitivnih rezultata prvog trogodišta.

Uloga posrednika

Bilo koja lokalna vlast, u saglasnosti sa Evropskom komisijom, može izabrati najpogodniju posrednicku privatnu organizaciju sa dokazanim iskustvima i kompetencijama koja ce, u ime javnog interesa, voditi i adekvatno štititi socijalno-ekonomske interese na lokalnom i regionalnom nivou.

Uloga posrednika je priprema javnih tendera, izbor i finansiranje projekata koje prijave socijalna preduzeca u oblasti poboljšanja socijalnog sistema u cilju efikasnije pomoci ranjivim grupama.

Korisnici subvencija

Ranjive grupe koje bi trebalo kandidovati za određene subvencije:

- invalidi,
- emigranti,
- etnicke manjine,
- dugotrajno nezaposleni,
- osobe sa nižim novoom obrazovanja,
- druga lica kojima prijete poteškoce/problemi u postizanju prihvatljivih standarda u njihovoj radnoj i socijalnoj sredini, odnosno kojima prijete socijalna iskljucenost.

Namjene i visina subvencija

Za one ciji su poslovni planovi saglasni sa uslovima koji su obuhvaceni konkursom, posrednik može subvencionirati iznos od 10.000 do 50.000 eura za sljedece namjene:

- Pocetni kapital za osnivanje preduzeca,
- Dalji razvoj vec afirmisanog preduzeca,
- Dugotrajno ukljucenje lica u proces rada.

3. RAZVOJ SOCIJALNE EKONOMIJE U DRŽAVAMA EU

3.1. ITALIJA

3.1.1. Istorijski razvoj

Razvoj trećeg sektora u Italiji može se podijeliti u tri faze.

Pocetak se može locirati između 1970. i 1980. godine, u razdoblje za koje je bila karakteristična kriza velikih preduzeca i drastično smanjenje aktivnosti zastupničkih udruženja, koja su nastojala da zadrže privilegije dobijene prije 1970. godine. Kao odgovor na teško stanje u državi, počela su se pojavljivati brojna volonterska društva koja su se u okviru lokalne zajednice aktivno borila protiv društvenih posljedica novostvorene sirotinje. Narocito je potencirana briga o maloljetnicima sa problemima u porodici, starijim osobama, tjelesno i duševno hendikepiranim, beskućnicima, zavisnicima, emigrantima.

Ovakve inicijative su organizaciono predstavljala društva čiji su članovi bili najčešće angažovani kao volonteri. U najvećem broju slučajeva društva su bila korisnici državne pomoći u obliku skromnih finansijskih provizija, bez ikakvih poreskih olakšica. Uopšteno, radilo se o malim organizacijama koje su nudile raznovrsne i brojne usluge.

Njihov uspjeh bio je uslovljen prepoznavanjem i obezbjeđivanjem potreba za uslugama u okolini, zbog čega su se brzo proširile i organizacijski razvile: sa stalnim nudenjem usluga angažovanjem zaposlenih brojnih stručnih kadrova, najčešće socijalnih radnika. Takav razvoj društava istupao je iz okvira tadašnjeg zakonodavstva koje im nije dozvoljavalo produkciju, odnosno obavljanje ekonomsko značajnih aktivnosti. To je najviše pogodilo one organizacije koje su počele zapošljavati stručno osoblje (iako su još uvijek aktivnost temeljile na volonterskom radu svojih članova), kao i one koje su počele uključivati u rad hendikepirana lica. Kao rješenje za prevladavanje nastale situacije pojavila se ideja o korišćenju već postojećeg legalnog pravnog oblika – kooperativa, za organizacije koje:

- imaju status preduzeca,
- su "čiste organizacije", koje nijesu obveznici poreza na ne(po)dijeljenu dobit,

- obezbjeđuju značajno demokratsko učešće članova i demokratski način vodenja preduzeca,
- se mogu formirati uz mali početni kapital.

Iako, prema zakonu, organizacioni oblik kooperative nije mogao nuditi podjelu dobiti bilo na članove ili nečlanove intenzivno se širio, posebno sredinom osamdesetih godina, kada se preimenovao u "socijalno solidarnu kooperativu".

Da bi nadležne sudove i državne činovnike uvjerali u opravdanost registracije takvih, novih, kooperativa, njihovi su zastupnici naglašavali, prije svega, kontradikciju između civilnog prava koje je definisao postojeći zakon o kooperativama i Ustava koji je prepoznavao socijalnu misiju novih kooperativa u pružanju usluga prema potrebama lokalne zajednice (tzv. javna dobra).

Socijalno solidarne kooperative, u ovoj deceniji, svojim kreativnim rješenjima i aktivnostima, dale su pečat, poput pionira, na širokom području gdje su zakazale javne institucije. Uprkos tome, vladalo je opšte uvjerenje da će, po prevladavanju krize, javne institucije ponovo oživjeti i preuzeti ulogu, odnosno zamijeniti djelovanje socijalno solidarnih kooperativa.

Prepoznatljivost legitimnosti privatne inicijative za pružanje usluga na socijalnom području obilježilo je razdoblje između 1988. i 1991. Godine 1988. Ustavni sud je zakonom utvrdio legitimnost privatne inicijative, deklarirane još u zakonu iz 1890. Prema ovom zakonu, država i lokalne vlasti dodjeljuju privatnim organizacijama koje nude socijalne usluge javni status, iz čega proistice da samo javne organizacije mogu izvoditi takve aktivnosti. Međutim, zakon je bio u suprotnosti sa prethodnim zakonom iz 1948. godine koji je tretirao privatnu inicijativu kao "slobodnu".

Neustavna odredba zakona iz 1890. primjenjivana je dugo, sve dok nije stvorena mogućnost da dobrotvorne organizacije koje vrše usluge na socijalnom i zdravstvenom području mogu nastaviti svoje aktivnosti u obliku privatnih neprofitnih organizacija. Štaviše, sudska odluka iz 1988. godine odredila je novi oblik učešća neprofitnih organizacija u pružanju socijalnih i zdravstvenih usluga. Tako su neprofitne organizacije prevazišle marginalni položaj i, više od toga, počele da uspostavljaju partnerski odnos sa javnim institucijama.

U 1991. godini, dva važna zakona su prepoznala i izjednačila dva glavna institucionalna oblika koji su se razvili posljednjih godina.

- ☑ Zakon o humanitarnim organizacijama, koji je prepoznao i izjednačio ulogu organizovanog volonterskog rada, dozvolio angažovanje manjeg broja placenih saradnika i omogućio upis u posebne registre i korišćenje poreskih olakšica (mada neki djelovi zakona nijesu primjenjivani do 1997. godine).
- ☑ Zakon o socijalnim kooperativama koji je opredijelio oblik kooperativa koje djeluju u socijalnom sektoru. Ovim Zakonom je propisana podrška u smislu poreskih olakšica, smanjen porez na dodatnu vrijednost na 4% i definisana dva tipa socijalnih kooperativa.
 - Kooperative tipa A obavljaju socijalne, zdravstvene i obrazovne aktivnosti.
 - Kooperative tipa B proizvode dobra i usluge, različite od socijalnih, za privatne korisnike ili javne institucije zapošljavanjem tjelesno i mentalno hendikepiranih, odnosno teže zapošljivih, u obimu od najmanje 30% ukupne radne snage. Za ove ranjive grupe kooperativa ne placaju socijalni doprinos.

3.1.2. Sadašnje stanje

Od 1991. godine socijalne kooperative su u porastu, što potvrđuju brojna istraživanja. Prva istraživanja govore da je 1986. godine djelovalo 500 kooperativa koje su pružale usluge za 35.000 korisnika. Novija studija iz 1994. godine identifikovala je približno 2000 kooperativa, u kojima je bilo zaposleno oko 40.000 osoba i saradivalo 15.000 volontera koji su nudili raznovrsne usluge za približno 200.000 korisnika.

U 1996. godini bilo je 4000 registrovanih socijalnih kooperativa, od kojih 3000 aktivnih sa 100.000 članova, 75.000 zaposlenih i placenih i 9.000 volontera, dok su preostali bili korisnici. Ukupan broj svih procijenjen je na 400.000. Iste godine socijalne kooperative su predstavljale 4% svih italijanskih kooperativa i zapošljavale 10% svih osoba zaposlenih u sektoru kooperativa.

Geografski raspored italijanskih socijalnih kooperativa, takode, je zanimljiv. Najviše su se razvile u sjevernoj Italiji, sa središtem u provinciji Breša, gdje postoji jedna socijalna kooperativa na 8000 stanovnika. Za citavu Italiju odnos je 1:25.000. Zemlja na sjeveru Italije veoma je pogodna za formiranje raznovrsnih kooperativa, tako da su na tom području kooperative postale tradicionalan oblik zapošljavanja. Godine 1996. učešće socijalnih kooperativa kretalo se između 60

i 63%, od čega su kooperative tipa B bile najčešće. U srednjem i južnom dijelu Italije je učešće socijalnih kooperativa niže: između 37 i 40%. Uglavnom dominiraju kooperative tipa A.

3.1.2.1. Vrste djelatnosti socijalnih kooperativa

Kooperative tipa A nude usluge na području socijale, zdravstva i obrazovanja i znatno su brojnije od kooperativa koje kreiraju zaposlenja za teže zapošljive osobe, u približnom odnosu 70% : 30%. To je razumljivo, jer je kreiranje zaposlenja i obezbjeđivanje odgovarajućeg osposobljavanja za pripadnike ranjivih grupa izuzetno zahtjevan zadatak.

Godine 1996. su u kooperativama tipa B, koji predstavlja 1/3 citavog sektora socijalnih kooperativa, obezbijedili rad čak za 11.000 lica, od kojih su 5.400 hendikepirana lica, što predstavlja čak 48,5% svih hendikepiranih. Aktivnosti ovih kooperativa najčešće su: uređenje parkova, vrtova, zgrada, proizvodi umjetničkog zanatstva. Javni sektor obezbjeđivao je nabavke kooperativama tipa B u obimu 62%, a kooperativama tipa A čak tri četvrtine svih narudžbi za izvođenje različitih usluga.

Iste godine kooperative tipa A obavljale su čak 81% svih socijalnih usluga, nešto manje zdravstvenih (13%) i obrazovnih usluga (6%). Korisnici usluga bili su starije osobe, maloljetnici i hendikepirani. U poređenju sa 1986. godinom, kada su usluge bile namijenjene pretežno hendikepiranima, istraživanje iz 1996. godine pokazalo je povećan porast ciljnih grupa korisnika usluga.

Zapravo, nije sasvim jasno da li se radi o preraspodjeli potreba prema različitim uslugama ili podstičaju nudenja pomoći hendikepiranim zbog smanjenja različitih vladinih programa ili, možda, promjeni politike rada javnih vlasti koje su više sredstava namijenile pružanju usluga starijim osobama. Do 1996. godine, kooperative tipa A uglavnom su nudile usluge na području brige i njege u domovima za starije, a u manjoj mjeri kućnu njegu starijih.

Struktura italijanskih kooperativa u ovoj deceniji se bitno mijenjala. Učešće volontera, koje je na početku veoma značajno, drastično se smanjivalo. Najnoviji podaci ukazuju na veoma nizak procenat volontera. U mnogim socijalnim kooperativama nema više ni jednoga.

Odredba Zakona iz 1991. godine koja je propisivala da učešće volontera ne smije biti veće od 50% pokazala se nepotrebnom, jer većina današnjih kooperativa djeluje bez njih. Na drugoj strani, postoji treća kategorija članova koji su značajno prisutni iako nijesu članovi kooperative ni volonteri. Njihov kapital je za nastanak i opstanak kooperativa izuzetno važan. Njihovo angažovanje u socijalnim kooperativama obezbjeđuje karakter "multidioničke" organizacije.

3.1.2.2. Velicina socijalnih kooperativa i struktura članstva

Iako se struktura članstva još uvijek mijenja, velicina socijalnih kooperativa ostaje tradicionalno mala. Podaci iz 1996. godine ukazuju na oko 50 – 60 zaposlenih. Pojedine kooperative djeluju samo u svojoj lokalnoj okolini, pod uslovima koje određuje zakon iz 1991. godine, tj. nude usluge samo u svojoj opštini.

Kako se radi o malim ekonomskim jedinicama koje djeluju u državi koja ima sofisticiranu ekonomiju sa brojnim gigantskim korporacijama, nameće se pitanje: da li su socijalne kooperative u poziciji - *patuljaka protiv divova*? Rješenje ovog problema bilo je u formiranju geografskog konzorcijuma koji je povezao socijalne kooperative na lokalnom i/ili regionalnom nivou. Mreža od oko 40 regionalnih, provincijskih i nacionalnih konzorcijuma danas obezbjeđuje superstrukturu, odnosno podršku za sve italijanske socijalne kooperative.

Konzorcijum svojim članovima nudi sve prednosti koje postoje kod velikih korporacija. Pored toga su i politički upotrebljive kod posredovanja između regionalnih političkih vlasti i članova kooperativa. Na nacionalnom nivou, Konzorcijum Gino Mattarelli djeluje poput istraživačke organizacije koja, svojim studijama, istražuje uticaj razvoja i djelovanja socijalnih kooperativa. Regionalni konzorcijum djeluje kao podrška, koji svojim članovima pruža pomoć i savjete, te je od vitalnog značaja za uspjeh socijalnih kooperativa.

Italijanske socijalne kooperative povezane su sa sličnim organizacijama po citavoj Evropi, iako postoje velike razlike u organizacionoj strukturi kooperativa i, naravno, u programima koje realizuju.

Na razvoj socijalnih kooperativa u Italiji djelovalo je nekoliko specifičnih faktora. Prvobitna motivacija za pomoć pojedincima kojima je bila potrebna, proizašla je iz veoma jake hrišćanske tradicije. Na toj osnovi formirala su se prva

društva volontera koja su svojom socijalnom solidarnošću u mnogo čemu doprinosila razvoju lokalne zajednice.

Zakon iz 1991. godine, koji je preoblikovao nekadašnja dobrotvorna društva i kooperative u precizno definisan oblik kooperative, odredio njene granice, prava i pogodnosti, generalno je pokazao pozitivan odnos države i spremnost za podršku razvoju takvih aktivnosti. Zakon je, isto tako, opredijelio povezivanje između kooperativa i lokalne zajednice. Kod kooperativa tipa B je uspostavio širok okvir raznovrsnih oblika pomoći ljudima sa ograničenjima prilikom zapošljavanja.

Nova socijalna preduzeća su, dakle, mogla nastaviti jaku tradiciju kooperativa u Italiji, udruživati se u kooperative radnika i, čak, nekoliko nacionalnih udruženja kooperativa. Za italijanski pokret kooperativa u cjelini se može reći da kooperative predstavljaju ostvarivanje šire socijalne misije zajedničkog rada usmjerenog u lokalnu zajednicu.

Italijanske socijalne kooperative su dokaz da usluge na socijalnom planu u nevladnim programima i sa podrškom vlade mogu biti i ekonomski opravdane. Ali, prije svega su elastične u smislu prepoznavanja i brzog odazivanja na potrebe ranjivih grupa u lokalnoj zajednici. One udružuju pojedince sa različitim interesima, sredstvima, mogućnostima, sposobnostima i potrebama i time dokazuju da višedionička organizacija kooperative može uspješno funkcionisati.

Zapošljavanje u kooperativama može poslužiti kao pozitivan primjer odazivanja na potrebe ljudi sa velikim problemima i ograničenjima kod zapošljavanja, omogućava inovativne organizacione strukture i podršku vlasti.

3.1.2.3. Broj socijalnih preduzeca

U Italiji na podrucju treceg sektora djeluje više od 235.000 organizacija, tzv. socijalnih preduzeca, u koje se svrstavaju društva i kooperative. Ove organizacije uključuju 10 miliona volontera, zapošljavaju 1,3 miliona ljudi i ostvaruju 136 biliona eura prometa.

Samo kooperativa u Italiji ima više od 70.000, sa 9 miliona ucesnika i približno 814.000 zaposlenih, koji ostvaruju oko 96 biliona eura prometa. Ovaj broj obuhvata i 5.674 socijalnih kooperativa, sa 149.000 zaposlenih, pretežno iz ranjivih grupa. U ukupnom broju zaposlenih žene ucestvuju sa 63%. Socijalne kooperative ostvaruju godišnji promet od 3 biliona eura.

3.1.2.4. Učešće u društvenom proizvodu

Situacija u pogledu prometa na podrucju socijalne ekonomije u pojedinim regijama Italije je vrlo razlicita. Za jasniju predstavu specifickih podataka, koji su poznati za regiju Veneto, u nastavku su predstavljani neki bitni pokazatelji.

U 2003. godini, prihod organizacija koje djeluju na podrucju treceg sektora u Padovi je 443 miliona eura, što predstavlja 16,6% društvenog proizvoda regije. U regiji Veneto, iste godine, društveni proizvod iznosio je 3.200 miliona eura, što predstavlja 15,9% društvenog proizvoda regije.

3.1.2.5. Učešće u ukupnoj zaposlenosti

Ukljucenost socijalnih preduzeca u rad

Socijalna preduzeca predstavljaju specifičan oblik djelovanja organizacija koje mogu korigovati nedostatke tržišta rada. Više nego za druga tržišta, upravo za tržište rada znacajna je problematika nepotpunih informacija koje se razmjenjuju na specifičan način. Uobicajeno je teško procijeniti i vrednovati kvalitet rada posebno ako se radi o radnicima iz ranjivih grupa. U tom kontekstu, radno integracijska socijalna preduzeca imaju mogućnost posredovanja u procesu uključivanja pojedinaca u rad uz široku paletu rješenja.

U nastavku teksta prikazana su razmišljanja i šira analiza uloge, nacina djelovanja i doprinosa socijalnih preduzeca na podrucju zapošljavanja. Dio analize uloge socijalnih preduzeca, na jednoj strani, zahtijeva definisanje koncepta tržišta rada za ranjive grupe stanovništva, a na drugoj, prepoznavanje razloga zbog kojih su ti ljudi diskriminirani od preduzeca cije je poslovanje zasnovano na ostvarivanju profita.

Drugi dio analize usmjeren je u istraživanje politike zapošljavanja, sa naglaskom na strucnu procjenu osoba sa nedostacima i prikaz razloga zbog kojih su pojedine mjere politike zapošljavanja neefikasne.

U trecem dijelu elaborirano je zašto radno integracijska socijalna preduzeca djeluju efikasnije i uspješnije na podrucju ukljucivanja pojedinaca iz ranjivih grupa u proces rada.

Teže zapošljivi i teškoce kod ukljucivanja na tržište rada

Radnika možemo definisati kao osobu sa nedostacima, odnosno teškocama kod zapošljavanja, onda kada mu njegov nedostatak, u odnosu na druge pojedince bez nedostataka, onemogućuje ukljucivanje u rad, tj. kada ne zadovoljava uslove i zahtjeve rada koje opredjeljuje poslodavac.

Najčešći uzrok ograničenja obično je određeni hendikep koji predstavlja "bilo koji nedostatak sposobnosti, odnosno tjelesnu ili psihicku nemogućnost za izvođenje određene aktivnosti na način ili u obimu koji se smatra uobicajen, očekivan".

Naravno, umanjena sposobnost za izvođenje određene aktivnosti zavisi od mnogo socioloških i kulturnih faktora, nizak nivo i/ili zastarjela znanja, nedostatak socijalizacije i stepena razvijenosti sredine.

Širi koncept ograničenja može, dakle, pored invalidnih osoba ukljucivati i druge ljude sa nedostacima i ograničenjima kod postizanja očekivanih standarda: npr. zavisnici od droga i alkohola, nekadašnji osuđenici, pojedinci sa malo ili bez radnog iskustva, sa niskim kvalifikacijama ili bez njih. Jednom rijeci, radi se o osobama koje su najčešće evidentirane u grupi dugotrajno nezaposlenih.

Nedostaci, bez obzira na to kakvi su, predstavljaju prazninu u profesionalnoj podobnosti pojedinaca, ali u većini slucajeva nijesu niti apsolutni (u smislu mogućih radnih aktivnosti) niti konacni (nepopravljivi). Obzirom na opisano polazište, na tržištu rada razlikujemo dvije grupe osoba sa nedostacima:

- Pojedince, čija produktivnost, uprkos osposobljavanju i treninzima, ne dostiže uobičajen nivo na bilo kom području rada,
- Vecinu, koju predstavljaju osobe čija produktivnost je niža od prosjeka "normalnih" radnika, ali to ne znači za sve poslove i/ili ne konačno.

Osim za predstavnike iz prve grupe, koji su obično isključeni iz otvorenog tržišta rada usprkos pozitivnim informacijama o njenoj radnoj efikasnosti, zapošljavanje za većinu iz druge grupe je ometano zbog nepotpunih i neodgovarajućih informacija o njenoj efikasnosti, odnosno produktivnosti i uslovima koji su potrebni za postizanje pune produktivnosti.

Glavnu prepreku kod uspješnog uključivanja u rad ovakvih osoba čini prepoznavanje odgovarajućih poslova koji bi pojedincu omogućavali što uspješnije korišćenje svojih sposobnosti i vještina, odnosno osiguranje adekvatnog radnog treninga, uz pomoć kojeg bi bilo moguće razviti određene vještine i tako u potpunosti otkloniti prazninu kod zapošljavanja.

Rješenje je, dakle, dobra procjena mogućnosti pojedinca, sposobnosti, interesa i želja, te odgovarajući odabir osposobljavanja što, u većini slučajeva, zahtijeva značajna finansijska sredstva. Pri tome, logično je da su troškovi utvrđivanja i procjenjivanja pojedinacovih radnih sposobnosti veći od onih sa kojima utvrđujemo podobnost za rad "zdravog" radnika. Zato poslodavci najčešće procjenjuju spoljašnje, vidljive nedostatke, odnosno ograničenja, jer je to najjeftinije i najlakše. Zbog toga je diskriminacija takvih osoba veoma česta pojava.

Kao što je već rečeno, proces osposobljavanja osoba sa nedostacima za određene poslove predstavlja obično visok trošak koji se često sastoji od 2 vrste treninga: opšteg, koji je usmjeren na poboljšanje radnih vještina pojedinca i specijalizovanog, sa dužim periodom trajanja, intenzivnijeg i usmjerenog ka povećanju nivoa produktivnosti. U svakom slučaju, poslodavac želi smanjiti troškove osposobljavanja i zato radije zapošljava već osposobljene radnike sa visokim nivoom produktivnosti i ličnih kvaliteta, za koje je vrijeme osposobljavanja kraće i jeftinije.

Ovakav stav poslodavaca je razumljiv, iako se na taj način oblikuje dvojno tržište rada: jedno za visoko obrazovane i specijalizovane radnike i drugo za nedovoljno obrazovane kod kojih su izgledi za napredovanje u profesionalnoj karijeri veoma slabi.

Konacno, rigidnost institucija i socijalne prepreke cesto djeluju tako da korist od integracije najcešće imaju sami korisnici i društvo – iako sve pratece troškove i rizike preuzimaju poslodavci - u klasicnim profitnim preduzecima. Prema ovome, možemo zakljuciti da se problemi kod zapošljavanja osoba sa ogranicenjima ogledaju u dva medusobno isprepletene fenomena: pomanjkanja informacija i rigidnosti institucija, što predstavlja osnovu za propuste na tržištu rada. Ova okolnost predstavlja izazov za intervenciju politike zapošljavanja.

Nedostaci tradicionalne politike zapošljavanja kod ukljucivanja u rad osoba sa ogranicenjima

U prošlosti je bilo više pokušaja razlicitih vlada da osobe sa ogranicenjima ukljuce u rad, ali se nijedan nije pokazao kao sasvim uspješan. Uzrok se i ovdje može objasniti neodgovarajucim, slabo dostupnim informacijama.

Nesporna je cinjenica da samo u preduzecima koja neposredno zapošljavaju osobe sa ogranicenjima mogu procijeniti realno stanje pojedinca, kod cega ih ne podržavaju ni država niti sindikati. Država, zadužena za planiranje politike zapošljavanja zanemaruje znacaj i pozitivne ucinke njihovog djelovanja u lokalnoj zajednici, dok sindikati ne žele prihvatiti promjenu platnog sistema.

U tradicionalnoj politici zapošljavanja razlikuju se tri pristupa ili koncepta:

- Regulatorna politika,
- Supstitucijska politika,
- Izjednacujuca, odnosno kompenzacijska politika.

Regulatorna politika znacajna je za razdoblje do 1980. godine, odnosno do uvođenja kvotnog sistema. Rezultati nijesu bili zadovoljavajuci, jer je menadžment preduzeca bio zahtjevan i skup, što je vecina pokušala zaobici tako da nije zapošljavala osobe sa ogranicenjima.

Supstitucijska politika se ogleda u promociji radne integracije ciljnih grupa osoba sa nedostacima u javni sektor kroz oblik zašticenog zapošljavanja ili u preduzecima za zašticeno zapošljavanje. Drugim rijecima radilo se o "radu izvan otvorenog tržišta". Glavni nedostatak takve politike je da, umjesto svestranog podsticanja razvoja socijalne i radne integracije osoba sa ogranicenjima, iste sputava kreiranjem fiktivno zašticenih radnih mjesta na otvorenom tržištu rada, gdje pojedinci rade u zatvorenim proizvodnim pogonima za nižu platu.

Izjednačujuca, odnosno kompenzacijska politika pruža mogućnost prevladavanja produkcijske praznine (prave ili umišljene) kod osoba sa ograničenjima, tako da uključuje i profesionalno osposobljavanje i/ili vođenje, takode, uz novcanu nadoknadu preduzecima koja takve radnike zapošljavaju.

Profesionalno osposobljavanje pokazalo je više nedostataka:

- Obicno je oblikovano prema obilježjima grupe pojedinaca – korisnika, kod cega stvarni radni uslovi rada imaju sekundarno znacenje,
- Osobe sa vecim nedostacima su manje sklone osposobljavanju, ako uopšte i jesu, pa njihove mogućnosti zapošljavanja ostaju nepromijenjene,
- Kod nekih slucajeva programi su cak i nefunkcionalni, jer se realizuju izvan redovnog školskog sistema, što poslodavci ocjenjuju manje pouzdanim za kvalitetno osposobljavanje,
- Javne programe profesionalnog osposobljavanja u pojedinim zemljama smatraju nesigurnim.

Naknade plata (ili dijela plata) ohrabruju poslodavce za zapošljavanje osoba sa ograničenjima, uz mogućnost uključivanja u osposobljavanje zbog niske produktivnosti. U tom slucaju povećavaju se aktivnosti i troškovi za novootvoreno radno mjesto. Problem je, naime, procjenjivanje eventualno neopravdanih isplata naknada poslodavcima.

Posljednjih godina primjetan je porast novih pristupa u politici zapošljavanja koji se razlikuju od starijih modela. Kao najizraženiji može se navesti personalizovano zapošljavanje u razlicitim oblicima zapošljavanja uz odredene beneficije.

Najčešći oblik je zapošljavanje asistenta koji osobi sa nedostatkom nudi potrebnu pomoc u procesu integracije, prilagodenu individualnim potrebama i zahtjevima, tako da je preduzecu osiguran uobicajeni nivo produktivnosti. Cesto se može naici i na oblik intenzivnog osposobljavanja pojedinca na radnom mjestu koje izvodi za to osposobljen instruktor.

Novi koncept pokazao se efikasnijim od tradicionalnih mjera politike zapošljavanja, ali izuzetno visoki troškovi osposobljavanja ometaju njegovo šire korišćenje.

*Radno integracijska socijalna preduzeca
kao oblik aktivne politike zapošljavanja*

Socijalna preduzeca u oblasti ukljucivanja u rad osoba sa nedostacima mogu predstavljati alternativu neuspjehu tradicionalnih oblika politike zapošljavanja.

Ponekad socijalna preduzeca koriste sistem beneficiranog zapošljavanja, ali se bitna razlika ogleda u njegovoj organizacionoj strukturi. Radno integracijska socijalna preduzeca su formirana zato da bi mogla, do određene mjere, zaobici prepreke u finansiranju programa osposobljavanja osoba sa nedostacima, cime su stekla povjerenje i priznanje, kako vlasti tako i društva u cjelini. Štaviše, dobrim poslovanjem socijalno preduzece stice ugled kod ostalih poslodavaca tako što im, objektivnim informacijama o korisnicima svojih programa, u velikoj mjeri pomaže da rizik zbog zapošljavanja radnika sa ogranicenjima svedu na minimalan i, takode, izbjegnu troškove finansiranja programa njihovog osposobljavanja. Svojim korisnicima, na taj nacin, omogucavaju prelaz na otvoreno tržište rada i tako proces radnog i socijalnog ukljucivanja osmisle novim kvalitetom nezavisnosti i odgovornosti za vlastiti život. Dakle, prisutnost takvog preduzeca može znacajno doprinijeti efikasnijem djelovanju tržišta rada uopšte.

Radno integracijska socijalna preduzeca mogu racunati na dvije prednosti. Prva je da mogu izabrati i osposobiti svoje zaposlene sa nižim troškovima od ostalih preduzeca, jer imaju odgovarajuca znanja i iskustva u radu sa takvom populacijom. Druga prednost je izdavanje posebnih uvjerenja kojima korisnik može dokazati profesionalne vještine stecene u toku programa osposobljavanja, cime i preduzece dobija na ugledu kao posrednik. Obije prednosti predstavljaju most od socijalnog do proizvodnog rada.

Prethodno navedena dvostruka prednost socijalnim preduzecima pruža mogucnost da se mogu, uporedo, posvetiti razvoju i izvodenju programa osposobljavanja i ukljucivanju osoba sa ogranicenjima u rad.

Povecanje radne efikasnosti koju postignu polaznici programa može biti valorizovano unutar socijalnog preduzeca ili van njega, na otvorenom tržištu rada. U krajnjem slucaju, uspješna radna integracija zaslužuje posebnu pažnju planera politike zapošljavanja, jer na taj nacin socijalna preduzeca, uz najniže

moguce troškove, uspješno ostvaruju izuzetno znacajnu socijalnu misiju: izbor, osposobljavanje i profesionalnu integraciju osoba sa ogranicenjima.

3.1.3. Socijalna preduzeca i kreiranje politike zapošljavanja

Zagovornici, kao i protivnici, socijalnih preduzeca pažljivo prate njihovu sposobnost za otvaranje novih radnih mjesta. Analiza, predstavljena na ovim stranicama, dozvoljava diskusiju o tome sa aspekta razlicitih oblika organizovanja socijalnih preduzeca.

Ocito je da socijalna preduzeca koja nude odredene usluge mogu stvarati nova radna mjesta na podrucjima gdje se pojave novi zahtjevi. Ima više nacina stvaranja novih radnih mjesta: neposredno, na podsticaj korisnika usluga ili, posredno, na podsticaj donatora ili na zajednicki podsticaj obojice. Ipak, uz ovo je potrebno naglasiti da i pored podrške lokalne zajednice socijalna preduzeca se ne bi mogla održati ako ne bi, u prepoznavanju potreba lokalne zajednice i razvijanju programa usluga i/ili proizvoda, bila dovoljno kreativna i inventivna. Samo takva preduzeca dobijaju javnu finansijsku podršku lokalne zajednice.

Socijalna preduzeca koja nude socijalne i opšte usluge ne zapošljavaju samo osobe sa nedostacima nego i srednje i visoko obrazovane strucnjake, u zavisnosti od vrste usluga koje nude. Iskustva razlicitih zemalja ukazuju na pokušaje zapošljavanja određenih kategorija radnika iz ranjivih grupa (prije svega dugotrajno nezaposlene odrasle osobe) za izvođenje socijalnih i opštih usluga, cime se nijesu proslavili zbog neprilagodnosti i nedostataka znanja i vještina koje su potrebne za obavljanje određenih poslova i radnih zadataka. Upravo zbog toga potrebno je razmisliti o politici koja bi pokricem privremenih novcanih naknada ubrzavala zapošljavanje odgovarajucih osoba iz ranjivih grupa prema njihovim znanjima i vještinama, odnosno mogucnostima da ih sticu.

Zapošljavanje osoba sa ogranicenjima osnovna je funkcija radno integracijskih socijalnih preduzeca. I pored toga sva ne ostvaruju nova i stabilna radna mjesta; u više slucajeva to su samo pokušaji podizanja zapošljivosti pojedinaca iz ranjivih grupa kako bi lakše otklonili nedostatke tržišta rada. Samo podgrupa organizacija koje, u ovom slucaju, nazivamo "zatvorena" radno integracijska preduzeca, adekvatno ostvaruju nova radna mjesta. Sa ekonomskog stanovišta, ulogu radno integracijskih preduzeca je potrebno pravilnije tretirati, tj. kao efikasnih subjekata u realizaciji politike zapošljavanja.

Radi se, zapravo, o pomoci kod izbora i osposobljavanja pojedinaca na radnom mjestu, što traži više ulaganja, osposobljavanja i rizika od onih koji, za profitna preduzeca, predstavljaju ekonomski prihvatljivu racunicu, te se od njih očekuje da preferiraju očekivane prednosti u odnosu na novčane naknade.

Uz uvažavanje navedenih kriterija, može se prigovoriti zahtjevima nekih politika na potpunoj reviziji postojanja radno integracijskih preduzeca. Države koje podržavaju razvoj socijalnih preduzeca su se oslonile na dva instrumenta:

- Ustupanje poslova od javnog interesa socijalnim preduzecima,
- Finansiranje vremenski ogranicenih naknada, obracunatih na osnovu naknada za nezaposlenost, koje pojedincu pripadaju.

Ovakve politike proisticu iz uvjerenja da radno integracijska socijalna preduzeca predstavljaju glavni instrument socijalne politike za borbu protiv socijalne iskljucenosti ranjivih grupa.

Politika koja je u skladu sa karakteristikama radno integracijskih socijalnih preduzeca podrazunije va:

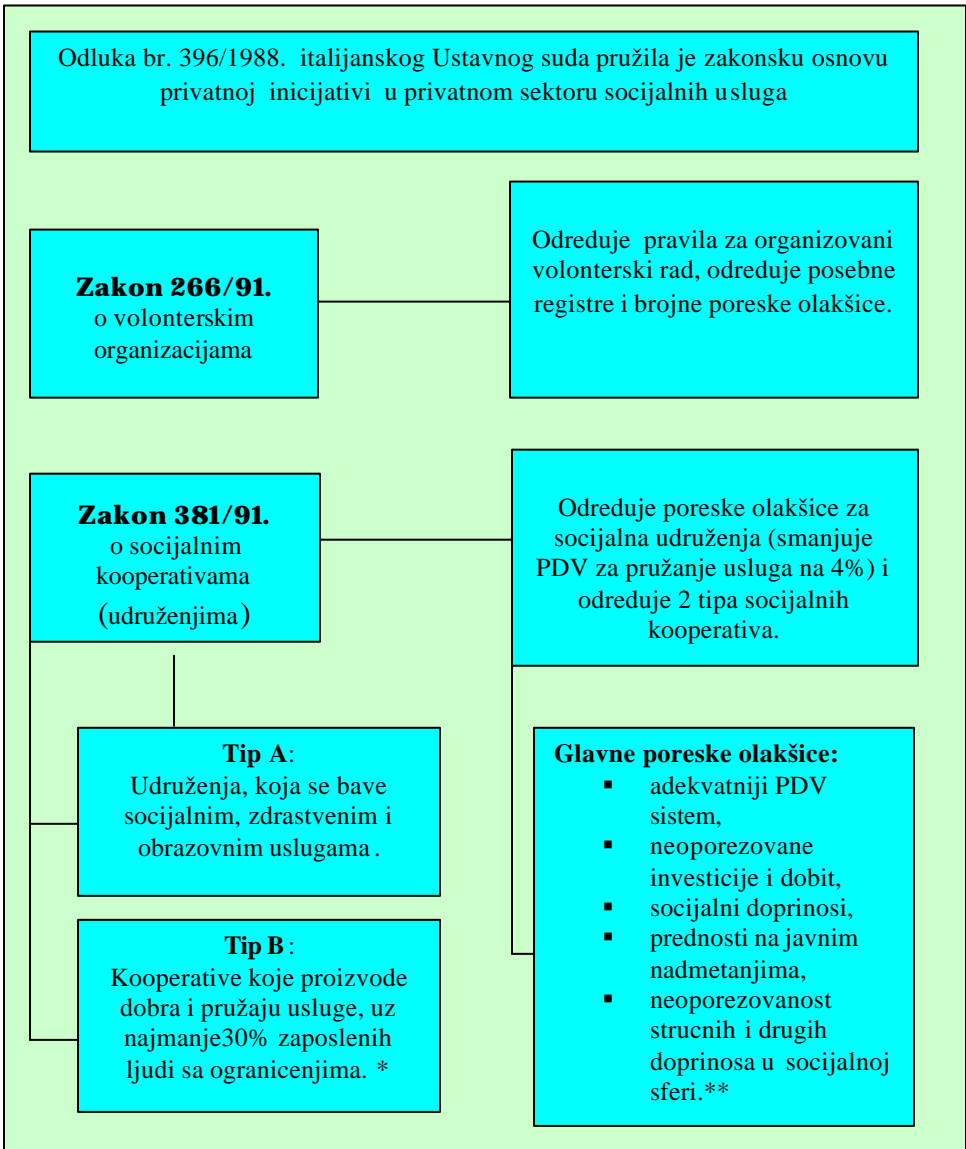
- Da su radno socijalna integracijska preduzeca prepoznatljiva kao važan instrument politike zapošljavanja, ukljucena u institucionalnu mrežu koja je odgovorna za planiranje i razvoj odgovarajucih politika.
- Da je njihov doprinos zapošljivosti ureden ugovorom: naknada mora biti u srazmjeri sa troškovima nastalim tokom radne i socijalne rehabilitacije hendikepiranog pojedinca, profesionalnog osposobljavanja i stepena zapošljivosti. Pri tome, preduzece ne snosi posljedice zbog eventualnog produžavanja tretmana.
- Radno integracijska socijalna preduzeca moraju koristiti metodologiju koja ce podici nivo zapošljivosti ranjivih grupa, npr. periodicno ocjenjivanje rezultata osposobljavanja.
- Između radno integracijskih socijalnih preduzeca i profitnih preduzeca moraju se redovno održavati veze, da bi se korisnici usluga što prije ukljucivali na otvoreno tržište rada.

3.1.4. Pravna regulativa

U nastavku je predstavljen italijanski zakonodavni okvir koji pruža veoma dinamicnu i stimulativnu fiskalnu i zakonodavnu podršku za ubrzanje procesa

uspostavljanja novih socijalnih preduzeca i ocuvanje vec postojećih (u Italiji su to uglavnom socijalne kooperative).

Krovni zakon iz 1991. omogućio je da regije mogu donositi vlastite zakone samo za svoju regiju, s ciljem da prilagodavaju nacionalnu politiku svojim, regionalnim karakteristikama.

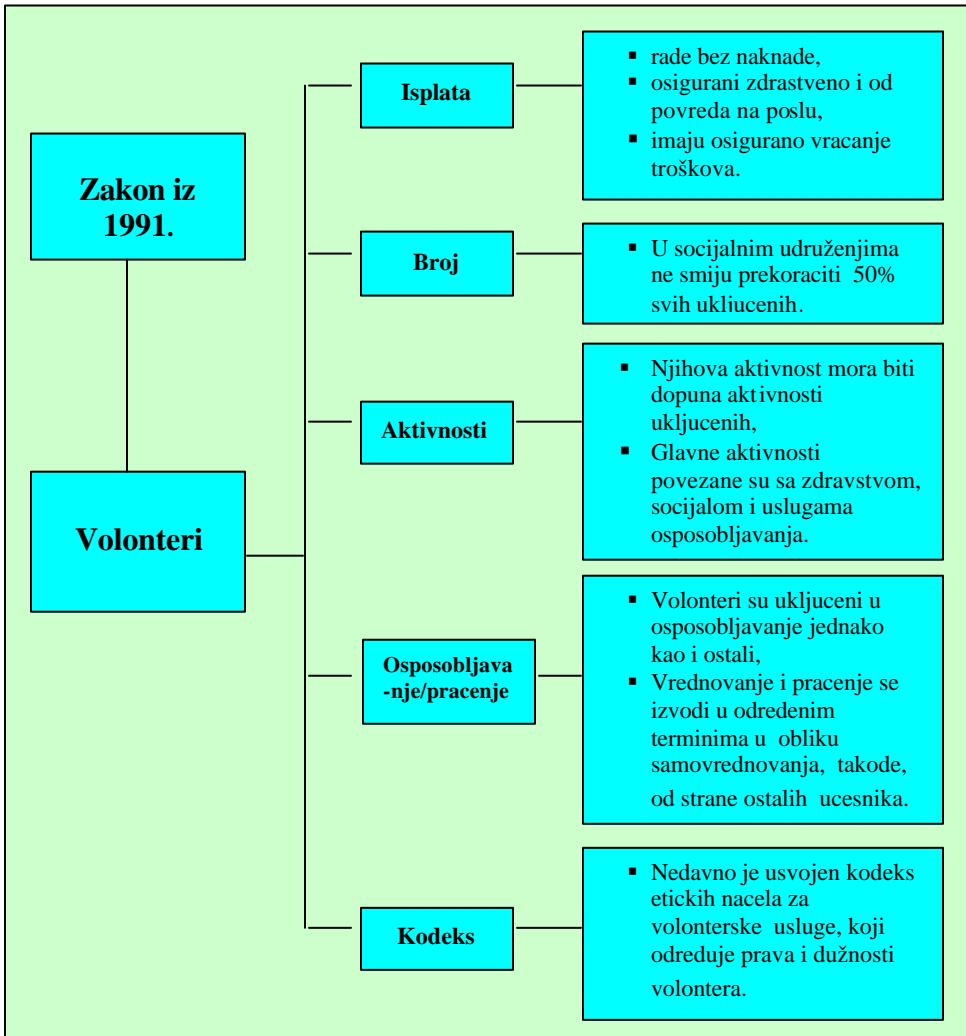

Volonteri: zakonski status i nagrađivanje

* Članovi i nečlanovi: za sve zaposlene kooperativa je oslobođena placanja socijalnih doprinosa.

** Sve navedene olakšice zavise od registracije djelatnosti organizacije.

Volonteri: zakonski status i nagrađivanje

Prethodna šema prikazuje kako osnovni zakon iz 1991. o volonterskim uslugama određuje isplatu, broj i aktivnosti.

Kodeks etickih nacela u volonterskim organizacijama opredjeljuje nacin obavljanja aktivnosti koje su dozvoljene navedenim zakonom. Radi se o osposobljavanju volontera za odgovarajuće kompetencije u obavljanju određenih poslova.

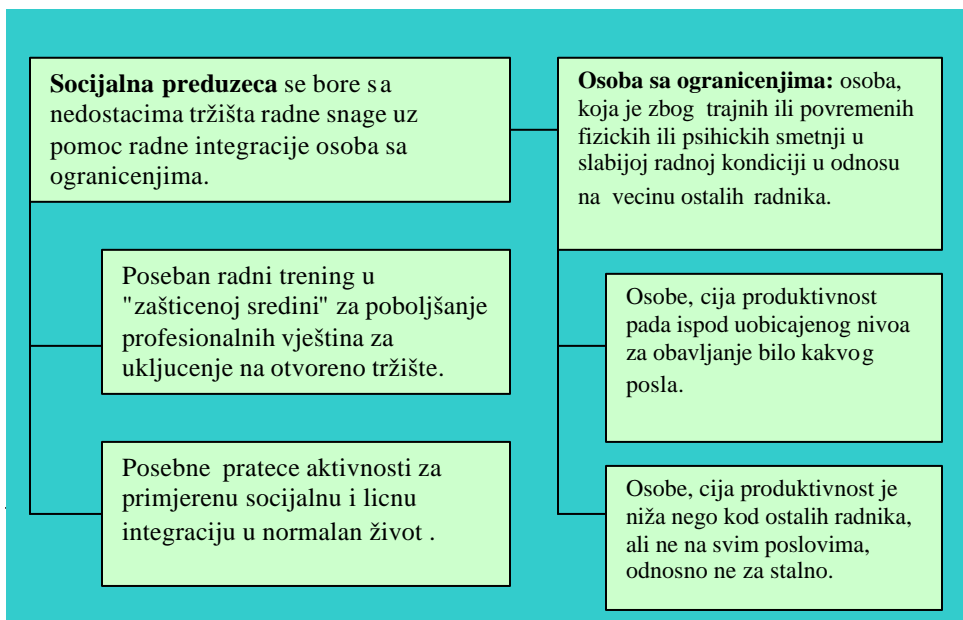
3.1.5. Ciljne grupe

Učesnici socijalne ekonomije mogu biti sve osobe sa poteškoćama. Ovaj koncept je mnogo širi, jer ne obuhvata samo invalidne osobe, već uključuje i osobe sa ograničenjima, odnosno problemima kod postizanja prihvatljivih standarda (normi) u proizvodnji i uslugama.

U ovaj koncept se mogu svrstati i zavisnici od različitih supstanci, bivši osuđenici, osobe bez ili sa nedovoljnim radnim iskustvom, osobe sa zastarelim ili bez kvalifikacija (većina dugotrajno nezaposlenih), emigrante, starije osobe i ostale koji imaju trajnu ili privremenu prepreku za uključivanje na tržište rada.

Podrška zaposlenim u socijalnim preduzecima

Ilustracija koja slijedi prikazuje doprinos socijalnih preduzeca ekonomiji, a upotrebljiva je i za podsticanje šire diskusije na ovu temu. Pored toga, prikazuje i međusobni odnos treninga i osposobljavanja kod dvije glavne kategorije korisnika: osoba sa nižom produktivnošću uopšte i osoba sa nižom produktivnošću samo na pojedinim područjima rada.

Udruženja tipa **A:**

Udruženja tipa **B:**

3.1.6. Oblici organizovanja

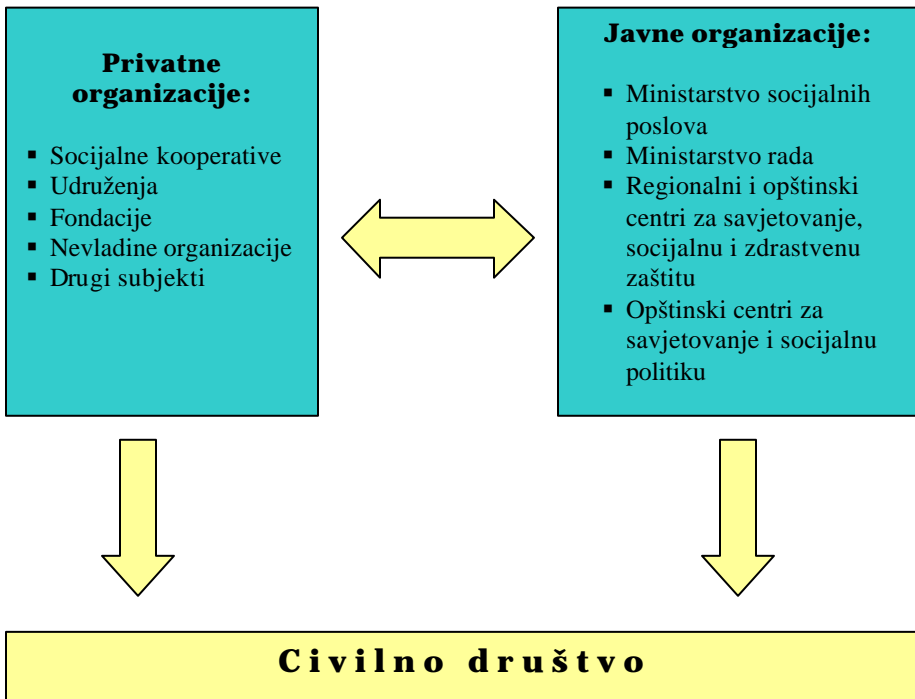
Socijalne kooperative su preduzeca formirana poput društva sa ogranicenom odgovornošcu, te im je namjena podsticanje interesa lokalne zajednice za

humanu i socijalnu integraciju svog stanovništva. Ovdje je potrebno naglasiti da je pojam socijalne kooperative širi od uobicajenog shvatanja kooperativa.

Kooperativa je komercijalno preduzece, prema vlasništvu i upravljanju, u i za korist radnika. Republika Italija podstice razvoj socijalne funkcije kooperativa odgovarajucim mjerama i sredstvima i vrši stalni nadzor nad njihovim aktivnostima.

Partneri

U sljedecem pregledu navedeni su najvažniji akteri socijalne ekonomije. Važno je naglasiti njihovu punu ukljucenost u mrežu “One–stop-shop”. Tako strukturiran sistem sprecava nepotrebno prekrivanje i ponavljanje, omogucava bolje korišćenje raspoloživih resursa, povratne informacije i pracenje korisnika.

3.1.7. SWOT analiza

Prednosti:

- Socijalne kooperative su preduzeca sa ogranicenom odgovornošću njenih članova, te se na finansijskom tržištu mogu pojaviti poput ostalih preduzetnickih oblika
- Mala preduzeca, koja su locirana u lokalnoj zajednici i blizu su ljudskim potrebama
- Povezivanje u lokalne i nacionalne konzorcijume donosi prednost velikim preduzecima u razvoju
- Mogu racunati na volontere i humanitarni rad
- Visok nivo nezavisnosti od javne vlasti pri oblikovanju strategije

Nedostaci:

- Suviše brz razvoj posljednjih godina
- Sve više zavise od javnih preduzeca, jer češće služe potrebama javne administracije nego svojim
- Mnogi nemaju volontera
- Povecava se zavisnost od spoljnih fondacija
- Nema jasne i kvalitetne certifikacije socijalnih preduzeca

Mogućnosti:

- Sklonost lokalnih vlasti prema socijalnim kooperativama koje nude socijalne usluge i sklone su razvijanju novih usluga
- Nova politika poreskih olakšica u slučaju privatnih potreba za uslugama i osiguranje vaučera
- Zakon, koji eliminiše naplatu poreza na privatne donacije neprofitnim organizacijama
- Zainteresovanost politike za socijalne kooperative

Ogranicenja:

- Prebrz razvoj, ranije zanatski usmjerene radionice ne mogu pratiti i prilagodavati se zahtjevnim, novim organizacionim oblicima
- Porast zavisnosti kooperativa od vlasti utice na njihovu povecanu ugroženost zbog iznenadnih promjena aktuelne politike, a time i budžetskog finansiranja
- Zbog novog zakona, donesenog 2004, više su izložene pritisku tržišta, tako socijalna preduzeca postaju sve više takmicarski orijentisana

3.2. SLOVENIJA

3.2.1. Istorijski razvoj

Slovenija ima dugu i bogatu tradiciju interesnog udruživanja i samoorganizovanja ljudi. Prve organizacije trećeg sektora pojavile su se u 13. i 14. vijeku²². U tom razdoblju dolazi do nastanka cehova, vjerskih dobrotvornih organizacija i fondacija. Nešto kasnije, posebno važnu ulogu je imala katolička crkva, koja nije bila samo vjerska organizacija nego i socijalna institucija, te mocna politicka snaga u slovenackom društvu.

Znacajnu prekretnicu predstavlja buržoaska revolucija 1848. godine, koja je donijela slobodu udruživanja, kao osnovno ustavno pravo i pravne norme koje su regulisale formiranje društava i drugih oblika interesnog udruživanja ljudi. U tom periodu pojavile su se prve citaonice, logori, društva narodne zaštite, te strucna i zanatska udruženja.

Krajem 19. vijeka pocelo se razvijati zadrugarstvo, koje je preraslo u masovni socijalni pokret. Među radnicima formirala su se potporna društva, dobrotvorne blagajne za slučaj bolovanja, za penzionere i razni fondovi kod socijalnih organizacija. Karakteristicno je da su poljoprivredne zadruge obavljale i neprofitne aktivnosti²³. Posebnu ulogu imale su i politicke stranke koje su podržavale različite organizacije i radnicki pokret. Treći sektor je do II svjetskog rata obuhvatao široku mrežu društava, zadruga, humanitarnih organizacija, sindikalnih i profesionalnih organizacija i udruženja.

Krajem rata i uvođenjem socijalistickog društvenog sistema prekinuta je tradicija mocnog i dobro organizovanog trećeg sektora. Njegove funkcije u velikoj mjeri je preuzeo javni sektor. Treći sektor je za vrijeme socijalizma organizovan u ogranicenim oblicima, najčešće na lokalnom nivou i za određene svrhe. Godina 1974. bila je prelomna, jer je novim Ustavom i novim Zakonom o društvima otvorila šire mogućnosti i time ubrzala formiranje organizacija trećeg sektora. Naravno, te organizacije su, uz nestimulativnu finansijsku pomoc države, ostajale male i malobrojne. Istovremeno su se počele pojavljivati grupe za samopomoc i

²² Crnak-Meglic, Vojnovic, 1997:156.

²³ NVO u Sloveniji 2000–Izveštaj.

uzajamnu pomoc, te alternativne grupe na podrucjima gdje takve usluge nije pružala država.

Poslije 1980. godine pojavljuju se brojni novi društveni pokreti. Umnožavanje broja organizacija trećeg sektora u Sloveniji bilo je najintenzivnije u razdoblju od 1975. do 1985. godine.

Pocetkom 90-ih godina prihvacen je novi socijalni program, cije polazište je bilo na preusmjerenju države blagostanja u korporacijski tip. Kako su se promjene uvodile postepeno, država nije smanjila izdatke za socijalne servise i broj zaposlenih u javnim servisima, niti se odrekla obezbjeđivanja javnih dobara i usluga, cime nije ni pružila mogucnost za razvoj drugim sektorima²⁴. Uprkos svemu tome, povecan je treci sektor i komercijalna produkcija dobara i usluga.

3.2.2. Postojece stanje

Stepen razvoja socijalne ekonomije u Sloveniji može se mjeriti sa razvijenošću u ostalim državama EU. Brojni oblici pomoci nezaposlenim osobama sa ogranicenjima kod zapošljavanja, dobro razvijen obrazovni sistem te, relativno, veliki broj invalidskih preduzeca ukazuju na povoljan rezultat. Socijalna ekonomija obuhvata široko podrucje rada. Zapravo, ukljucena je u sve pore društveno-ekonomskog sistema. Ne oslanja se samo na tradicionalni neprofitni sektor nego se uspješno ukljucuje u javni, kao i privatni sektor, što je ilustrovano u nastavku.

²⁴ Crnak-Meglic, 2000:127.

3.2.2.1. Tipovi i broj organizacija sa karakteristikama socijalnog preduzeca

Tipovi organizacija koje se ukljuuju u socijalnu ekonomiju

- *Društva:*
 - 18.000 registrovanih
 - 4.000 aktivnih.
- *Privatni zavodi:*
 - 250 aktivnih.
- *Ustanove:*
 - 250 aktivnih.
- *Invalidska preduzeca:*
 - 149 aktivnih.
- *Kooperative:*
 - Nema tacnih podataka, procjena je da ima 10 aktivnih.
- *Centri za zbrinjavanje i radni centri.*

Kooperative su novi oblik organizacija u Sloveniji za koji nema pravne osnove u postojećem zakonodavstvu, te su pretežno registrovane kao zadruge, odnosno društva, što se pokazalo neefikasnim. Usprkos mnogo potrošene energije u razvoj kooperativa, zbog neodgovarajuće zakonske regulative, iste nijesu zaživjele.

Centri za zbrinjavanje i radni centri registrovani su kao javni ili privatni zavodi, u skladu sa Zakonom o privrednim društvima. Njihova osnovna djelatnost je podržana Zakonom o društvenoj brizi za psihicki i tjelesno hendikepirane.

3.2.2.2. Ukljucivanje u programe

- U programe javnih radova bilo je zaposleno 4.653 osoba u 2004. i 6.749 u 2005. godini,
- U programe radnog angažovanja, 2004. godine, bilo je ukljuceno 276 invalidnih osoba,
- U invalidskim preduzecima bilo je, 2003. godine, zaposleno 12.673 osoba, od cega 5.993 invalida,

- U okviru lokalnih programa zapošljavanja se, 2003. godine, zaposlilo 236 osoba, od toga 145 na određeno i 91 na neodređeno vrijeme. Radi se o osobama iz ranjivih grupa – teže zapošljive osobe, u skladu sa Pravilnikom (*Zavoda Republike Slovenije za zapošljavanje*) za sprovođenje mjera aktivne politike zapošljavanja.
- U program -Invalidi invalidima - bilo je, u podprogram, uključeno 456 osoba, od cega 275 za pomoć u kući i 181 za pružanje lične asistencije.
- U programe koje realizuju centri za zbrinjavanje i radni centri uključeno je 2646 osoba, što predstavlja 35 % populacije ove kategorije lica.

3.2.2.3. Učešće u društvenom proizvodu

Udio socijalne ekonomije u slovenackom bruto društvenom proizvodu teško je procijeniti, jer socijalna preduzeća nijesu zakonom određena niti je zvanično definisan pojam socijalne ekonomije. Posljedica toga je da se takvi podaci statistički ne prate. Zato je najbliže uspoređivanje bruto društvenog proizvoda sa prihodom koji ostvare invalidska preduzeća. Prihod koji ostvare ostale ranjive grupe nemoguće je procijeniti, jer je kod nekih oblika organizovanja samo simbolican. Uz ovo, njihovo djelovanje je finansirano kroz sistem državnih koncesija.

Bruto društveni proizvod je 2004. godine, prema podacima Statističkog zavoda Republike Slovenije, iznosio 25.796.508.333 eura.

3.2.2.4. Učešće u ukupnoj zaposlenosti

Udio zaposlenih u okviru socijalne ekonomije teško je procijeniti. Opet moramo za polaznu osnovu uzeti invalidska preduzeća, koja zapošljavaju oko 12.000 osoba, od toga 6683 invalida. U centre za zbrinjavanje i radne centre uključeno je 2646 osoba.

Kao informacija može poslužiti i procjena zaposlenosti u trećem sektoru, koji u Sloveniji iznosi 0,7 % zaposlenih, što je u odnosu na ostale države članice EU veoma malo. Uz ovo je potrebno naglasiti da većina zaposlenih u nevladinom sektoru nema nikakve veze sa socijalnom ekonomijom i zapošljavanjem, odnosno osposobljavanjem i radnim angažovanjem ranjivih grupa.

3.2.2.5. Pravna regulativa

Nema posebnog zakona koji određuje okvire socijalne ekonomije u Sloveniji. Ali, postoje brojni drugi zakoni i propisi koji omogućavaju njeno djelovanje, zbog čega su i predstavljeni u nastavku.

U Sloveniji se za uvođenje socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva koriste sljedeće pravne osnove:

- Ustav Republike Slovenije, Opšta deklaracija o ljudskim pravima,
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima,
- Zakon o javnim skupovima,
- Zakon o zaštitniku ljudskih prava,
- Zakon o jednakim mogućnostima žena i muškaraca,
- Zakon o ustavnom sudu,
- Zakon o društvima,
- Zakon o zavodima,
- Zakon o sudskom registru,
- Zakon o ustanovama,
- Zakon o zadrugama,
- Zakon o radnim odnosima,
- Zakon o visini povratnih troškova u vezi sa radom i nekih drugih primanja,
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju,
- Zakon o socijalnoj zaštiti,
- Zakon o doprinosima za socijalnu sigurnost,
- Zakon o penzijsko-invalidskom osiguranju,
- Zakon o javnim nabavkama,
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida,
- Zakon o invalidskim organizacijama,
- Zakon o zaštiti ličnih podataka,
- Zakon o istraživačkoj i razvojnoj djelatnosti,
- Zakon o ostvarivanju javnog interesa u oblasti kulture,
- Poslovnik Državnog zbora (Parlamenta),
- Zakon o medijima,

- Zakon o dostupnosti informacija od javnog znacaja.

Smjernice EU i programi aktivne politike zapošljavanja (APZ)

Smjernice EU	Programi APZ
Aktivne i preventivne mjere za nezaposlene i neaktivne	Pomoc kod planiranja profesionalnog puta i traženja zaposlenja
	Klubovi za traženje zaposlenja
	Probni rad
	Programi osposobljavanja
	Programi obrazovanja i sticanja nacionalnih profesionalnih kvalifikacija i "Program 10.000"
	Osposobljavanje na radnom mjestu
	Podsticanje zaposlenja tražioca prvog zaposlenja
	Lokalni programi zapošljavanja – javni radovi
	Projektno ucenje za mlade ljude
	Radna rehabilitacija invalida
	Podsticanje mobilnosti nezaposlenih osoba
Podsticanje preduzetništva i promocija kreiranja novih radnih mjesta	Naknada dijela plate invalidu i teže zapošljivoj osobi
	Subvencioniranje zaposlenja kod pružanja pomoci u kuci, te licne asistencije i brige invalidnih osoba – program »Invalidi invalidima«
	Subvencioniranje zaposlenja u neprofitnim djelatnostima – "Program Hiljadu novih mogucnosti"
	Ocuvanje radnih mjesta
	Naknada dijela troškova za ocuvanje radnih mjesta
	Fondovi rada
	Podsticanje novog zapošljavanja teže zapošljivih osoba - subvencije
	Podsticanje samozapošljavanja
Odazivanje na promjene i podsticanje prilagodljivosti i mobilnosti na tržištu rada	Podsticanje zapošljavanja na skraceno radno vrijeme
	Podsticanje mobilnosti nezaposlenih osoba
	Sufinansiranje projekata regionalnih programa za razvoj ljudskih resursa
	Sufinansiranje obrazovanja i osposobljavanja
	Podsticanje prelaska licnog dopunskog rada u stalan oblik zaposlenja

Ravnopravnost polova	Svi programi
Integracija i borba protiv diskriminacije na tržištu rada	Klub za traženje zaposlenja
	Nadomjestak dijela plate invalidu i teže zapošljivoj osobi
	Subvencioniranje zaposlenja kod izvođenja pomoći u kući te lične asistencije i osiguranje invalidnih osoba – program »Invalidi invalidima«
	Podsticanje prelaska ličnog dopunskog rada u redovan (stalan) oblik zaposlenja
	Projektno učenje za mlade osobe
	Radna rehabilitacija invalida
	Programi radne uključenosti invalida
	Podsticanje novog zapošljavanja teže zapošljivih osoba - subvencije
Poreske olakšice	Podsticanje novog zaposlenja dugotrajno nezaposlenih lica, primaoca novčanih socijalnih primanja – subvencije u jednokratnom iznosu
	Oslobađanje poslodavca plaćanja doprinosa kod zapošljavanja nezaposlene osobe starije od 55 godina
	Oslobađanje plaćanja poreza na isplaćene dohotke, te povraćaj doprinosa poslodavcima kod zapošljavanja nezaposlene osobe starije od 55 godina
Prevođenje neprijavljenog rada (rada na crno) u legalni radni odnos	Podsticanje prelaska ličnog dopunskog rada u redovni oblik zaposlenja (stalan radni odnos)
	Podsticanje ponovnog zapošljavanja teže zapošljivih lica - subvencije
Otklanjanje regionalnih razlika kod zapošljavanja	Sufinansiranje projekata regionalnih razvojnih programa za razvoj ljudskih izvora
	Naknada dijela troškova za očuvanje radnih mjesta
	Podsticanje mobilnosti besposlenih osoba
	Podsticanje novog zaposlenja tražioca prvog zaposlenja
	Lokalni programi zapošljavanja – javni radovi

Očigledno je da u Republici Sloveniji djelovanje socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva podržavaju mnogi zakoni, propisi, te pojedine mjere i programi, ali nedostaje osnovni, krovni, zakon koji bi ih sistematizovao i strukturirao, te integrisao u društveno-ekonomski sistem. To bi značajno doprinijelo većem učinku, intenzivnijem razvoju i cjelovitom praćenju kretanja u ovoj oblasti.

3.2.3. Ciljne grupe

Nezaposlenost, sama po sebi, podrazumijeva socijalnu isključenost. Zato se, nacelno, može govoriti o tome da su skoro sve nezaposlene osobe potencijalni korisnici usluga socijalne države. Ipak, potrebno je razlikovati ciljne grupe nezaposlenih prema njihovim osobinama i, posebno, ogranicenjima koja uticu na ponašanje aktera na tržištu radne snage.

Država svojim mjerama nastoji da smanji raskorak između pojedinih ciljnih grupa sa namjerom da teže zapošljive osobe izjednači u mogućnostima nastupa na tržištu rada. U tom cilju, Pravilnik²⁵ o sprovođenju mjera aktivne politike zapošljavanja utvrđuje kategorije teže zapošljivih osoba.

Teže zapošljiva nezaposlena osoba, prema ovom Pravilniku, je osoba koja je kategorisana planom zapošljavanja²⁶ i to u slučaju kada je:

- Starija od 50 godina i prijavljena Zavodu za zapošljavanje duže od 6 mjeseci;
- Starija od 45 godina i ima srednju stručnu spremu ili niže obrazovanje i duže vrijeme je nezaposlena;
- Utvrđen pad radnih sposobnosti, koji nema kao posljedicu status invalidne osobe;
- Invalidna osoba;
- Prinudena da sama brine o jednom ili više djece koja su mlada od 15 godina ili čiji je drugi roditelj bez zaposlenja;
- Sa umanjnim sposobnostima za rad ili je bez obrazovanja, zanimanja i radnog iskustva.

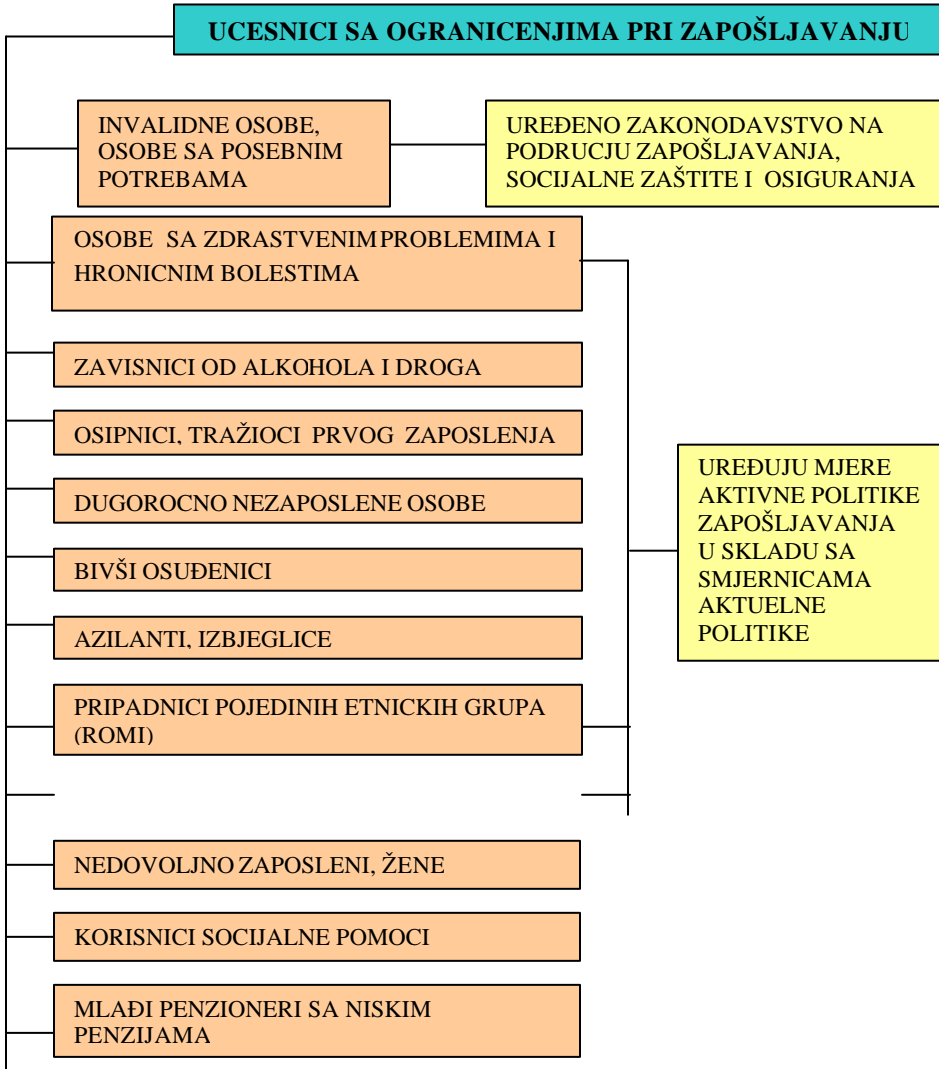
Ocjenu radne sposobnosti utvrđuje ljekar specijalista medicine rada, nakon odgovarajućeg tretmana od strane stručnjaka koji se uključuju prema potrebi. Nesposobnost za rad utvrđuje komisija, koju imenuje direktor Zavoda i u kojoj je, pored ostalih, uključen predstavnik nadležnog centra za socijalni rad.

²⁵ Pravilnik Zavoda RS za zapošljavanje.

²⁶ Individualni plan zapošljavanja je dokument kojim se, nakon obavljenog stručnog tretmana, opredjeljuje uključivanje nezaposlene osobe u određene programe APZ.

Kao dugotrajno nezposlena osobu se smatara osoba koja je, bez prekida, duže od 12 mjeseci prijavljena na evidenciji nezaposlenih osoba.

Pravo uključivanja u socijalnu ekonomiju imaju sve osobe koje su socijalno isključene, odnosno kojima prijeti socijalna isključenost (izolacija)²⁷. Slijedi graficki prikaz osoba koje je potrebno uključiti u socijalnu ekonomiju.

²⁷ Definicija oblikovana na radionici "Znacaj socijalnog preduzetništva za skladan regionalni razvoj" (Maribor, 12. juli 2004).

Ocigledno je da socijalna ekonomija, u širem smislu, obuhvata sve pojedince koji, zbog različitih uzroka, ne mogu živjeti samostalnim i dostojnim životom, sa priznatim statusom ili bez njega. Uvažava nacelo jednakosti i ravnopravnosti, te omogućava poštovanje ljudskih prava, pri čemu nije važan status pojedinca, već njegova ograničenja zbog nedostatka iskustava, znanja, sposobnosti za aktivno uključivanje u društvo.

U prošlosti je bilo brojnih pokušaja opredjeljivanja ciljnih grupa ranjivih pojedinaca sa željom da, prema specifičnosti potreba, za pojedine grupe oblikuju efikasne ciljne programe kojima bi se ublažile posljedice primarnih nedostataka, ograničenja. Međutim, to je veoma teško ostvariti, jer svaki pojedinac predstavlja cjelinu za sebe, koja zahtijeva visoki nivo obrade prilagodene za svakog ponaosob.

U teoriji i praksi postoji široki spektar izraza što ukazuje na trud koji je uložena u traženje nestigmatizovane definicije, koja bi ranjivom pojedincu pružala nove mogućnosti, umjesto da ga doživotno vezuje za bolest ili ograničenja; npr. invaliditet, socijalna isključenost, marginalne grupe i dr.

U nastavku teksta koristi se izraz - **ranjive grupe** - jer se smatra da on pruža dovoljno široke mogućnosti ne samo za opisivanje nekih zajedničkih osobina pojedinih grupa nego, što treba posebno naglasiti, mogućnost prelaska između pojedinih grupa, kao i u kategoriju aktivnog stanovništva.

3.2.3.1. Zajednička obilježja ranjivih grupa

U ranjive grupe stanovništva spadaju pojedinci koji imaju poteškoce na određenim područjima, zbog čega im prijete posljedice socijalne izolovanosti.

Zapošljavanje

Zaposlenje ne znači samo mogućnost preživljavanja, već predstavlja ostvarenje potrebe pojedinca za samopotvrđivanjem i kao takvo je primarno za očuvanje i razvijanje psihološke ravnoteže i daljeg razvoja ne samo pojedinaca nego i društva u cjelini.

Zajednička osobina ranjivih grupa je otežano dobijanje i očuvanje zaposlenja zbog različitih uzroka. Obično tek poslije odgovarajuće, pretežno

multidisciplinarnu obradu (medicinske, psihološke, socijalne, radne,...) stvaraju se uslovi za uvođenje pojedinca u, za nje ga, primjerenu radnu sredinu.

Porodica

Rijetko kada je porodica pozitivan okvir podrške ranjivom pojedincu u smislu razumijevanja i prihvatanja specifičnosti njegovih potreba.

Najčešće se članovi porodice međusobno otuđuju, žive svoj život i tako već hendikepiranog pojedinca još više odgurnu, čime pogoršavaju njegov status koji se izražava u nemoci, zavisnosti, usamljenosti. Njegova potreba za zaštitom i prihvatanjem ostaje neispunjena, zbog čega je narušena psihološka ravnoteža; razvija se depresija, regresija, rezignacija.

Socijalna mreža

U nedostatku aktivnog života, pojedinci skoro da i nemaju socijalnu mrežu – zbog samoizolacije iz svakodnevnog života, osjećanja manje vrijednosti, niskog samopoštovanja, otuđenosti.

Zdravlje

Emocionalna opterećenja i stresovi, zbog vlastite nesposobnosti i neuspješnosti, doprinose slabljenju zdravstvenog stanja tako da su često uzrok pojave psihosomatskih oboljenja. Istovremeno, značajno utiču na opadanje brige pojedinca za njegovanim i urednim izgledom. Što duže traje razdoblje nezaposlenosti, odnosno psihicke i tjelesne neaktivnosti, veća je mogućnost za razvoj bolesti.

Poseban problem predstavljaju zatvorene institucije u kojima tretman traje više mjeseci ili godina. To se ogleda u visokom stepenu opadanja ličnih kompetencija pojedinca, nesposobnosti kod ponovnog uključivanja u spoljni svijet, kao i porastu psihosomatskih oboljenja.

Licne kompetencije

Licne kompetencije nijesu objektivizirane, jer pojedinac nema dovoljno mogućnosti za dokazivanje i napredovanje na nijednom području. To ima za posljedicu opadanje komunikacijskih vještina, teškoće u pronalaženju adekvatnih riječi i izraza, slabo prevladavanje konfliktnih situacija, nesposobnost

ucestvovanja u grupi, radnom timu, nesamostalnost, nizak nivo asertivnosti i socijalne adaptacije.

Buduci da se socijalna ekonomija bavi uspostavljanjem mogucnosti za radno i socijalno ukljucivanje svih ranjivih grupa, onda je i znacaj stroge klasifikacije, odnosno kategorizacije pojedinih specificnih ranjivih grupa umanjen. Ipak, nabranje pojedinih ranjivih grupa još uvijek se ne može izbjeći. Zato je u prethodnom prikazu navedena njihova klasifikacija iz programa aktivne politike zapošljavanja (u nastavku APZ).

3.2.3.2. Specificna obilježja ranjivih grupa

Lica sa invaliditetom

Kod registrovanih nezaposlenih prepoznaju se 4 kategorije invalidnih osoba:

- Invalidi rada,
- Invalidi prema Zakonu o zdravstvenom osiguranju,
- Kategorisana mlada lica,
- Vojni mirnodopski invalidi.

Za invalidne osobe je zakonodavstvo u oblasti zapošljavanja, socijale i osiguranja uređeno i omogućuje uključivanje pojedinaca na tržište radne snage.

Lica sa zdravstvenim problemima i hronicnim bolestima

Na evidenciji nezaposlenih ima veliki broj lica sa zdravstvenim problemima, koje je najčešće teško kategorisati. U okviru ovih osoba ima znacajan broj lica sa psihofizickim smetnjama i hronicnim bolestima.

Zajednicka karakteristika ove ranjive grupe je cesta promjena zdravstvenog stanja i bolesti. Zbog takvih promjena su emocionalno labilni, brzo mijenjaju raspoloženje, pesimisticki gledaju na svoju buducnost, osjećaju se nemocnim, nesposobnim za aktivan profesionalni rad i privatni život. Uglavnom se radi o licima koja su, zbog svojih zdravstvenih problema, iskljucena iz posredovanja, jer su, bez mjera aktivne politike zapošljavanja, prakticno, nezapošljivi.

Zavisnici od alkohola i droga

Ovu grupu je najteže odrediti jer, skoro bez izuzetaka, zavisnik svoje stanje negira. Zbog toga, bez prethodnog strucnog tretmana u okviru nadležne institucije, savjetnik u Zavodu za zapošljavanje ne smije pojedinca tretirati kao zavisnika.

Cinjenica je da je broj zavisnika u Sloveniji u porastu, pogotovo kada se odnosi na alkoholizam. Nezaposlenost može biti odlucujuci faktor koji pojedinca opredijeli za liječenje, što iziskuje za to potrebno vrijeme i mnogo specijalizovanog strucnog rada.

Osipnici i tražioci prvog zaposlenja

Radi se o ciljnoj grupi koja najviše zabrinjava državu, jer obuhvata mlade ljude koji su napustili školske klupe najčešće zbog neuspjeha koji je posljedica otpora prema ucenju, uciteljima, autoritetima.

Njihova karakteristika je mladanacko buntovništvo, borba protiv svakodnevice, potreba za otkrivanjem novoga, nerijetko i zabranjenoga. Tako među njima često prepoznajemo maloljetnike koji traže sebe u svijetu droge, kriminala, prostitucije. Njihovo razocarenje ih vodi prema bezizlaznoj situaciji, gdje nema mjesta za uspješnu profesionalnu karijeru, udoban i sigurnan dom, uspješnu porodicu.

Cetvrtina svih nezaposlenih prvi put traži posao. Najviše je mladih sa niskim obrazovanjem. Kategoriju osipnika Zavod posebno ne registruje.

Na evidenciji službe zapošljavanja, takode, postoji veci broj lica koja traže zaposlenje, a mlada su od 26 godina i nemaju nikakvo strucno obrazovanje.

Dugorocno nezaposleni

U dugorocno nezaposlene se, u vecini zemalja clanica EU, ubrajaju osobe koje duže od 6 mjeseci traže posao. U Sloveniji je granica pomjerena na 12 mjeseci cekanja na zaposlenje. Uprkos tome, na evidenciji nezaposlenih obuhvataju oko 45% svih registrovanih tražioca zaposlenja.

Njihova zajednicka osobina je zastarjelo znanje, nizak nivo radnog iskustva, opšti negativizam prema životu, napretku, često i otpor prema novom, drugacijem. Odbijaju školovanje, prekvalifikaciju. Imaju problema i prilikom uspostavljanja socijalnih kontakata, često se osjećaju poput zatvorenika u vlastitoj porodici, na rubu ponora i ne prihvataju promjene.

Starije nezaposlene osobe

U posljednjih pet godina, sve veći problem je zapošljavanje starijih lica što je uslovljeno, pored ostalog, ukidanjem prijevremenog penzionisanja i produžavanjem radnog vijeka.

Najveći problem predstavlja nepripremljenost za dolazeće razdoblje starenja, a time i strah od bilo kakvih promjena, izazova. U svojim porodicama se moraju suociti sa osamostaljivanjem svoje djece, koja napuštaju dom i osnivaju vlastiti. Osjećaj neuspješnosti, koji je posebno naglašen kod slovenačkih majki, se proširuje na sva područja života.

Pripadnici etničkih grupa

Zajednička karakteristika grupe je izražen nedostatak osjećanja i doživljavanja vlastitog identiteta, identiteta Roma. Iako Romi imaju duboke etničke korijene, slikovit jezik i običaje, obično se toga stide.

Azilanti, izbjeglice

Njihova zajednička karakteristika su teške traume doživljene u matičnoj domovini.

Bivši osudnici

Zavod za zapošljavanje ne vodi posebne evidencije o bivšim osudnicima, iako oni to priznaju u intenzivnijem savjetovnom procesu, zbog sprecavanja stigmatizacije.

Ove osobe su, još u periodu izdržavanja kazne, uključene u različite programe psihosocijalne pomoći, odnosno savjetovanja. Usprkos tome, poslije otpuštanja su prepuni straha i negativnih iščekivanja, kako od sebe tako i okoline. Naime, uvjereni su da ih njihovo ponašanje i izgled još iz daljine otkriva kao nekadašnje zatvorenike, zbog čega preživljavaju teške traume prilikom prevladavanja otpora okoline u koju se pokušavaju uključiti poslije izdržane kazne.

Mnogo puta i njihove licne kompetencije više nijesu odgovarajuće i efikasne, jer su još pod uticajem zatvorske subkulture u kojoj pojedinac pokušava preživjeti vrijeme odsluženja kazne.

Nedovoljno zaposleni

U ovu grupu svrstavaju se nedovoljno zaposlene osobe (u ruralnim sredinama, prvjenstveno žene srednjih godina).

Na njihovu nedovoljnu zaposlenost pretežno utice:

- neadekvatan položaj poljoprivrede u EU,
- nepogodna reljefna struktura poljoprivrednih područja,
- mali posjedi,
- nekonkurentnost sa velikim posjedima u EU,
- nesredeno pravo vlasništva, što onemogućuje upravljanje posjedom mladem i radno aktivnijem seoskom stanovništvu. (Vlasništvo je pretežno privilegija muškaraca),
- tradicionalna podjela poslova,
- nedovoljno razvijena ponuda vlastitih proizvoda i usluga, zbog neposjedovanja znanja iz oblasti trgovine,
- nizak stepen obrazovanja seoskog stanovništva,
- nepovezanost i samodovoljnost seoskih gazdinstava,
- slabo iskorišćavanje potencijala žena (ručni radovi, kulinarske vještine, komunikativnost, tradicionalno slovenacko gostoprimstvo),
- administrativne prepreke koje otežavaju prodaju poljoprivrednih proizvoda.

Korisnici socijalne pomoci

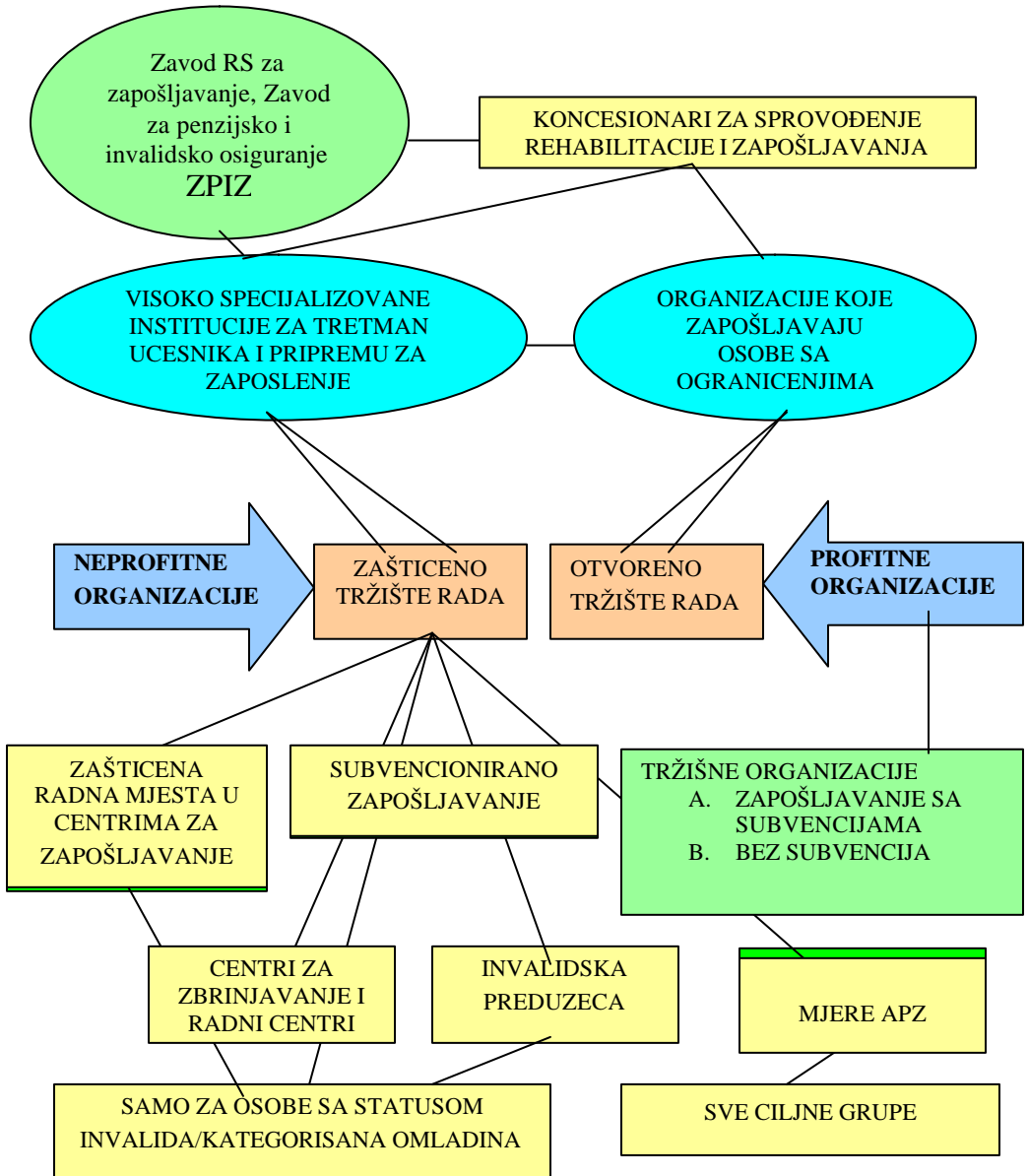
Relativno visoki pasivni socijalni transferi, u odnosu prema najnižim zakonom određenim primanjima, izuzetno negativno uticu na motivisanost korisnika socijalne pomoci za rješavanje svog socijalno ekonomskog položaja putem uključivanja u rad. Neefikasnost takvog pristupa najizrazitija je kod pokušaja uključivanja Roma u rad. Država ne vodi odgovarajuću politiku i ne nudi uspješne programe i mjere za njihovu reintegraciju.

Mladi penzioneri sa niskim penzijama

Pravilnik o licnom dopunskom radu i postupcima prijave takvih poslova na osnovu Zakona o sprecavanju rada i zapošljavanja na crno (iz 2002. godine), do

neke mjere, omogućava dodatnu zaradu penzionerima sa najnižim primanjima. Ipak, to bitnije ne utice na poboljšanje njihovog socijalno ekonomskog položaja, zbog cega često rade "na crno".

3.2.4. Institucionalna infrastruktura socijalne ekonomije

3.2.5. Podrucja djelovanja socijalne ekonomije

Cišćenje – stambenih, poslovnih prostorija, parkova ...

Zaštita – lica,

Montaža – pokucstva, elektosistema, mehanizacije...

Druge usluge – poslovno savjetovanje, sekretarske usluge, racunovodstvene usluge, obrazovanje, socijalne usluge...

Drvoprerada – proizvodi od drveta, rezbarenje, rezanje...

Tekstilstvo – šivenje, tkanje, konfekcija...

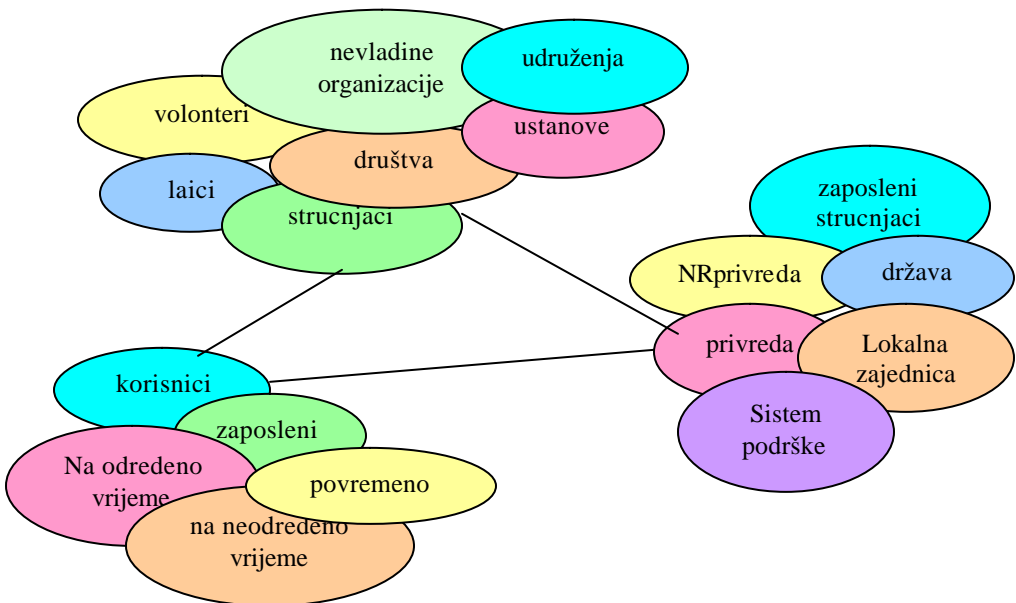
Kožarstvo – izrada obuće, kožne galanterije

Metaloprerada – izrada metalne stolarije, kovani proizvodi, metalna galanterija, ograda...

Graficarstvo – štampa i povež, graficki dizajn...

Partneri

Akteri koji djeluju u socijalnoj ekonomiji

U socijalnu ekonomiju uključuju se najrazlicitiji akteri iz svih društvenih struktura.

Medu najvažnije svrstavaju se:

- Država, kao zakonodavac, odgovorni suorganizator za podršku mreže javnih institucija, a u nekim slucajevima, kao poslodavac i investitor,
- Lokalna zajednica, isto kao i država, samo na lokalnom nivou,
- Privredne i neprivredne organizacije, kao nosioci pojedinih aktivnosti socijalne ekonomije (zapošljavanje, investiranje, razvoj djelatnosti),
- Mreža strucnih institucija, javnih i privatnih (zavodi, ustanove...),
- Korisnici povoljnosti socijalne ekonomije,
- Mreža nevladinih profitnih organizacija (društva, fondacije...),
- Volonteri, laici i/ili strucnjaci,
- Strucnjaci, pojedinci i predstavnici pojedinih institucija.

3.2.6. Nacin finansiranja, obim sredstava

Finansiranje djelatnosti u oblasti socijalne ekonomije u Sloveniji je veoma raznoliko i nije zaokruženo u sistem. Zato je teško govoriti o obimu sredstava koja su namijenjena razvoju i opstanku socijalne ekonomije. Stupanjem u EU omogucen je neposredan pristup projektima koji se finansiraju iz razlicitih fondova EU, što takav uvid još više otežava.

Na nacionalnom nivou, postoji relevantan podatak o visini budžetskih sredstava za programe APZ koja, za 2005. godinu, iznose 79.631.785 eura, a obezbijedena su iz:

- Integralnog dijela budžeta Ministarstva za rad, porodicu i socijalnu zaštitu (MDDSZ), u iznosu 49.749.086;
 - Sredstava Evropskog socijalnog fonda MDDSZ u iznosu 18.753.676;
 - Sredstava za obezbjeđivanje vlastitog učešća kod sprovođenja mjera/aktivnosti/podaktivnosti, koje se finansiraju iz Evropskog socijalnog fonda MDDSZ u iznosu 6.251.225;
 - Sredstava za podsticaj EQUAL u iznosu 940.832;
 - Sredstava za podsticaj EQUAL u iznosu 313.610;
 - Integralnog dijela budžeta Ministarstva za školstvo i sport (MŠŠ) u iznosu 2.084.093;
-

- Sredstava Evropskog socijalnog fonda MŠŠ u iznosu 1.154.447;
- Sredstava za osiguravanje vlastitog učešća kod sprovođenja mjera/aktivnosti/podaktivnosti, koje se financiraju iz Evropskog socijalnog fonda MŠŠ u iznosu 384.816 eura.

Sredstva za finansiranje socijalne ekonomije mogu se podijeliti prema:

- Izvorima,
- Namjeni,
- Nacinu finansiranja,
- Vremenskoj komponenti,
- Ucesnicima.

Izvori sredstava

Izvori sredstava za finansiranje djelatnosti u oblasti socijalne ekonomije mogu biti domaci i medunarodni.

Domaci izvori:

- Država: (Ministarstvo rada, porodice i socijalne zaštite, Ministarstvo obrazovanja i sporta, Ministarstvo za privredu, Ministarstvo za regionalni razvoj, Ministarstvo poljoprivrede, Zavod za zapošljavanje RS, ...) putem razlicitih mjera i zakona,
- Lokalna zajednica, prvjenstveno, kroz sufinansiranje razlicitih projekata i programa,
- Pravna lica (zapošljavanje ranjivih grupa, ustupanje radova, narudžbe, donacije),
- Fizicka lica (donacije, volonterski rad).

Strani izvori:

- Razliciti, prvjenstveno fondovi Evropske unije, putem razlicitih programa i projekata, kao i subvencija.

Namjena sredstava:

- Otvaranje novih radnih mjesta za pojedince iz ranjivih grupa,
- Osposobljavanje/obrazovanje pojedinaca iz ranjivih grupa,

- Pomoc poslodavcima za otvaranje novih radnih mjesta za pojedince iz ranjivih grupa,
- Profesionalna rehabilitacija ucesnika programa,
- Jacanje volonterskog rada,
- Smanjenje socijalne iskljucenosti i siromaštva.

Nacin finansiranja:

- Direktno finansiranje lica (obrazovanje, osposobljavanje, naknada dohotka - djelimicno ili u cjelini, opremanje radnog mjesta, pomagala, donacije, subvencije, krediti...),
- Indirektno finansiranje (finansiranje programa i projekata, sufinansiranje poslodavaca, donacije, subvencije, krediti...).

Vremenska komponenta:

- Finansiranje u jednokratnom iznosu (osposobljavanja, obrazovanja, otvaranja novog radnog mjesta),
- Kratkorocno finansiranje (sufinansiranje dohotka ili dijela dohotka za krace razdoblje, placanje školarine...),
- Dugorocno finansiranje (subvencije invalidskim preduzecima, trajno sufinanciranje dijela dohotka...).

3.2.7. Primjeri dobre prakse

Zavod Jelša, Jesenice

Zavod **Jelša** je organizacija za obrazovanje, osposobljavanje i rehabilitaciju koja, svojim cjelovitim, multidisciplinarnim tretmanom pojedinaca, postiže dobre rezultate kod ukljucivanja rehabilitanata na redovno tržište rada.

Ukljucivanje može biti posredno, preko zašticenog tržišta rada kojega predstavlja program osposobljavanja na radnom mjestu ili, neposredno, kod poslodavca.

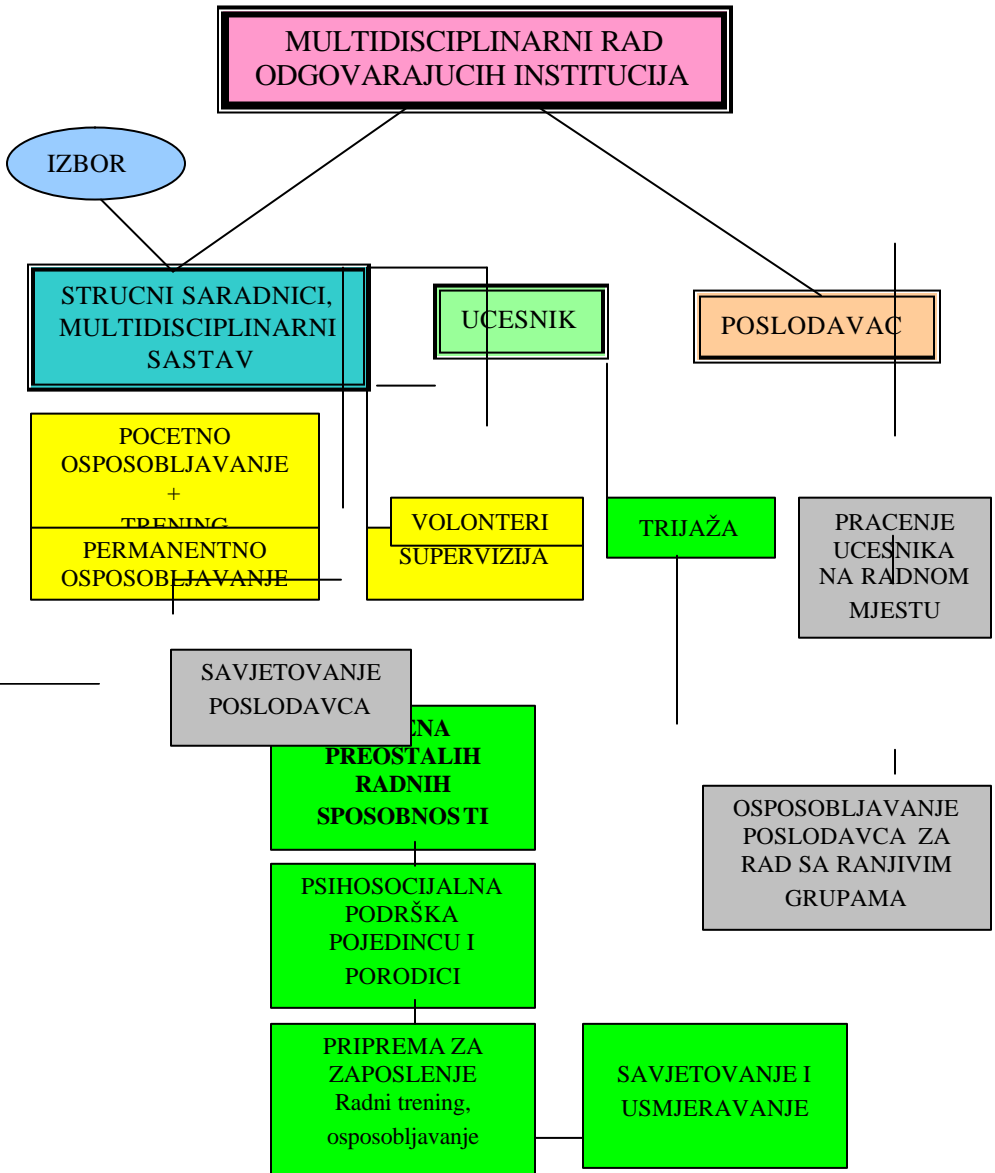
Svim ucesnicima obezbijedeno je pracenje, savjetovanje i psihosocijalna pomoc u okviru koje se, prema potrebi, ukljucuje i porodica.

Rezultat ovako cjelovitog pristupa je uključivanje, odnosno ponovno uključivanje približno 40% najteže zapošljivih osoba na otvoreno tržište rada. Dakle, sistem pracenja i savjetovanja doprinosi dugorocnim rješenjima uključivanja ranjivih pojedinaca u rad.

Zanimljiva je i poslovna strategija Zavoda Jelša koji je, na tržištu, zaključio proizvodacke ugovore sa raznim proizvođačima elektro i mašinskih elemenata. Kod izbora partnera odlučio se za izbor provjerenih partnera, što znaci da se odlučio za partnere koji imaju definisanu razvojnu strategiju. Ovim ugovorima Zavod Jelša preuzima izradu, odnosno doradu, proizvoda koji su na tržištu još uvijek aktuelni, donose profit ili ih partner mora, zbog vlastitih razvojnih opredjeljenja i održavanja pozicije na tržištu, izbaciti iz vlastite produkcije.

U radnu jedinicu Zavoda uključuju se teško zapošljive osobe putem programa osposobljavanja, rehabilitacije i zapošljavanja na radnom mjestu. Kad ucesnici postignu zadovoljavajuće radne rezultate, imaju mogućnost stalnog zaposlenja u okviru Zavoda ili odgovarajuću podršku i pomoć kod traženja zaposlenja na otvorenom tržištu rada. Približno polovina radnika je u stalnom radnom odnosu. Druga polovina je, putem mjera APZ, odnosno programa rehabilitacije i zapošljavanja, uključena u osposobljavanje, čime se pokrivaju troškovi stručnih radnika Zavoda.

Šematski prikaz metodologije rada u *Zavodu Jelša*

Željeznicko invalidsko preduzece (ŽIP)

Ovo preduzece predstavlja dobar primjer integracije socijalnog preduzeca u maticno. Radno angazovanje invalida u slovenackim željeznicama dostiglo je kritican nivo, jer su neki invalidi rada ometali nesmetano odvijanje radnog procesa. Zato su slovenacke željeznice formirale invalidsko preduzece tako što su mu opredijelile izvođenje poslova koji su primjereni invalidima rada, uz garanciju da, u slucaju stecaja invalidskog preduzeca, sve invalide ponovo zaposle u maticnom preduzecu.

Invalidsko preduzece obezbijedilo je strateškog partnera za strucni tretman invalida rada i veoma uspješno zapocelo poslovati. Danas zapošljava 728 radnika, od toga 298 invalida i predstavlja najvece socijalno preduzece u državi. U ukupnom prihodu ovog preduzeca učešće države je sa 18%. Svoje poslovne jedinice organizovalo je po cijeloj državi. Njihova velicina i djelatnost su prilagodene potrebama invalida i narucioca poslova.

Glavne djelatnosti ŽIP-a:

- čišćenje prostorija i vagona,
- cuvanje objekata i parkirališta,
- uređivanje okoline (travnate površine, željeznicke stanice,...),
- održavanje objekata,
- mehanicka radionica,
- radionica za obradu drveta,
- prerada i dorada proizvoda od vještackih materijala,
- metalurška radionica,
- upravljanje i održavanje samackih hotela,
- upravljanje i održavanje kapaciteta za ljetovanje u vlasništvu slovenackih željeznica,
- prodaja pica putem automata.

Upravljanje ljudskim resursima obuhvata:

- Stalnu briga za osposobljavanje i obrazovanje zaposlenih,
- Kontinuiranu strucna pomoc zaposlenim sa ogranicenjima.

3.2.8. SWOT analiza

Prednosti - Velik broj invalidskih preduzeca - Odgovarajuci propisi na podrucju invalidnosti - Širok spektar djelovanja invalidskih preduzeca - Široko podrucje javnih radova i drugih programa APZ - Široka, fleksibilna i odgovarajuca definicija osoba koje je potrebno ukljuciti u socijalnu ekonomiju - Tradicionalna solidarnost sa ljudima sa invaliditetom - Veliki broj nevladinih neprofitnih organizacija - Dostupnost namjenskih sredstava iz fondova EU	Nedostaci - Nedostatak mreža pomoci socijalnoj ekonomiji – nema sistemski uredenog pracenja podrške - Postojece zakonodavstvo tretira samo jednu ciljnu grupu - Nema uradene doktrine za tretman socijalno iskljucenih i ugrozenih - Programski neprilagodeni sistem školovanja i osposobljavanja strucnjaka na podrucju socijalne ekonomije - Slabo osposobljeni strucni kadrovi - Loše poslovanje postojećih invalidskih preduzeca (41% sa gubitkom) - Nedostatak krovnih zakona, koji bi svrstali socijalnu ekonomiju u društveno-ekonomski sistem, te prilagodavanje zakona na podrucju finansija, zapošljavanja, poreske politike, javnih nabavki - Rapidno smanjenje broja programa psihosocijalne rehabilitacije, koji predstavljaju most između aktivnih i pasivnih ucesnika - Cesto nerazumijevanje lokalne sredine za potrebe socijalno iskljucenih grupa
Mogućnosti - Uredjenje zakonodavstva za podršku i opredjeljenje socijalne ekonomije i socijalnog poduzetništva - Izrada doktrine i svrstavanje socijalne ekonomije u društveno-ekonomski sistem - Uspostavljanje potporne mreže - Obezbjedivanje planskog, sistemskog i dugorocnog finansiranja programa - Zakonska rezervacija određenih poslova, odnosno usluga za ciljne grupe, prvijenstveno u sektoru javnih nabavki - Promocija socijalnog preduzetništva (povecati osjetljivost društva) - Osnovati fleksibilan sistem socijalne ekonomije koji temelji na modularnom pristupu i omogucava brzu realizaciju u skladu sa mogućnostima - Podsticanje deficitarnih djelatnosti (turizam, razvoj slabije razvijenih podrucja, usluga...) - Sistemski pristup permanentnom obrazovanju i osposobljavanju strucnih radnika i menadžera u socijalnoj ekonomiji - Sistemski pristup korišćenju sredstava iz fondova EU	- Pogoršanje socijalno ekonomskog statusa socijalno iskljucenih - Pad životnog standarda, povećavanje broja nezaposlenih i siromašnih - Porast devijacija u društvu, posebno kod mladih ljudi - Porast socijalnih trauma - Opadanje znanja, radnih navika... - Negativan uticaj na mlade ljude (beperspektivnost) - Opadanje vaspitne uloge porodice, što ce imati dugorocne posljedice na buduće generacije - Pad konkurentnosti Slovenije na globalnom tržištu

3.3.1. Istorijski razvoj

Ekonomska, socijalna i politicka promocija neprofitnog sektora ostvaruje se u posljednje dvije decenije. Sastoji se od organizacija koje ne djeluju neprofitno i usmjerne su na obezbjeđivanje javnih usluga socijalnog karaktera. Nazvan je trecim sektorom, jer dopunjuje državu i tržište pružanjem usluga na zdravstvenom, socijalnom i obrazovnom podrucju. Drugi, alternativni sinonimi za njega su: "dobrovoljni", jer ukljucuje dobrovoljce, "civilni", jer se bavi problematikom civilnog društva i "nezavisni" sektor, u odnosu na državu, koji ce se koristiti u daljem tekstu.

Neprofitni sektor u Češkoj Republici ponovo se javlja poslije pada komunistickog režima 1989. godine. Iako se razvijao veoma brzo, prema velicini, ekonomskom i socijalnom statusu još uvijek zaostaje za neprofitnim sektorom u ostalim, starim clanicama EU. Ipak, to nije tako samo zbog kratke istorije neprofitnog sektora. Vlada je još u devedesetim godinama kontrolisala tradicionalna neprofitna podrucja: zdravstvo, socijalu, školstvo, kulturu, sport i rekreaciju, ali tome nije pridavala posebnu pažnju. To je i razlog da je zakonodavstvo na ovom podrucju nepotpuno. Osim toga, sporo sprovođenje ovih zakona otvara prividne mogucnosti za formiranje profitnih preduzeca koja, kao takva, nijesu dobar primjer češkog neprofitnog sektora.

Istoriju češkog neprofitnog sektora karakterišu stalni usponi i padovi. Evolucija razvoja je pocela još u srednjem vijeku i dostigla vrhunac u prvoj Cehoslovackoj Republici (1918 – 1939). Pored udruženja, usmjerenih prema nacionalnim interesima, neprofitni sektor se poceo razvijati na podrucju socijale, zdravstva i obrazovanja, što je bilo veoma slicno procesu razvoja u zapadnim zemljama.

3.3.2. Broj socijalnih preduzeca

Broj socijalnih preduzeca nemoguće je ustanoviti zato što nijesu zakonski regulisana, tako da se prikazani podaci odnose na citav neprofitni sektor. Broj organizacija neprofitnog sektora kreće se oko 58.000 (mnoge su formirane u vrijeme komunistickog režima).

Obzirom na pravni status, mogu se razlikovati:

- Društva: 51.065,
- Fondacije: 1041,
- Društveno korisne organizacije: 1041,
- Crkvene i vjerske organizacije: 4998.

Narednih godina, u pojedinim regijama se očekuje znatno povećanje broja svih oblika organizovanja, jer će se realizovati brojni projekti finansirani od strane EU, lokalnih vlasti i privatnika.

3.3.3. Učešće u društvenom proizvodu i ukupnoj zaposlenosti

Nivo dohotka nije jasno definisan. Grubi i približni podaci pokazuju da nacionalni dohodak neprofitnog sektora iznosi oko 250 miliona eura, što predstavlja 3,8% nacionalnog dohotka, ali nije utvrđeno koji dio se odnosi na socijalna preduzeća.

Posljednje istraživanje iz 1995. godine pokazuje da je u češkom neprofitnom sektoru bilo stalno zaposleno 74.200 radnika, što predstavlja 3,4% svih zaposlenih u Republici. Prikazani broj je veoma nizak kada se uporedi sa brojem aktivnih organizacija u neprofitnom sektoru koji iznosi 56.956.

Volonterski rad je mnogo manje prisutan nego u starim državama članicama EU. Nezainteresovanost za volonterski rad proizlazila je iz stereotipnog upoređivanja sa aktivnostima udarnih (radnih) brigada, koje su tvorevina komunističkog režima.

Tek 2002. godine volonterski rad je definisan zakonom, a uz to i posebni uslovi za rad neprofitnih organizacija u kojima se udružuje. Naprimjer, država volonteru za njegov doprinos društvu plaća zdravstveno osiguranje. Pored toga, volonterski rad se priznaje pojedincu kao nekadašnje zaposlenje u slučaju njegove nezaposlenosti.

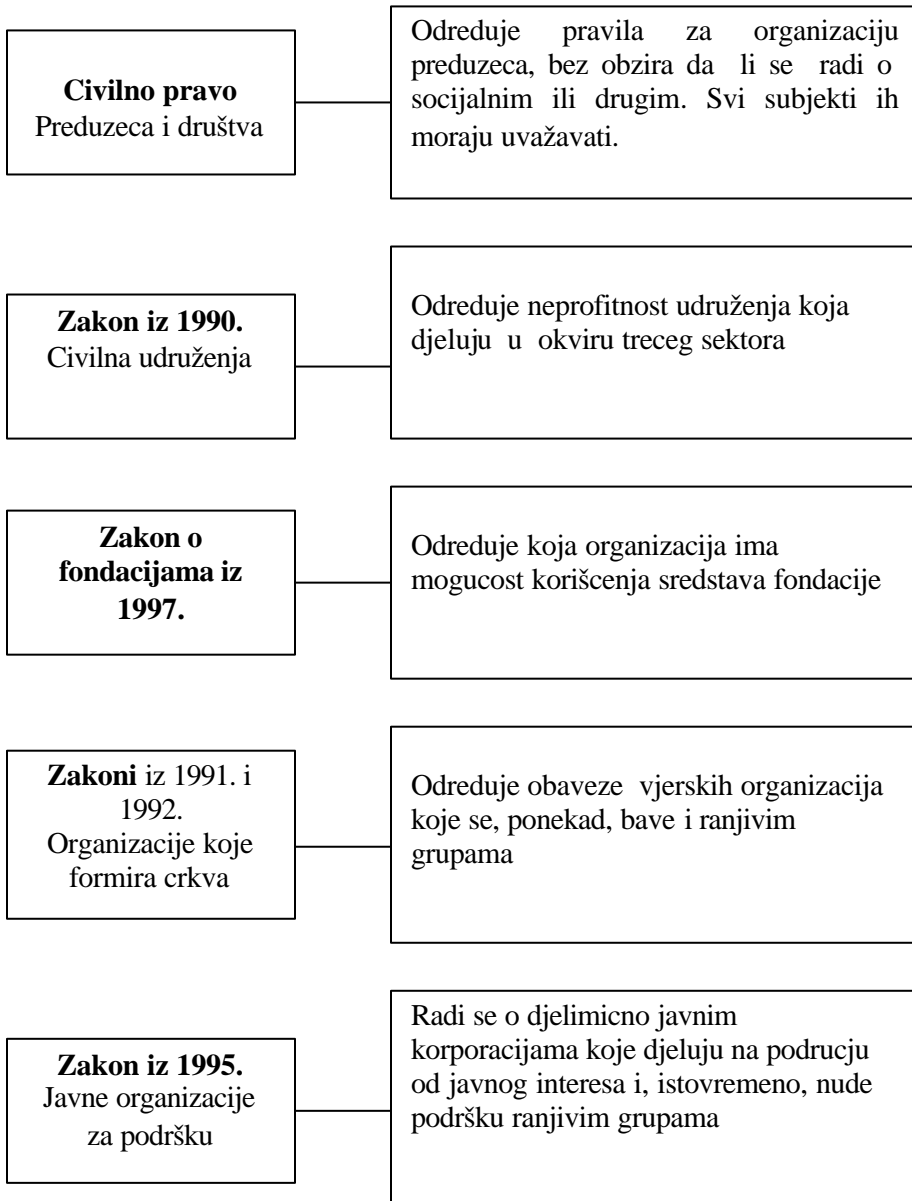
Evolucija volonterskog rada ubrzala je formiranje neprofitnih organizacija koje brinu za osposobljavanje volontera i usmjeravanje njihovog djelovanja prema potrebama lokalne zajednice.

3.3.4. Pravna regulativa

U češkom zakonodavstvu nema krovnog zakona koji bi opredijelio status neprofitnih organizacija, ni posebnog zakona o neprofitnim organizacijama. Veoma je važan Zakon o poreskim olakšicama koji imenuje i definiše "organizacije građana": sindikate, političke stranke, crkve, vjerske zajednice, fondacije, budžetske i humanitarne organizacije, čija namjena nije ostvarivanje profita.

Zakonski okviri

- Nacionalni preduzetnicki zakon (Civilno pravo),
- Civilni Zakon o društvima, udruženjima,
- Zakon o fondacijama,
- Zakon o organizacijama koje formira crkva,
- Zakon o javnim korporacijama za podršku.

3.3.5. Ciljne grupe

- Tjelesno i mentalno hendikepirani,
- Starije osobe,
- Etnicke manjine (grupe),
- Dugorocno nezaposleni,
- Osobe sa niskim obrazovanjem.

Oblici organizovanja

- Kooperative, koje nude usluge ljudima sa posebnim potrebama,
- Društva, udruženja,
- Fondacije,
- Volonterske organizacije.

Podrucja rada, djelatnosti

- Sport,
- Socijala,
- Zdravstvo,
- Kultura,
- Briga o invalidima i starijim osobama.

Partneri u socijalnoj ekonomiji

PRIVATNE ORGANIZACIJE

Društva

Fondacije

Nevladine organizacije

JAVNE INSTITUCIJE/ORGANIZACIJE

Ministarstvo socijalnih poslova

Regionalno vijeće za socijalnu i
zdravstvenu politiku

Opštinsko vijeće za socijalnu politiku

3.3.6. SWOT analiza

Prednosti

- Uspješno lobiranje vlasti, zbog zadoljavanja prioriteta EU
- Manje organizacije dublje su uključene u lokalnu zajednicu, pa efikasnije zadovoljavaju potrebe ljudi
- Veliki interes za sistem finansiranja EU

Nedostaci

- Velika zavisnost socijalnih preduzeca od Zakona o preduzecima koji je primjeren za profitne organizacije
- Nema odgovarajucih zakona
- Nema fiskalne podrške
- Kategorije ranjivih grupa nijesu adekvatno tretirane prema realnoj situaciji.

Mogućnosti

- Mogućnosti za korišćenje fondova EU za poboljšanje sistema
- Donošenje novih zakona

Ogranicenja

- Ranjive grupe obuhvataju samo invalide
- Neodgovarajuće zakonodavstvo

3.4. AUSTRIJA

3.4.1. Definicija socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva

Socijalna ekonomija

Socijalna ekonomija mogla bi se definisati kao:

IDENTITET - udružuje sve, koji imaju zajednički interes i osjećaj pripadnosti tj. identiteta sa socijalnom ekonomijom,

INSTITUCIJE - pokrivaju glavne institucionalne oblike-kooperative, uzajamna i dobrovoljna udruženja,

INTENCIJA - uključuje ekonomske aktivnosti sa socijalnim i etičkim namjenama.

Organizacije socijalne ekonomije

Glavne karakteristike :

- Kombinacija socijalnih, etičkih i ekonomskih težnji i vrijednosti,
- Koristi za članove, tj. zajednice od vraćanja investiranog,
- Organizacije socijalne ekonomije više usmjerene ka ljudima nego investicijama,
- Usmjerenost na saradnju,
- Nezavisne i samoupravne,
- Težište aktivnosti je usmjereno ka ciljevima organizacija.

Preduzetnicka udruženja

Pored navedenih definicija potrebno je dodati definiciju preduzetnickih udruženja, koja u posljednjim godinama postaju sve važnija.

Preduzetnicka udruženja neprofitnih organizacija sa većim društvima, mikro i malim preduzecima, vladinim agencijama i drugim neprofitnim organizacijama, stvaraju vezu među tradicionalno profitnim i neprofitnim socijalnim sektorima.²⁸

²⁸ The Institute for social entrepreneurs; 2002.

Kriterijumi za prepoznavanje organizacija trećeg sektora su:

- zadovoljavanje potreba koje ne pokrivaju javni i privatni sektor,
- samoorganizacija i samoupravljanje,
- usmjerenost i vezanost za zajednicu,
- neprofitnost u smislu podjele dobitka,
- zavisnost od donatorstva, uključujući i volonterski rad.

Socijalna ekonomija zadovoljava ekonomske i socijalne potrebe svojih članova.

3.4.2. Karakteristike organizacija u socijalnoj ekonomiji

- Njihov glavni cilj nije vraćanje kapitala,
- U osnovi su samo dio ekonomije uključenih članova i namijenjene su zadovoljavanju njihovih potreba,
- Odluke se pretežno donose po principu "jedan član jedan glas" ,
- Prilagodljiva su i inovativna,
- U većini slučajeva zasnivaju se na dobrovoljnom radu, članstvu i odgovornosti.

Efekti socijalne ekonomije

Socijalna ekonomija obuhvata kako ekonomske tako i socijalne koristi.

Aktivnosti socijalne ekonomije razlikuju se od tržišne ekonomije u sljedećem:

- Mnoge aktivnosti usmjerene su na grupe lica sa smetnjama i nerazvijena područja i zajednice,
- Uspješnost socijalne ekonomije vodi ka trajnom razvoju finansijskih i ljudskih resursa u zajednici i doprinosi poboljšanju budućnosti pojedinaca,
- Usmjerenjem na ljude koji ne mogu raditi u profitnom sektoru, socijalna ekonomija širi tržište rada; osposobljavanjem i pripremom za rad omogućava uključivanje u tržište rada ljudima koji bez podrške i pomoći to ne bi mogli,
- Socijalna ekonomija može računati na podršku volontera, koju tržišna ekonomija nema,

- Socijalna ekonomija može biti važan faktor razvoja nerazvijenih područja i zajednica i ona je most preko kojeg pristižu sredstva javnog sektora.

Ukratko, socijalna ekonomija može djelovati na područjima gdje tržišni sektor nije dovoljno uspješan i omogućava brojne ekonomske pogodnosti nerazvijenim područjima, zajednicama i grupama.

Pozitivni uticaji socijalne ekonomije imaju prednost nad ekonomskim koristima; u suštini socijalna ekonomija koristi kako području, tako i regiji:

- Ekonomski, zbog vlastite aktivnosti i veće povezanosti tržišta rada sa podrškom rasta preduzeća, njihovih produkata i zapošljavanja dodatnih lica sa iskustvom.
- Socijalno, uključivanjem ranjivih grupa u tržište rada, napredovanjem u karijeri i povećanjem zapošljavanja, poboljšanjem prihoda i podizanjem nivoa zdravlja u manje razvijenim područjima.
- Politicki, obezbjeđivanjem ravnopravnijeg i stabilnijeg društva.

Koristi socijalne ekonomije nalaze se ispred ekonomskih ciljeva, jer su te koristi, uglavnom, rasporedene na područja i lica koja tržišna ekonomija ne obuhvata.

3.4.3. Pravna regulativa

Austrijsko zakonodavstvo određuje tri glavna okvira za socijalna preduzeća.

Tipovi organizacija:

- udruženja,
- kooperative,
- fondacije,
- preduzeća.

Poreske olakšice zavise od ciljeva i aktivnosti organizacije:

- poreska oslobođanja i olakšice,
- povoljan PDV sistem.

Državne finansijske podrške socijalnim preduzećima i njihovim članovima osiguravaju različiti zakoni na državnom i pokrajinskom nivou, npr.:

- usluge za nezaposlene – državni zakon

- usluge za invalide – pokrajinski zakon,
- usluge za starije i lica sa smetnjama– pokrajinski zakon.

Pored glavnih navedenih zakonskih regulativa, neprofitne organizacije imaju razlicite prednosti u ostalom zakonodavstvu, npr. Gewerbeordnung 1994.

U osnovi, poreske olakšice ne zavise od oblika organizacije.

3.4.4. Akteri u socijalnoj ekonomiji

Treci sektor je u Austriji veoma raznovrstan. Pored velikog broja medunarodnih organizacija pokriva i brojne lokalne inicijative, npr. podrška beskućnicima, invalidima i nezaposlenima. Pored organizacija koje nude socijalne usluge, u sektor socijalne ekonomije su ukljucene i organizacije za zaštitu okoline, organizacije za poštovanje covjekova prava, sportska udruženja itd.

Iz analize treceg sektora u Austriji²⁹ vidi se, da postoji oko 100.000 organizacija, u vecini slucajeva neprofitnih udruženja sa oko 200.000 zaposlenih i oko 900.000 volontera.

Podrucje usluga, podrške i savjetovanja razlicitim vrstama lica sa smetnjama, npr. nezaposlenim, starijim, psihijatrijskim i duševnim bolesnicima, doseljenicima, beskućnicima itd., pokrivaju uglavnom neprofitna udruženja.³⁰

U ranim 90-im je nastao novi organizacioni oblik socijalnog preduzeca - neprofitno udruženje (GmbH-Gesetz).

Najvažniji javni akteri u socijalnoj ekonomiji su:

- Ministarstvo za socijalni rad (državno i regionalno),
- Ministarstvo za privredu i rad,
- Javni servis za zapošljavanje (državni, pokrajinski i regionalni),
- opštine.

Socijalne partnerske organizacije ukljucene su u proces planiranja politike tržišta rada i zapošljavanja na pokrajinskom i regionalnom nivou.

²⁹ Badelt/Hollerweg 2001.

³⁰ Gemeinnütziger Verein – Vereinsgesetz 2002.

3.4.5. Podrucja djelovanja socijalne ekonomije

Detaljni statisticki podaci za socijalnu ekonomiju na pokrajinskom i regionalnom nivou nijesu dostupni.

Tabela koja slijedi prikazuje približno stanje u trecem sektoru u austrijskoj pokrajini Štajerskoj, na osnovu razlicitih izvještaja.

Zaposleni u neprofitnim organizacijama	Ukupno	%
Organizacije za reintegraciju dugotrajno nezaposlenih	850	0,2
Organizacije za osposobljavanje	950	0,2
Pomoc starijim u kuci	2.100	0,5
Institucionalna zaštita starijih	1.200	0,3
Usluge za psihicki ometene	1.650	0,4
Usluge za lica sa fizickim smetnjama	450	0,1
Ostali (centri za psihosocijalnu pomoc, usluge za doseljenike, usluge za beskućnike)	245	0,1
Ukupno	7.445	1,8
Ukupno zaposlenih u pokrajini Štajerskoj	421.000	100,0

Sistem podrške socijalnoj ekonomiji

U javnim izvorima sredstava je važno razlikovati subvencije i javne nabavke. Trajanje ugovora za subvencije ograniceno je na jednu godinu.

Javne nabavke se usmjeravaju na osnovu zakonske regulative i mogu trajati više od jedne godine. Na nekim podrucjima socijalna preduzeca konkurišu zajedno sa tržišno usmjerenim preduzecima, npr. institucionalno cuvanje starijih.

3.4.6. SWOT analiza

Oblikovanje opšte SWOT sheme za socijalna preduzeca u Austriji je problematično zbog razlika u sektoru. Razlicita istorija, organizacijski oblici, zakonski okvir za razlicita podrucja pružaju raznoliku sliku.

Reintegracijska preduzeca su, na primjer, organizovana u malim jedinicama sa 30 do 40 zaposlenih, koji se utope u lokalnu grupu, i tada je briga za starije centralizovana u organizaciji sa 1600 zaposlenih.

Na podrucju neprofitnih usluga za invalide i starije, postoji veoma precizna mreža propisa, finansijskih paketa i standarda kvaliteta, kojih kod reintegracijskih preduzeca nema.

Prednosti

- odgovarajuci sistem javnog finansiranja iz državnog budžeta
- djelimicno visoko razvijeni standardi i poreski sistem
- pocetak saradnje u sektoru na lokalnom nivou u okviru ugovora o zapošljavanju
- vlast sve bolje prepoznaje važnost uloge socijalnih preduzeca kod izgradnje sistema blagostanja

Nedostaci

- sposobnost inoviranja je na svim podrucjima dosta niska
- ukljucenost u lokalnu sredinu i razumjevanje potreba lica sa nedostacima je cesto loša
- odsutnost ili nizak stepen strateškog planiranja u socijalnim preduzecima
- slaba saradnja u sektoru i nedostatak lobiranja
- nizak broj volontera na brojnim podrucjima
- visok stepen zavisnosti od javnog finansiranja, nedostatak alternativnih oblika finansiranja (mikro krediti)
- previše regulativa unutar pojedinog podrucja

Mogućnosti

- politicki interesi u socijalnim preduzecima su vrlo visoki i narastajuci
- socijalni efekti investicija postaju sve važniji
- alternativni oblici finansiranja postaju sve važniji
- davanje prednosti određenim ciljnim grupama

Ogranicenja

- davanje prednosti određenim ciljnim grupama
- ukljucenost u lokalnu sredinu i razumjevanje potreba lica sa smetnjama je cesto slaba
- nema alternativnih oblika finansiranja
- deregulacija i privatizacija, te sa tim povezana finansijska ogranicenja zahtijevaju vecu tržišnu usmjerenost
- niska tržišna orijentisanost socijalnih preduzeca

4. SOCIJALNA EKONOMIJA U CRNOJ GORI I PERSPEKTIVE RAZVOJA

4.1. OPŠTI OSVRT

Imajući u vidu da se u crnogorskoj široj, pa i stručnoj javnosti, još uvijek nedovoljno zna o konceptu, suštini i značaju socijalne ekonomije³¹, kao i činjenicu da sam naziv socijalna ekonomija može da asocira na nešto što je napušteno kao neuspješno i zbog čega je pokrenut citavi niz reformi, neophodno se još jedanput osvrnuti na koncept i suštinu socijalne ekonomije i perspektive njenog razvoja u Crnoj Gori.

Kao prvo, treba jasno istaci da ono što je postojalo kod nas i u zemljama bivšeg socijalizma, a što se nazivalo sistemom socijalističkog samoupravljanja, društvenom svojinom, suštinski, predstavlja suprotnost od onoga što danas podrazumijeva moderni koncept socijalne ekonomije. Ovo, kako po svom karakteru tako i još više po načinu realizacije.

U ovom poglavlju analiziraju se koristi i razlozi za uvođenje socijalne ekonomije. U narednim poglavljima detaljnije su obradeni problemi, mogućnosti i perspektive razvoja različitih oblika socijalne ekonomije u Crnoj Gori (zadruga/kooperative i druge organizacije neprofitnog sektora, odnosno nevladine organizacije).

Kada se danas govori o socijalnoj ekonomiji, više se ne postavljaju pitanja tipa: da li je socijalna ekonomija moguća, da li je korisna, da li je potrebna, ili da li može biti efikasna, već je pravo pitanje: *koji su to uslovi u kojima je moguća socijalna ekonomija i kako ih stvoriti?* Ovo zbog toga što socijalna ekonomija, kao što je prikazano u prvom dijelu studije, suštinski počiva na drugim ciljevima i principima od onih kod privatnih i javnih preduzeća.

U socijalnoj ekonomiji osnovni ciljevi i principi na kojima počiva su moralne prirode: povjerenje, solidarnost, uzajamno pomaganje, demokratija, kao i to da li

³¹ Definicije i detaljnija objašnjenja pojmova: socijalna ekonomija, socijalno preduzeće, socijalno preduzetništvo, treći sektor, civilno društvo/nevladine organizacije i dr. dati su u prethodnim poglavljima. Ovi izrazi, u ovom dijelu i nastavku teksta, koriste se kao sinonimi, premda u preciznom definisanju ovih pojmova postoji određena razlika.

čovjek više voli da bude voden nego da ucestvuje u odlucivanju, da li više voli da radi sam nego u zajednici sa drugima, da li više vrednuje broj nula na svom racunu kod banke od harmonije i visokog kvaliteta života u zajednici.

Zbog toga su za razvoj socijalne ekonomije od prvjenstvenog znacaja socio-kulturni ambijent, tj. istorija, tradicija, kultura, društveni sistem vrijednosti. Ovi elementi su mnogo znacajni nego raspoloživost sredstava i drugih podsticajnih mehanizama. Oni uslovljavaju velike razlike u raširenosti i stepenu razvijenosti socijalne ekonomije ne samo među državama, vec i među regijama i užim zajednicama iste zemlje. Osim toga postoje veoma razliciti organizacioni oblici i modeli razvoja. To je i razlog što se uspješni modeli i primjeri socijalne ekonomije iz jedne zemlje ne mogu kopirati i jednostavno prenositi u druge. Naime, prije kretanja u razvoj socijalne ekonomije moraju se pažljivo i što detaljnije prouciti istorija i kultura zemlje, odnosno regiona i tek tada pristupiti planiranju i kreiranju podsticajnih mehanizama. Društva, zajednice, pojedinci koji ne vjeruju u ove principe, nijesu spremni da ih poštuju i da se ponašaju shodno njima, ne mogu racunati na razvoj socijalne ekonomije. Specifcnost socijalne ekonomije ogleda se i u tome što preduzetnici i menadžeri u ovoj sferi moraju dobro poznavati, kako stvarne mogućnosti, tako i realne potrebe određene zajednice, te motivisati i okupiti sve subjekte te zajednice za ostvarivanje takvih ciljeva.

U savremenom svijetu efikasnost jednog sistema ne mjeri se samo tehnicim inovacijama i tehnicko - tehnološkim napretkom, vec su veoma važne i inovacije u socijalnoj/društvenoj sferi. Bez sumnje, socijalno preduzetništvo i socijalna ekonomija predstavljaju znacajnu socijalnu inovaciju. Zbog toga je cjelokupni zapadnoevropski prostor, i ne samo on, vec i prostor svih naprednijih država, prihvatio socijalno preduzetništvo kao novi put izgradnje uspješnog lokalnog razvoja i društvene kohezije.

U zemljama EU, države, bolje reci regije, koje imaju razvijenu socijalnu ekonomiju, pored visokog per capita dohotka, ostvaruju niz drugih prednosti koje se ne mogu iskazati novcem, a koje su veoma znacajne i u svakom društvu sve se više vrednuju i uvažavaju. To su, pored ostalog, puna zaposlenost, društvena ukljucenost, harmonican i prosperitetan život sa manje kriminala i uz uvažavanje svakog člana zajednice bez obzira na njegov status i sposobnosti. Ovakva društva poklanjaju vecu pažnju obrazovanju i obuci radne snage, socijalnoj zaštiti, ocuvanju covjekove sredine, harmoniji, prosperitetu lokalne zajednice, jednom rijecju, kvalitetu života. Regije koje imaju razvijenu socijalnu ekonomiju (npr. dio sjevera Italije, djelovi Francuske i Austrije) imaju visok dohodak i visok

stepen blagostanja najvećeg dijela stanovništva, a to su ostvarile uz relativno skromne prirodne resurse, usitnjene posjede, bez velikih industrijskih preduzeća.

U određenim segmentima privrede, organizacije trećeg sektora postaju ravnopravan partner državi. Zbog toga moderne demokratije različitim instrumentima podstiču razvoj ovog sektora. U ovim zemljama treći sektor sve više participira u donošenju odluka o važnim društvenim i razvojnim pitanjima i pružanju različitih usluga. S druge strane, država dio svojih nadležnosti upravljanja razvojem u sferi očuvanja prirodne okoline, razvoja pojedinih sektora i dio funkcije aktivne integracije ljudi sa posebnim potrebama i re-integracije onih koje su brze privredne promjene dovele u deprivilegovani položaj, ustupa trećem sektoru. Na taj način država postaje "aktivator" svojih građana (activating state), a za sebe zadržava klasične državne funkcije. U ovim zemljama sve više se shvata i prihvata: "...da budućnost može biti trajno uspješna samo ako društvo bude sposobno da uvede takve mehanizme djelovanja koji će svim grupama stanovništva, uzimajući u obzir njihove različite sposobnosti, omogućiti da aktivno učestvuju u socijalno-ekonomskom razvoju. Da bi se to postiglo, klasičnoj državi nedostaju oruđa koja može razviti treći sektor."³²

Države sve češće napuštaju skupe i neefikasne sisteme javnih službi, sve se više insistira na zapošljavanju ljudi, umjesto da im se vrše transferi dohotka u vidu socijale i drugih oblika nadoknade, odnosno da se sredstva umjesto u socijalu ulažu u zapošljavanje putem podrške socijalno preduzetničkim projektima. Zbog ovoga u razvoju različitih institucija i organizacija sve više dolazi do konvergencije - organizacije sa do sada primarno socijalnim ciljevima, kao što su neprofitne organizacije i udruženja, uvode sve više tržišnih principa, a klasična tržišna preduzeća uvode sve više socijalnih ciljeva.

Dakle, socijalna ekonomija i treći sektor, zajedno sa modernom državom, traže odgovarajuća rješenja za razvojne izazove. Treći sektor i civilno društvo je posebno značajan stvaralacki činilac lokalne samouprave. U ekonomskom smislu to otvara mogućnosti za razvoj socijalne ekonomije. Razvojem različitih oblika socijalnog preduzetništva, čiji osnovni cilj nije ostvarivanje visokih profita već zadovoljavanje interesa svojih članova, odnosno zajednice, civilno društvo

³² K.Lennet, "Social Indicators for Assessing the Impact of the Independent Not-For-Profit Social Sector of Society", in Fluann, P.(eds.): *Measuring the Impact the Non-profit Sektor*. Sluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 2001., str. 85.

uspostavlja most između, po pravilu, rigidnog državnog sektora i profitno usmjerenog privatnog sektora.

Ukratko, moderna socijalna ekonomija generiše visoko kvalitetna radna mjesta i poboljšava kvalitet života; obezbjeđuje okvir za nove oblike preduzetništva i rada; igra značajnu ulogu u lokalnom razvoju; podstiče socijalnu koheziju i doprinosi stabilnosti i pluralnosti u ekonomiji. Duboko je ukorijenjena u lokalnoj ekonomiji i suštinski doprinosi njenom razvoju. Ključ za njeno djelovanje je mrežna struktura, koja joj omogućava rast i razvoj.

Najvažniji kvalitet i istovremeno najvažniji uslov za razvoj socijalne ekonomije je razvijen socijalni kapital (znanje, sistem vrijednosti i međusobna povezanost). Visok nivo socijalnog kapitala omogućava socijalnom preduzetništvu visok stepen kreativnosti i na taj način njegovu otvorenost za oblikovanje novih proizvoda i usluga. Tako je moguće uspješno zadovoljiti one potrebe pojedinaca i zajednice koje ne može obezbijediti ni javni sektor ni profitno usmjereni privatni sektor.

Brz razvoj socijalnog preduzetništva pozitivno utiče na transformaciju postojećih organizacija javnog i profitno usmjerenog privatnog sektora i veću efikasnost civilnih organizacija koje su do sada obavljale klasičnu humanitarnu djelatnost. Iz tih konvergentnih procesa rada se socio-ekonomska kategorija koja se naziva "socijalno preduzeće". Na nov, jedinstven način, ta preduzeća omogućavaju da građani međusobno razmjenjuju i udružuju sredstva, ljudske resurse i vještine. Kombinuju upotrebu vještina, znanja, kapitala i rada u velikom obimu koji na kraju omogućava da kao preduzeća postanu konkurentna.

O narastanju interesa za razvoj socijalne ekonomije, na svoj način, govori i činjenica da se svake godine održavaju evropske konferencije posvećene ovoj temi. Poseban interes kod istraživača, kreatora politike i praktičara, pobuđuje novi koncept socijalnog preduzetništva koji se od klasičnog razlikuje po tome što se temelji na razvoju socijalnog kapitala, kreativnosti i inovativnosti kao pokretačkim silama razvoja.

Istraživanja dobre prakse funkcionisanja socijalne ekonomije, također su pokazala da socijalna ekonomija i socijalna preduzeća mogu biti efikasna u sektorima za koje privatna preduzeća nijesu zainteresovana. Učesnici posljednjih evropskih konferencija o socijalnoj ekonomiji (u Pragu 2003. i Krakovu 2004, Budimpešti 2005, Zagrebu 2006. godine) pokazali su da je inovativnost, povezana sa razvojem socijalnog preduzetništva, mogući put za uspješnu realizaciju, na prvi

pogled, nepomirljivih konfliktnih ciljeva - ekonomske efikasnosti i socijalne pravde.

Postavlja se pitanje: kako je ovo moguće? Jednostavno, jer su, na jednoj strani, troškovi klasične države blagostanja jako visoki, a, s druge strane, proizvodi i usluge koji se stvaraju većom participacijom stanovništva u raznim oblicima socijalnog preduzetništva društvu donose dodatnu vrijednost. Tako se povećava vrijednost materijalnih dobara koja nastaju kroz projekte socijalne ekonomije i, što je posebno značajno, uvećava vrijednost socijalnog kapitala određenog društva. Na ovaj način, izdaci države za podmirivanje socijalnih potreba ranjivih grupa, koja su predstavljala veliki trošak, u novim uslovima, tj. kroz razvoj socijalne ekonomije, postaju značajni investicioni podsticaji.

Razvoj u nauci i politici u poslednjih 10-15 godina, je takav da zagovornici socijalne ekonomije mogu biti zadovoljni. Pojmovi kao što su: trajni razvoj, održivi razvoj, korporativna socijalna odgovornost, partnerstvo, organizovano civilno društvo, usluge od javnog značaja i sl. su prihvaćeni od državnih struktura i šire javnosti.

Imajući u vidu karakteristike socijalne ekonomije, postulate i principe na kojima ona počiva, na jednoj strani, i negativno iskustvo sa socijalističkom privredom, na drugoj, kao i kretanja u privredi i društvu u poslednjih 10-15 godina, nameću se pitanja:

- Da li je Crnoj Gori potrebna socijalna ekonomija ?
- Da li je u Crnoj Gori socijalna ekonomija moguća ?
- Kako graditi socijalnu ekonomiju u Crnoj Gori ?

U nastavku izlaganja u ovom poglavlju ukazace se na najvažnije momente koji upućuju na to zašto je Crnoj Gori potrebna socijalna ekonomija, a u narednim poglavljima obradice se odgovori na ostala pitanja.

Postoji veliki broj razloga zbog kojih je neophodno razvijati treći sektor i socijalnu ekonomiju u Crnoj Gori. Oni su ekonomske prirode, razvojne, istorijske, kulturne, socijalne, međunarodne. Što se prije shvati njihova suština i počne organizovano raditi, utoliko bolje, kako za društvo u cjelini i sve njegove segmente, tako i za međunarodni položaj i ugled zemlje, a posebno za približavanje i integraciju u evropske tokove.

Na početku tranzicionog procesa, početkom devedesetih godina, Crna Gora se deklarativno opredijelila za izgradnju socijalno-tržišne ekonomije, što, suštinski, znači za evropski model razvoja koji predstavlja određenu vrstu balansa između tržišta i socijalnog razvoja. Ovo opredjeljenje definisano je u Ustavu Republike iz 1992. godine. Proglašenjem Crne Gore ekološkom državom i samim tim prihvatanje strategije održivog razvoja, navedena opredjeljenja su još više potencirana.

Međutim, uprkos navedenim opredjeljenjima, u tranzicionom procesu Crna Gora nije izbjegla tzv. "tranzicioni mit" tj. euforiju koja je vladala u bivšim zemljama socijalizma, gdje se smatralo da privatizacija i tržište rješavaju sve društvene probleme, a podcjenjivacki gledalo na sve što je imalo prizvuk društvenog, socijalistickog. Ovakva shvatanja i naslijeđene disproporcije u razvoju iz prethodnog sistema, raspad SFR Jugoslavije, rat u okruženju i međunarodne sankcije, dovele su da je u praksi napušten socijalno-tržišni model razvoja, što je uticalo na dalje produblјivanje naslijeđenih disproporcija između:

- Različitih grupa stanovništva (bogatih i siromašnih, zaposlenih i nezaposlenih...),
- Sela i grada,
- Sjevera Crne Gore i ostatka Republike.

Izvrjesno je da bi razvoj socijalne ekonomije trebao da pomogne u ublažavanju navedenih razlika. Zbog toga je potrebno pojasniti navedene i druge pojave i potrebu za razvijanje socijalne ekonomije.

Stopa aktivnosti i zaposlenosti ukupnog stanovništva su niske. Stopa zaposlenosti iznosi oko 50%, što je u poredenju sa zemljama članicama EU, gdje se stopa zaposlenosti kreće između 65% do 70%, velika razlika. Međutim, u ovom smislu, problem je još veći što su razlike u stopama zaposlenosti ranjivih grupa u Crnoj Gori i onih u zemljama EU mnogo veće nego što su razlike u stopi zaposlenosti ukupnog stanovništva. To znači da se povećanje stope zaposlenosti ukupnog stanovništva u Crnoj Gori može ostvariti, prije svega, povećanjem stope zaposlenosti teško zapošljivih grupa. To dalje znači da ukoliko Crna Gora želi povećati stopu zaposlenosti, mora razvijati takve politike, programe, mjere i projekte koji će doprinijeti bržem zapošljavanju ranjivih grupa, a iskustvo razvijenih zemalja je pokazalo da je socijalna ekonomija najpouzdaniji mehanizam za to.

U cjelini posmatrano, postoji dovoljno evidentnih dokaza koji govore o velikim razlikama između sela i grada. Oni se odnose ne samo na razlike u visini dohotka, već i na druge indikatore koji govore o uslovima i kvalitetu života.

Iako Crna Gora pripada grupi nerazvijenih zemalja, po demografskim karakteristikama stanovništva, mnogo je sličnija razvijenim zemljama, u kojima su osnovne demografske odrednice: pad nataliteta, povećanje učešća starijeg stanovništva u ukupnom i povećanje broja penzionera. Ove negativne tendencije će se nastaviti i u narednom periodu, što će imati veliki uticaj na socijalni i ekonomski razvoj. Smanjeni priliv mladih u radnu snagu i porast učešća starijih radnika koji odlaze u penziju znači da će se dalje pogoršavati i onako nepovoljan odnos zaposlenih i penzionera. Zbog toga postoji društvena potreba i spremnost značajnog broja penzionera koji su voljni da produže ekonomsku aktivnost, tako što će nastaviti da rade, da se aktiviraju na porodičnom gazdinstvu ili da se uključe u volonterske aktivnosti na nivou lokalne zajednice kroz različite oblike socijalne ekonomije.

Pored demografskih promjena stanovništva, na povećanje broja penzionera i pogoršanje odnosa zaposleni-penzioner, uticali su proces privatizacije i prestrukturiranja preduzeća koji su doveli do otpuštanja radnika. U nemogućnosti da se ponovo zaposle, da se prekvalifikuju ili dokvalifikuju za novo zanimanje, značajan broj starijih radnika je kao rješenje svog statusa odabrao prijevremeni izlazak sa tržišta rada u formi prijevremenog penzionisanja, dokupa radnog staža, prodaje radnog mjesta.

Kao posljedica ovih tendencija neophodna je potreba izdvajanja više sredstava u sistem socijalnog i zdravstvenog osiguranja i druge usluge za starije, što ide na uštrb investicija, razvoja i novog zapošljavanja.³³ S druge strane, nepovoljan odnos zaposleni-penzioneri, i pored visokog procenta izdvajanja u penzioni fond, uzrok je niskih penzija, tako da se, po tom kriteriju, veliki broj penzionera svrstava u kategoriju ranjivih, kao posebna grupa. Zbog toga treba mnogo više raditi na osposobljavanju i zapošljavanju starijih radnika i, što je moguće više odlagati njihovo penzinisanje.

Crnogorsko društvo je doživjelo velike ekonomske, socijalne i kulturne promjene. Ekonomska transformacija, obrazovanje, urbanizacija, globalizacija i promjena ekonomskog sistema doveli su do sve veće atomizacije porodice i

³³ Crna Gora je ušla u fazu starenja, što znači da broj lica starijih od 65 godina prelazi broj mladih (od 1 do 15 godina).

individualizacije ličnosti i individualističkog sistema vrijednosti. Mladi sve više insistiraju na realizaciji individualnih interesa i ambicija, a sve manje i manje na kolektivnim vrijednostima i idejama.³⁴ Ove promjene dovele su do slabljenja značaja porodice kao oslonca sigurnosti i pružanja usluga starijim u urbanim, a u posljednje vrijeme još više u ruralnim sredinama. Zato se povećavaju potrebe za uslugama za starije osobe, a socijalna ekonomija je najprihvatljivija za organizovanje pružanja ovih usluga.

U svojim razvojnim dokumentima Crna Gora je kao strateški prioritet postavila približavanje EU. Približavanje EU znači prihvatanje standarda u sferi politike, socio-ekonomskog razvoja i drugih oblasti. Zbog svojih specifičnosti, u svijetu je poznat tzv. evropski socijalni model, odnosno socijalni model Evropske unije. On je, praktično, definisan u ugovoru o osnivanju EU, odnosno EZ, i kao takav obavezujući je za sve buduće članice. Socijalna ekonomija ima zavidnu ulogu u tom modelu razvoja i zbog toga joj se pridaje sve veći značaj.

Evropske vrijednosti i evropski model socijalno-ekonomskog razvoja preferira borbu protiv siromaštva i regionalnih razlika. Međutim, ovakva opredjeljenja nijesu samo na papiru. Kao što postoje opšteprihvaćeni standardi o stopi inflacije, visini budžetskog deficita, sve se više usvajaju kao drugi standardi – socijalni kriteriji, za koje postoje precizni indikatori, što se mjeri svake godine.

Takođe, bez razvijenosti trećeg sektora gdje će veliki procenat stanovništva kroz civilno društvo i nevladine organizacije participirati u donošenju razvojnih odluka, nema uspješnog približavanja EU. Ovo će biti jedan od kriterija/standarda kojim će se mjeriti koliko se Crna Gora i svaka druga država približila EU, odnosno koliko je Crna Gora prošla od neophodnog puta za priključenje EU. Zbog toga, što se to prije shvati i počne intenzivnije raditi na ostvarivanju ovih standarda ubrzace se naše uključivanje u evroatlanske integracije.

Ako se pogledaju prioriteti i projekti koji su finansirani sredstvima EU, posebno iz CARDS programa, jasno se zapaža da su projekti pomoci razvoju civilnog društva, lokalni razvoj i smanjenje siromaštva bili u krugu najužih prioriteta. U prvoj fazi najveći dio sredstava utrošen je za izgradnju kapaciteta tj. obuku kadra. U sljedećoj fazi pomoci EU u okviru trećeg sektora prioritet će dobiti projekti koji su usmjereni na programe koji povećavaju zapošljavanje i dohodak najugroženijih kategorija stanovništva iz ranjivih grupa.

³⁴ Human development report for Montenegro – Diversities -Potential for development, UNDP, Podgorica 2005. str.27.

Milenijumski razvojni ciljevi (OUN), koje je prihvatila i Crna Gora, takode obavezuju zemlje da se bore protiv siromaštva, nepismenosti, gladi, polne neravnopravnosti, bolesti, degradacije životne sredine i da stvaraju globalno razvojno partnerstvo.

Sušтина je u tome da treba uvažavati tradiciju i, u našim uslovima, oblikovati primjerene modele socijalne ekonomije, naravno kompatibilne sa evropskim standardima. Pri tome, najveći problem je kako, za kratki vremenski period, osposobiti ljude-menadžere koji će znati da u praksi pokažu kako socijalna ekonomija može uspješno funkcionisati i u crnogorskim uslovima.

Jasno je da niko u Crnoj Gori ne gaji ambicije o razvoju socijalne ekonomije u obimu koji bi značio njenu dominaciju, već je namjera da se radi postupno, tj. da socijalna ekonomija postane segment ukupne privrede i razvija se tamo gdje postoje uslovi, gdje privatni sektor nije zainteresovan i gdje pokaže veću društvenu efikasnost od klasičnog privatnog sektora.

Poenta je, dakle, da socijalna ekonomija u Crnoj Gori obezbjeđuje moderne proizvode i usluge za potrebe lokalne zajednice i šire, da se proizvede jeftinije i kvalitetnije i kao ostatak dohotka reinvestira za dalje unapređenje uslova života i rada svoje zajednice. Socijalna ekonomija pomaže i da se tradicionalni proizvodi uže zajednice učine dostupnim na svjetskoj pijaci.

Zbog toga menadžment u socijalnim preduzecima mora prihvatiti i upražnjavati moderna znanja koja se primjenjuju u uspješnoj privatnoj privredi, ali i više od toga. Menadžeri u socijalnim preduzecima, pored znanja neophodnih za vodenje uspješnog privatnog preduzeća, moraju imati i dodatna znanja i kvalitete. Zbog toga se socijalno preduzetništvo i socijalni menadžment smatraju višom i superiornijom formom preduzetništva i upravljanja. Zato i postoji posebno obrazovanje i obuka za menadžere u socijalnim preduzecima.

4.2. KOOPERATIVE

Kao što je prikazano u prethodnim poglavljima, u svijetu, nevladine organizacije, zajedno sa kooperativama/zadrugama, predstavljaju najveći potencijal za razvoj socijalne ekonomije. Ako se želi poštovati praksa i standardi zemalja EU, slično bi trebalo da bude i u Crnoj Gori. Zbog toga je veoma važno sagledati kakve su mogućnosti i perspektive razvoja ovog sektora kod nas.

4.2.1 Kooperative u nekim zemljama Evrope

Da bi se bolje uocile i shvatile mogucnosti i perspektive razvoja koperativa u Crnoj Gori, veoma je važno poznavati istoriju i tradiciju ovog segmenta društveno-ekonomskog razvoja, kako u Crnoj Gori tako i bližem i širem okruženju – zemljama bivše Jugoslavije, posebno zemljama Centralne i Jugoistocne Evrope koje su poslije II svjetskog rata i periodu izgradnje socijalizma imale slicno iskustvo. One su, u poslednjih 10-15 godina, sprovele radikalne promjene društveno-ekonomskog sistema i vecina njih postale clanice ili kandidati za ulazak u EU. Zahvaljujuci sprovedenim promjenama znatno su odmakle i u razvoju kooperativa i u tom pogledu su ispred Crne Gore.

Poznavanje prakse EU, odnosno pojedinih zemalja starih clanica koje imaju dugu tradiciju i uspješan razvoj kooperativa, važno je radi upoznavanja sa osnovnim uslovima i principima rada kooperativa i promjenama koje su se dešavale u dužem vremenskom intervalu. Posebno su znacajna iskustva iz nekoliko posljednjih dekada, kada je u ovim zemljama došlo do širokog prihvatanja i ubrzanog razvoja kooperativa i drugih oblika socijalne ekonomije. Na osnovu ovakvog prikaza i nakon upoznavanja sa istorijom, kulturom i tradicijom Crne Gore, bice jasnije koliko se crnogorsko iskustvo razlikuje u ovom pogledu, koja su glavna ogranicenja za buduci intenzivniji razvoj kooperativa i koliko se u buducem razvoju može koristiti to iskustvo.

Široko prihvatanje koncepta socijalne ekonomije na nivou EU je novijeg datuma - posljednje dvije decenije. Medutim, evropski model razvoja, kao i institucionalne i programske osnove socijalne ekonomije u širem smislu, prakticno su postavljene 1958, a njihovi korijeni datiraju mnogo ranije. Naime, zaceci socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva u svijetu datiraju od sredine 19. vijeka, a u prakticnom smislu, kooperative, odnosno zadruge³⁵ predstavljaju prvi i najrazvijeniji oblik socijalne ekonomije. Na izvornim principima i nacelima funkcionisanja kooperativa/zadruga danas, prakticno, pociva savremeni koncept socijalne ekonomije.

³⁵ Bez obzira na cinjenicu što termin kooperative, zadruge, zadrugarstvo u zemljama izvan bivšeg socijalistickog lagera, suštinski i prakticno, nemaju ništa zajednicko sa zadrugama i zadrugarstvom iz bivših socijalistickih zemalja, i cinjenice da se u ovom radu zastupa izvorna ideja kooperativa (zadruga i zadrugarstva), ipak, iskustvo i stvorena predstava o zadrugama i zadrugarstvu predstavlja veliki balast u propagiranju ideje moderne kooperative, zadrugarstva i socijalne ekonomije u cjelini

Zadruga i zadružni pokret nastali su u Engleskoj polovinom devetnaestog vijeka, a posebno intenzivan razvoj doživjeli su krajem 19. i u prvim dekadama 20. vijeka. Od ranih pocetaka do danas, zadružni pokret je visokoinstitucionalizovan, kako na nacionalnom i regionalnom, tako i na medunarodnom planu.³⁶

Krajem 19. i pocetkom 20. vijeka, kooperative su doživjele intenzivan razvoj u nizu zemalja Evrope – prije svega u Italiji i Francuskoj, a potom i u drugim - Španiji, Portugalu, V. Britaniji, Njemackoj. U pocetku su se, pretežno, formirale u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i ruralnim sredinama, kao udruženja proizvođača i radnika, sa glavnim ciljem međusobne pomoci članova kooperativa u unapređenju proizvodnje i standarda. Vremenom se sistem kooperativa proširivao i na druge djelatnosti, prvo na više faze prerade poljoprivrenih proizvoda - skladištenje - cuvanje i njihova prerada, a zatim i njihova prodaja, što je doprinijelo razvoju kooperativa u oblasti trgovine, zanatstva, stambene izgradnje i, u poslednje vrijeme, u prakticno svim oblastima i granama djelatnosti – preradivacka industrija, bankarstvo, marketing.

Tradicionalne forme radnickih i proizvodackih kooperativa su vremenom pokazivale ogranicenja narocito u zadovoljavanju određenih usluga namijenjenih potrebama zajednice. Ovo zbog ogranicenog učešća korisnika usluga u procesu donošenja odluka i nedostataka volenterskog rada i angažovanja. I kao posljedica takvog stanja nove forme kooperativa nastoje da otklone navedene nedostatke i da što bolje zadovoljavaju potrebe društvene zajednice.

Od pocetka 80-ih godina pojavljuju se novi oblici kooperativa. Sve se više organizuju u pružanju socijalnih usluga - briga o starijim osobama, djeci, hendikepiranim, obrazovanje i obuka, pružanje zdravstvenih usluga, drugi oblici pružanja pomoci ugroženim grupama. Uporedo sa ovim procesom, ranjive grupe se sve više zapošljavaju u radnickim kooperativima i novim vrstama kooperativa koje su doživjele pravi bum, a koje se bave pružanjem usluga u lokalnim

³⁶ Prakticno, sve države imaju nacionalne saveze kooperativa. Evropski su farmeri razvili veoma mocan sistem kooperativa. Prema izvorima EU (COGECA, 2000) godine 1999. u petnaest država EU bilo je 29.603 poljoprivredne kooperative sa 8.891.000 članova. Medunarodni savez kooperativa (International Cooperative Alliance-ICA) osnovan je 1895. godine i cini ga 207 nacionalnih i osam medunarodnih organizacija sa ukupno 750 miliona članova iz 90 država sa svih pet kontinenata. Srđan Šljukić, "Zemljoradnicko zadrugarstvo u Srbiji i Crnoj Gori u periodu post-socijalisticke transformacije", Zbornik radova sa naucnog skupa: Selo u Crnoj Gori, CANU, Podgorica 2004, isto, str. 244.

zajednicama – upravljanje otpadom i reciklaža otpada, posebni vid turizma kao što je onaj koji vodi posebnu brigu o prirodnoj okolini.

Ove vrste kooperativa nastoje da prevaziđu nedostatke starijih kooperativa u smislu orijentacije na one aktivnosti koje istovremeno koriste svojim članovima i lokalnoj zajednici.

Novi oblici kooperativa nastali su kao rezultat dvije okolnosti:

- Promijenjene uloge lokalne vlasti koja je dobila ulogu regulatora umjesto nekadašnje uloge kada se pojavljivala kao provajder usluga,
- Kao rezultat narastanja novih društvenih problema (ocuvanje životne sredine koje postojeće tradicionalne institucije nijesu u mogućnosti da rješavaju).

Njihov uspješan ulazak u obavljanje poslova i pružanje usluga koje su nekada bile rezervisane za javni sektor nastao je kao rezultat činjenice da ove kooperative imaju kapacitet/sposobnost da integrišu različite interese i da zadovolje potrebe različitih strana: članova kooperativa i lokalne zajednice.

U posljednje vrijeme pojavilo se niz novih vrsta kooperativa – socijalne kooperative (social co-operatives), društvene kooperative (community co-operatives), kooperative društvene solidarnosti (co-operatives for social solidarity), kooperative sa više različitih grupa zainteresovanih.

Osnovna karakteristika novih kooperativa je što su sve više usmjerene na zadovoljavanje zajedničkih potreba, kao što su seoske kooperative u Finskoj, koje se sve više usmjeravaju na zadovoljavanje socijalnih potreba seoskih područja u zdravstvu, osnovnom obrazovanju i drugim oblastima. Njih obično osnivaju stanovnici seoskih područja sa ciljem da lokalne zajednice obezbijede zadovoljavanje i standard navedenih i drugih usluga.

Italija doživljava veoma intenzivan razvoj društvenih kooperativa (cooperative socialy, social co-operatives), sa eksplicitnim zadatkom da slijede i zadovoljavaju određene opšte - društvene interese. U skorije vrijeme u Španiji dominiraju dva tipa kooperativa – jedne koje se pretežno bave zadovoljavanjem određenih opštih potreba lokalne zajednice (briga o starijim osobama, čuvanje djece, osnovno obrazovanje, obuka lokalne radne snage i pružanje određenih socijalnih i zdravstvenih usluga). Druge zapošljavaju najugorženije grupe, čime se izbjegava njihova društvena isključenost, a istovremeno oni svojim radom ostvaruju

dohodak koji znacajno prevazilazi subvencije koje društvo ulaže u njihovu rehabilitaciju i obuku.

4.2.2. Kooperative u zemljama Centralne i Jugoistocne Evrope

Prije II svjetskog rata zemlje Centralne i Jugoistocne Evrope imale su prilicno razvijen sistem kooperativa, ali svaku od njih karakterisale su odredene specificnosti u smislu da su pojedine zemlje imale, kao rezultat razlicitih uslova razvoja, istorije i tradicije, razliciti stepen razvijenosti određenih vrsta kooperativa. Tako npr. u Latviji, u sektoru kreditnih zadruga štedionica bilo je 310 kooperativa sa 119 hiljada clanova, koje su ucestvovalе u depozitima sa 37% i istim procentom u svim odobrenim kreditima. U Ceškoj i Slovackoj kooperative su bile razvijene u industriji i zanatstvu. Slicno je bilo i u Bugarskoj.

U vrijeme izgradnje socijalizma, u ovim zemljama, poslije II svjetskog rata, napušten je raniji sistem kooperativa i izgrađivan novi koji je, manje više, bio uniforman za sve zemlje i pokazao slicne (negativne) rezultate. Sa napuštanjem socijalistickog sistema i vraćanjem na izgradnju sistema tržišne privrede, narocito sa procesom približavanja EU, ove zemlje usvajaju novo zakonodavstvo o kooperativama, slicno onom u zemljama EU i pocinju graditi novi sistem kooperativa.

U procesu privatizacije i prestrukturiranja u zemljama tranzicije nestao je stari tip državnih i samoupravnih kooperativa, pa se cine naponi da se na njihovo mjesto izgraduju novi oblici kooperativa. U praksi uspostavljanja novog sistema kooperativa veoma je bila važna tradicija, pa su se najuspješnije razvijale one vrste kooperativa koje su bile uspješne u periodu prije uvođenja socijalistickih kooperativa, odnosno koje su bile ukorijenjene u tradiciji pojedinih zemalja.

Pod uticajem opštih promjena u svjetskoj ekonomiji, posebno globalizacije, dogodile su se strukturne promjene kod ranijih, kao i novoformiranih kooperativa i socijalnih preduzeca. Kooperative i socijalna preduzeca se sve više ukljucuju u domacu i medunarodnu konkurenciju sa drugim vrstama preduzeca/organizacija i zbog toga u svom poslovanju upražnjavaju znanja iz savremenog menadžmenta.

U nedovoljno razvijenim zemljama kooperative imaju znacajnu ulogu u stvaranju mogucnosti za samozapošljavnje, a kroz izgradnju infrastrukture unapređuju uslove života i rada miliona ljudi i pružaju usluge za koje ni država ni profitno

orjentisana privatna preduzeca nemaju interesovanja. Kooperative igraju veliku ulogu u radnom integrisanju siromašnih, smanjivanju migracija i povecanju zaposlenosti za mlade i hendikepirane.

Zbog znacaja koje kooperative imaju u svim zemljama – razvijenim, zemljama tranzicije i nerazvijenim, Upravni odbor ILO je shvatio da novi, univerzalno prihvatljiviji standardi, mogu pomoci kooperativama da potpunije razviju svoje potencijale samopomoci i unaprijede sposobnosti za rješavanje postojećih socio-ekonomskih problema, uključujući nezaposlenost i socijalnu isključenost, kao i mogućnost da konkurišu na svjetskom tržištu. Zbog toga je odlučeno da se promocija kooperativa uvrsti u agendu 89. zasjedanja Konferencije međunarodne organizacije rada, održane u Ženevi 2001. godine.³⁷

4.2.3. Kooperative u zemljama bivše Jugoslavije

4.2.3.1. Period do II svjetskog rata

Slicno drugim zemljama ondašnje Evrope, krajem 19. i pocetkom 20. vijeka, na prostorima zemalja od kojih je nastala zajednicka država, pocelo je osnivanje zadruga. U to vrijeme, zadrugarstvo je bilo najrazvijenije u Srbiji.³⁸

Poslije ujedinjenja i stvaranja nove države (Kraljevine SHS), a i kasnije stvaranjem Jugoslavije, nastavljen je proces razvoja zadrugarstva i formiranja zadruga. Problem je bio što su sve zemlje unijele svoje iskustvo i svoje zakone o zadrugama, tako da je bilo problema oko iznalaženja zajednickog nacina djelovanja. Do usvajanja jedinstvenog Zakona o zadrugama (1937) bilo je cak cetnaest razlicitih zakona o zadrugama, koji su važili istovremeno. Politicke partije i pokreti uporno su nastojali da zadobiju kontrolu nad zadrugnim

³⁷ Za raspravu na Konferenciji pripremljen je materijal: **Promocija kooperativa** (*Promotion of cooperatives*, Report V, International Labour Conference, 89th Session, 2001).

³⁸ O tome govori i cinjenica da je Srpski zadrugni savez bio jedan od osnivača Međunarodnog zadrugnog saveza (ICA) 1895. godine u Londonu. U Kraljevini Srbiji 1910. bilo je 782 zemljoradnicke zadruge u koje je bilo uključeno oko 17% od ukupnog broja seljacksih gazdinstava.” Srđan Šljukić, ”Zemljoradnicko zadrugarstvo u Srbiji i Crnoj Gori u periodu post-socijalisticke transformacije,” **Zbornik radova sa naucnog skupa: Selo u Crnoj Gori**, CANU, Podgorica 2004, str. 245.

pokretom, jer je to moglo znaciti i kontrolu nad velikim dijelom seljaštva, tj. nad najmnogobrojnijim društvenim slojem u to vrijeme.

I u staroj Jugoslaviji, tj. u periodu između dva svjetska rata, zadrugarstvo je bilo najrazvijenije u Srbiji. Postojali su različiti tipovi zadruga, ali su bile najbrojnije i najrazvijenije kreditne i nabavno-prodajne (čak 79,5% od ukupnog broja zadruga) koje su obuhvatale 15% populacije starije od 18 godina.³⁹ Uz kreditne i nabavno-prodajne radile su i specijalizovane zemljoradnicke zadruge, kao npr. stolarske, žitarske, mljekarske, vinogradarske, vobarske i ribarske, zadruge za zajednički zakup i obradu zemlje, zemljoradnicke kreditne zadruge i potrošačke zadruge.

U Crnoj Gori, iako ekonomski nerazvijeno područje i patrijarhalno društvo, postojala je razvijena građanska svijest o različitim društvenim i drugim pitanjima, povezana sa tradicijom solidarnosti, pravčnosti i uzajamnog pomaganja. Međutim, solidarnost, zajedništvo, ispomaganje, više su se zasnivali na neformalnim vezama srodnika, prijatelja, rodbine nego na formalnim vezama. Osjećanje srodničkog zajedništva manifestovalo se, prije svega, na tradicionalne srodnicke kontakte i ispomaganje zasnovano na jakom osjećanju dužnosti da se pomogne i, isto tako, na očekivanju u obrnutom smislu.

Tradicionalni oblici solidarnosti i pomoći u vidu proširenih porodičnih zadruga, rodbinske, bratsveničke veze bile su mnogo izraženije i razvijenije od formalnih – zadruga i drugih oblika formalnog udruživanja. Tako npr. poznate su bile mobe pri gradnji kuća, pri obavljanju pojedinih poljoprivrednih radova, naročito kod siromašnih i inokosnih porodica, solidarnost u nadoknadi vanju iznenadne štete i sl. Upraznjavan je i ortakluk - kada su siromašne porodice udruživale osnovna sredstva (npr. zaprege) radi zajedničke obrade zemlje i smanjenja troškova. U patrijarhalnoj zajednici iskazivano je veliko poštovanje prema starijim osobama. Ove osobe, najčešće bez redovnih novčanih prihoda, bile su briga porodice, odnosno nasljednika.

Sa prodiranjem kapitalizma u privredu Crne Gore, propadanjem porodičnih zadruga i upoznavanjem iskustva drugih zemalja u okruženju i šire, u kojima su se zadruge pojavljivale kao značajne organizacije u unapređenju poljoprivredne proizvodnje i života seljaka, započeo je proces osnivanja sličnog tipa zadruga. Prve zadruge na ovom području organizovane su još 1908. godine. Međutim,

³⁹ Op. cit. str. 241.

proces osnivanja zadruga išao je veoma sporo tako da zadruga i zadrugarstvo u Crnoj Gori nijesu nikada zaživjeli u punom smislu i otuda nijesu dale ni približne efekte kao u drugim podrucjima i zemljama.

Slicno je bilo i u periodu između dva svjetska rata. Nakon I svjetskog rata, razvoj kapitalizma u Crnoj Gori išao je sporo pa i sam proces oganizovanja zemljoradnickih zadruga – mnogo sporije nego u drugim krajevima tadašnje države. Nove poljoprivredne zadruga pojavile su se tek prvih decenija dvadesetog veka, najpre na inicijativu Zetske štedionice (kreditne), a zatim pod pokroviteljstvom države (zadruga mješovitog tipa).

U periodu 1918 – 1929. bilo je osnovano tek 8 mjesnih zadruga i to zahvaljujuci, prije svega, Zakonu o zemljoradnickom kreditu po kojem se zadruga pojavljivala kao posrednik u distribuciji kredita. Istovremeno, propao je pokušaj iz 1924. godine da se formira Zemljoradnicka zadružna štedionica kao akcionarsko društvo s ciljem "da razvija kod seoskog svijeta smisao za štednju i radinost i da pomaže poljoprivredu".⁴⁰

Ipak, i pored nepovoljnih uslova u periodu između dva svjetska rata, broj kreditnih zadruga porastao je na 69. Međutim, njihov rad i uticaj na društveni položaj seljaštva bio je i ostao slab.⁴¹ Ove zadruga su funkcionisale na način što su se češće pojavljivale kao formalno pokrivanje za brži dolazak do kredita nego što su bile institucije za podizanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje. Kakve su bile opšte prilike u Crnoj Gori u to vrijeme, posebno kakav je bio položaj seljaštva, vidi se iz citata Dušana I. Boljevica i Stanka Danilovica, dobrih poznavalaca ondašnjih prilika: *"Zbog nedostatka viškova poljoprivrednih proizvoda ili nemogućnosti njihovog adekvatog plasmana, kod onih koji su imali određene viškove, seljak u Crnoj Gori nalazio se uvijek pred izazovom i problemom kako da obezbijedi novac kojim je morao da plati državne dažbine, nabavku industrijskih proizvoda, školovanje djece, nedostajuće količine hrane. Novac, uglavnom, nije imao prilike da stekne sopstvenim radom, usljed nedostatka poslao iako je država otvaranjem javnih radova pokušavala da ublaži ovaj problem, niti prodajom eventualnog viška svojih proizvoda. Da bi preživio, ili, pak, omogućio svojoj djeci da pobjegnu od siromaštva (školovanjem), seljak se zaduživao kod onog ko je imao novac. To su bili novčani zavodi, ali daleko više i češće pojedini penzioneri, trgovci, učitelji i sveštenici (politicari-državni*

⁴⁰ Šerbo Rastoder: Pitanje seljackih dugova u Crnoj Gori 1918-1941, Zbornik radova sa naučnog skupa: Selo u Crnoj Gori, CANU, Podgorica 2004, str. 234.

⁴¹ Srdan Šljukic, op. cit., str. 246.

cinovnici). S obzirom da dug veoma cesto nije mogao da vrati, seljak se sve više zaduživao pokušavajući na taj način da odloži svoju pauperizaciju i proletarizaciju...I, dalje... Davanjem novca pod zelenaški interes danas se bave i učitelj i sveštenik i svako ko god ima novca. Živjeti na tud racun i bogatiti se na lak način – to je ideal današnjice".⁴²

U ovom periodu, pored štedionica, na području Boke Kotorske, pojavile su se i specijalizovane zemljoradnicke zadruge (ribarske, uljarske, ruzmarinske i sl.). Zemljoradnicke nabavno-prodajne zadruge pojavile su se tek 1938. godine i bile su veoma nerazvijene. Pored zadruga, postojala su i razna udruženja – zanatlija, industrijalaca, štediša, trgovaca.

Sve u svemu, u periodu do II svjetskog rata, formalni oblici socijalne ekonomije u vidu modernih zemljoradnickih zadruga-kooperativa poljoprivrednih proizvođača, kreditne zadruge i drugi oblici zadrugarstva, bili su slabo razvijeni. Zadruge i zadružni pokret nijesu nikada dobili jacinu i snagu kao u drugim zemljama Evrope, pa čak ni kao u nekim drugim područjima stare Jugoslavije. Pored toga, zadruge koje su postojale više su služile interesima pojedinaca nego širem krugu članova i široj zajednici.

4.2.3.2. Period poslije II svjetskog rata

U periodu neposredno poslije II svjetskog rata, Crna Gora, kao i ostale republike bivše Jugoslavije i ostale zemlje Centralne i Jugoistočne Evrope, slijedila je poznati model kolektivizacije i razvoja zemljoradnickih zadruga po ugledu na sovjetske kolhoze. Osnovna karakteristika ovog modela bila je nedobrovoljnost - izvršena je prinudna kolektivizacija zemlje, stocnog fonda i sredstava za rad. Model se nije zasnivao na ekonomskim interesima pojedinaca i zajednice, nije uvažavao tradiciju i iskustva drugih, već je bio ideološki motivisan i politički nametnut. Komunistička elita, olicena u državi, gotovo da je u potpunosti ugušila ovaj pokret u svom izvornom smislu: formirane su kvazi-zadružne organizacije pod njenom kontrolom, a sve u cilju kontrolisanja ekonomskih tokova u poljoprivredi i seljackog sloja.

Nasuprot zadrugama u zemljama Zapadne Evrope koje su služile interesima individualnih poljoprivrednih proizvođača i lokalnoj zajednici, u Crnoj Gori i cijeloj Jugoslaviji, zadruge su se pretvorile u instrument preraspodjele, kontrole

⁴² Š. Rastoder: op. cit., str. 233.

seljaka i njihove eksploatacije. Zbog toga je zadrugarstvo našlo na otpor kod najvitalnijih djelova seljaštva. Međutim, otpor je prisilno savladavan. Ovo i niz drugih nakaradno implementiranih rješenja u orgnizovanju proizvodnje i raspodjeli doveli su do toga da se u praksi ovaj model kooperativa-zemljoradnickih zadruga pokazao pogubnim po razvoj poljoprivrede i sela. Na sreću, u citavoj Jugoslaviji, pa i Crnoj Gori, ovaj model zemljoradnickih zadruga je napušten. Zemlja i stocni fond (koji je preživio) vraceni su bivšim vlasnicima i došlo je do rasformiranja zadruga 1953. godine.

Ali, komunisticka vlast nije nikada odustajala od “podruštvljanja” poljoprivrede. Koristeci razlicita sredstva i organizacione oblike, pokušavala je da seljake ukljuci u socijalisticki sistem. Prvo je pokušano sa OOZ (opšte poljoprivredne zadruge), od 1957. i kooperacijom seljaka sa od države kontrolisanim zadrugama, farmama i agro-industrijskim kompanijama.

Tokom šezdesetih godina, u postojeće zadruge uvedeno je samoupravljanje i time zadruge pretvorene u preduzeca u kojima su seljaci sva svoja ranija prava izgubili u korist zaposlenih u zadrugama. Konacno, u prvoj polovini sedamdesetih, preostale zadruge su utopljene u velike agro-industrijske kombinatne. Istovremeno, privatna (seljacka) poljoprivreda, kao i seljaci kao društveni sloj, bila je sistematski gušena i pritiskana. Na putu njene modernizacije postavljane su mnoge prepreke: zemljišni maksimum, zabrana korišćenja najamne radne snage, zabrana nabavke krupne mehanizacije do 1967, odsustvo zdravstvenog (do 1965) i socijalnog osiguranja (do 1979), sistematsko potkradanje kroz državne monopole (makaze cijena, kašnjenja prilikom placanja, zakidanje na mjerenju, itd.).

Kasniji koncept zemljoradnickih i drugih zadruga dobio je formu privrednih društava. Razvilo se nekoliko tipova zadruga koje su se cesto bavile razlicitim aktivnostima – obradom zemlje i proizvodnjom, pružanjem usluga individualnim poljoprivrednim proizvodacima, otkupom i prodajom poljoprivrednih proizvoda, nabavkom sirovina i drugog repromaterijala, transferom tehnologije. Ideja je bila da se napredna poljoprivredna proizvodnja približi seljacima i da se kroz transfer tehnologije, znanja i druge oblike pomoci – otkup, savjetodavnu djelatnost, jeftiniju nabavku repromaterijala i potrošnih dobara pomogne razvoj privatane poljoprivrede i sela.

I pored cinjenice da je ovaj vid zadruga predstavljao pozitivan iskorak u odnosu na zemljoradnicke zadruge iz perioda prinudne kolektivizacije, u cjelini posmatrano, nije ispunio ocekivanja. U njima su radili stalno zaposleni sa istim

pravima i obavezama kao i u drugim preduzecima u društvenom sektoru. Zbog raznoraznih razloga i zadruge ovog tipa nijesu donijele vece pozitivne efekte razvoju poljoprivrede, lokalnim i regionalnim zajednicama, tako da nikada nijesu u potpunosti prihvacene od lokalne zajednice. Mnoge su više tavorile nego što su se razvijale, tako da je danas mali broj njih uopšte preživio.

U citavom poslijeratnom periodu, poljoprivreda je bila zanemarena, pa je po tom osnovu i status zadruga bio u nepovoljnom položaju. Međutim, u okviru poljoprivrede prioritet su dobili poljoprivredni kombinati, a privatni i zadružni sektor zapostavljeni i, prakticno, prepušteni sami sebi, bez ikakve državne pomoci. S druge strane, država je ipak kontrolisala zadruge postavljajući svoje kadrove na rukovodeće funkcije i druga važnija radna mjesta. U takvoj situaciji, kao i slučaju sa partijskim kadrovima u preduzecima, zadruge su više bile zainteresovane za ispunjavanje ciljeva partijskih direktiva nego što su služile interesima zemljoradnika ili članova tj. zaposlenih u njima.⁴³

Imajući u vidu osnovne karakteristike društveno-ekonomskog sistema koji se bazirao na monopolu društvene svojine i monopolu jedne partije, svi drugi oblici privrednog i drugog organizovanja su stagnirali i odumirali. Svi ovi elementi doprinijeli su, svaki na svoj način, nezavidnom položaju i lošoj reputaciji (zemljoradnickih) zadruga u očima javnosti. Zbog toga, kada se u svakodnevnom žargonu u Crnoj Gori neka institucija ili organizacija želi predstaviti kao neorganizovana, nisko opremljena, sa lošom kadrovskom strukturom, zapuštena i zanemarena kaže se - na nivou je zemljoradnicke zadruge, ili – kao zemljoradnicka zadruga. Pored ovoga i činjenice da je eksperiment sa forsiranom kolektivizacijom i seljackim radnim zadrugama kratko trajao u narodu je ostavio tako negativne tragove da je ideja zadrugarstva u velikoj mjeri iskompromitovana i to traje do današnjih dana. Zbog toga je u procesu tranzicije teško propagirati bilo kakve ideje koje u svojoj biti imaju elemente zadrugarstva.

4.2.3.3. Period tranzicije

⁴³ Iscrpan i veoma ilustrativan prikaz razvoja zadruga i zadrugarstva u Srbiji i Crnoj Gori dat je u već citiranom radu S. Šljukica.

Kao rezultat nepovoljnog položaja i imidža i nedovoljnog poznavanja razvojnih trendova i međunarodne prakse u ovoj oblasti, u proces tranzicije zadruga i zadrugarstva ušlo se sa brojnim predrasudama i stereotipima. Dominirale su dvije grupe stereotipa: oni koji zadruge izjednačavaju sa socijalizmom, tj. periodom socijalističkog sistema prema kojem su zadruge postojale samo u navedenom vremenu. Kao i sam socijalizam, one su bile promašaj, institucija koja je služila državi kako bi eksploatisala seljake. U kapitalističkom svijetu nema nikakvih zadruga, niti ih može biti. Zato zadruge nemaju budućnost i zato ih treba zaboraviti. Drugu vrstu činili su stereotipi koji postojanje zadruga vide isključivo u poljoprivredi.⁴⁴

Medutim, opšte prilike u poljoprivredi Crne Gore i zvanično opredjeljenje za približavanje EU i, shodno tome, potreba izgradnje novih modernih struktura u privredi uopšte, i poljoprivredi, nametali su potrebu revitalizacije zadrugarstva i formiranja novog tipa zadruga. Naime, u Crnoj Gori privatni sektor poljoprivrede, tj. porodična gazdinstva drže preko 95% zemlje, stocnog fonda i proizvodnje voca, povrca, maslina.

I pored toga što je, u poslednjih 20-30 godina, došlo do određenog napretka u poljoprivrednoj proizvodnji, ipak, generalno posmatrano, individualni sektor je zadržao sve karakteristike niskoproduktivne, neorganizovane seljake proizvodnje za zadovoljenje sopstvenih potreba. Poljoprivredni proizvođači, u velikom broju, pripadaju najsiromašnijoj društvenoj grupi. U ovakvoj situaciji, imajući u vidu da će porodična gazdinstva i u budućnosti imati odlučujuću ulogu u poljoprivrednoj proizvodnji, organizovanje zadruga, kooperativa i drugih oblika socijalne ekonomije javlja se kao velika potreba, bez čega je, praktično, nemoguće organizovanje moderne poljoprivrede, povećanje produktivnosti u njoj i podizanje standarda poljoprivrednih proizvođača, te razvoj ruralnih sredina.

Da bi se ovo ostvarilo zadruge bi trebale da preuzmu uloge otkupa, pakovanja, skladištenja, prerade, transporta, distribucije, promocije i prodaje poljoprivrednih proizvoda i nabavke inputa za nju. Nažalost, strategija razvoja zadrugarstva u tranziciji ne postoji i ono se nalazi u evidentnoj krizi.

Zvaničnim napuštanjem socijalističkog sistema i uključivanjem bivše Jugoslavije (SFRJ i SRJ) u tranzicione procese, stvorene su pravne i ideološke pretpostavke za napuštanje socijalističkih samoupravnih zadruga i otvorene mogućnosti za

⁴⁴ S. Šljukic, op. cit. str.243-244.

izgradnju novih organizacionih formi zadrugarstva i zadruga. U Srbiji je 1989. godini donijet novi zakon o zadrugama, a na saveznom nivou novi zakoni su donijeti 1990. i 1996.

Zahvaljujuci opštim prilikama i novom zakonodavstvu, u Crnoj Gori pojavila su se dva tipa zemljoradnickih zadruga. Prvi tip predstavljaju zemljoradnicke zadruge naslijedene iz ranijeg socijalistickog sistema. One su angažovane u djelatnostima kao što su primarna poljoprivredna proizvodnja, industrija hrane, proizvodnja stocne hrane i dr. Kao posljedica mnogih problema vezano za razvoj poljoprivrede i sela, slicno onom u prethodnom periodu, i dodatnim problemima i neriješenim pitanjima koja su proistekla iz procesa privatizacije (neriješeno pitanje vlasništva nad zemljom, model privatizacije), ekonomski položaj ovih zadruga je loš. Takode, unutrašnja struktura starih zemljoradnickih zadruga još uvijek nosi mnoge karakteristike bivšeg socijalistickog sistema. Glavnu rijec u njima vode direktori, koji uglavnom najviše brinu o sopstvenom interesu, a manje o interesu zadruge. Uticaj clanova zadruge koji nijesu iz redova zaposlenih je vrlo mali, ukoliko uopšte postoji.

Ovaj zahtjev je istaknut u dokumentu Strategija razvoja poljoprivrede i Evropska unija, ciji je glavni cilj usmjeravanje razvoja crnogorske poljoprivrede sa aktuelnom politikom EU u ovoj oblasti.

Zadruge i zadrugarstvo starog tipa u Crnoj Gori stagnira ili cak nazaduje. Ovo se da vidjeti iz nekoliko podataka:

- broj zadruga starog tipa ima tendenciju smanjivanja - od 40 u 1995. god. na 30 u 1999,
- od ovih 30 zadruga, cak 24 (4/5) su bez zemlje,
- imovinsko-pravni odnosi nijesu riješeni,
- akumulacije gotovo da i nema,
- aktuelni ekonomski okvir i bankarski mehanizmi nijesu povoljni za zadruge,
- broj zaposlenih u zadrugama smanjen je sa 532 (1995) na 331 (1999).⁴⁵

Dva pozitivna pomaka u citavom procesu predstavljaju povecanje broja poljoprivrenih strucnjaka u zadrugama i osnivanje jednog broja udruženja poljoprivrednih proizvođača uz pomoc stranih donatora.

⁴⁵ S. Šljukic, op. cit., str. 350.

Novi zakoni, slični onima o formiranju nevladinih organizacija, veoma su liberalni, tako da omogućavaju brzo, lako, jednostavno i jeftino formiranje i registraciju zaduga.⁴⁶ Zadruga se mogu baviti različitim aktivnostima, a narocito onim koje su od najveće koristi za razvoj poljoprivrede i u tom dijelu su slične zadrugama u razvijenim tržišnim privredama - EU i SAD - nabavkom i snabdijevanjem imputima za poljoprivredu, otkupom, pakovanjem, lagerovanjem, preradom i realizacijom poljoprivrednih proizvoda - upravo u onim oblastima i aktivnostima u kojima se najčešće formiraju zemljoradničke zadruge i kooperative u modernim tržišnim privredama i EU.

I pored povoljnih zakonskih uslova za osnivanje i rad novih zadruga, u Crnoj Gori je formiran veoma mali broj zadruga novog tipa. Pored toga, novoformirane zadruge nijesu osnovali poljoprivredni proizvođači zainteresovani za unapređenje poljoprivrede, standard poljoprivrednika i unapređenje uslova života i rada u ruralnim zajednicama i koje bi kontrolisali njeni stvarni članovi (poljoprivredni proizvođači), već su ih formirali preduzetnici koji su tražili način da trguju poljoprivrednim proizvodima i poljoprivrednim inputima i time koriste povoljnosti koje pružaju zadruge da izbjegnu obaveze koje prema državi imaju trgovačka preduzeća. U ovim zadrugama članstvo ne samo da nema uticaj nego ga i ne traži, jer je članstvo samo formalno. Zadrugom se upavlja kao i svakom drugom privatnom kompanijom. Zbog toga se stvorilo uvjerenje da to nijesu zadruge, već, praktično, privatna preduzeća.

Na loš položaj i status zadruga i zadrugarstva u Crnoj Gori utiče i njihova slaba organizovanost i međusobna povezanost. Na republickom nivou postoji Zadrugni savez Crne Gore, ali se ne finansira iz doprinosa zadrugara, već sredstva za poslovanje dobija iz budžeta. To znači da Zadrugni savez, sa takvim statusom, nije nezavisan, pa samim tim u svojoj aktivnosti ne može biti samostalan, već mora slijediti politiku resornog ministarstva.

Dolaskom međunarodnih organizacija u Crnu Goru - USID, EU, odnosno Evropske agencije za rekonstrukciju, GTZ, IRD, UNDP, Help, a narocito međunarodne organizacije Lake of Lages i drugih projekata, kao i angažovanjem Zadrugnog saveza, pokušalo se pomoći razvoju zadruga i zadrugarstva. Prvi korak u tom pravcu je bio da se pomogne osnivanje i rad udruženja u različitim

⁴⁶ Za formiranje i registraciju zadruge dovoljno je pronaći samo deset lica voljnih da potpišu zahtjev; potrebna su zanemarljiva finansijska sredstva; nije potreban dokaz o posjedovanju sopstvenog poslovnog prostora i osnovnim sredstvima; slaba je kontrola rada i poslovanja zadruga.

granama poljoprivrede – udruženja proizvođača sira, proizvođača povrća u zatvorenom prostoru, maslina, proizvođača meda i dr., što bi olakšalo proces osnivanja i rada novih zadruga.

Proces je krenuo prilično dobro – osnovano je niz udružanja. Međutim, proces osnivanja zadruga nije slijedio proces osnivanja udruženja proizvođača. Štaviše, kada su se iz procesa povukli stranci, koji su najčešće rukovodili implementacijom projekata i kada je nestala njihova finansijska podrška, udruženja nijesu uspjela da se održe ili su drastično reducirala svoju aktivnost. Glavni problem je bio pronaci adekvatni kadar koji bi rukovodio udruženjima i proces povukao dalje.

Izvjesno je da razvoj zadrugarstva u Crnoj Gori, u poslednjih 10 godina, karakterišu određene specifičnosti (preživljavanje starih zadruga i njihova neizvjesna dalja sudbina, pojava novih od kojih su neke samo paravan za djelovanje privatnih firmi i sl.) koje ukazuju da se ne slijede modeli koji postoje u EU. Nastojanje da se u procesu tranzicije i transformacije privrede u koncept zadruga i zadrugarstva ugrade elementi modernog zadrugarstva poput EU i SAD (proširivanje polja aktivnosti, upravljanje) nije rezultiralo pozitivnim pomacima.

U našim uslovima, zadruge kao najvažniji elementi socijalne ekonomije i dalje su simbol negativnog, odnosno sušta suprotnost od onog što danas predstavlja socijalna ekonomija – privatno vlasništvo, sloboda udruživanja (dobrovoljnost), solidarnost, povjerenje, demokracija, prosperitet lokalne zajednice, a ne izbjegavanje obaveza prema državi, licno bogacenje i lak profit kao dominantan cilj itd.

Iz prethodnih konstatacija je jasno da se novi tip socijalne ekonomije u Crnoj Gori teško može graditi na tradiciji zadrugarstva i reformi postojećih zadruga. Zbog njihovog lošeg imidža mnogo je bolje početi graditi razvoj na primjerima kooperativa u zemljama EU. Drugim riječima, u Crnoj Gori treba tragati za novim formama socijalne ekonomije i kooperativa-zadruga.

Jedan od prvih koraka ka ostvarivanju ovog cilja je harmonizacija cjelokupne zakonodavno-pravne regulative sa propisima EU, a u okviru toga i zakonodavne regulative u oblasti zadrugarstva.

4.3. TREĆI SEKTOR U CRNOJ GORI

4.3.1. Nevladine organizacije (NVO)⁴⁷

Kao što je prikazano u prethodnim poglavljima, u svijetu, a posebno u razvijenim demokratskim državama, treci sektor, u kojem su dominantne nevladine organizacije, igra znacajnu ulogu u rješavanju najznacajnih društvenih problema. Istraživanja ukazuju da ce dalji razvoj savremenih društava biti obilježen sve vecim ukljucivanjem ovih organizacija u razne oblasti društvenog života, rada i organizovanja. Njihov uticaj raste i u odnosu na tradicionalne društvene institucije (škole, crkve, univerzitete, politicke partije). Zbog toga se o nevladinim organizacijama sve više govori i kao o “novim partnerima” državnih i društvenih institucija.

Iako, sve do skoro, nije bilo formalnih uslova za djelovanje civilnog društva, postoji osnova za formiranje i rad. I pored toga što je crnogorsko društvo nerazvijeno i siromašno, gradanska svijest o razlicitim društvenim i drugim pitanjima je jaka i povezana sa tradicijom solidarnosti i pravicnosti.

Ipak, nacin na koji je nastao NVO je veoma razlicit od puteva i nacina u zapadnim društvima, u smislu da on nije dio naše kulture, vec je u najvecoj mjeri nastao kroz medunarodne donacije. Ovo je važna cinjenica i ona se mora imati u vidu kada se razmatraju mogucnosti i perspektive razvoja nevladinih organizacija u buducnosti. Ovo, istovremeno, znaci da se mora mnogo raditi na boljem razumijevanju mjesta i uloge nevladinih organizacija i promovisanju njihovih aktivnosti. Takode, i vlast i poslodavci i pojedinci treba da shvate i prihvate treci sektor i podržavaju ga, jer su svi odgovorni za njegov razvoj.

4.3.1.1. Institucionalni okvir za osnivanje i rad NVO-a

Iako je postojalo zakonodavstvo o osnivanju i radu nevladinog sektora (Zakon o udruživanju gradana, Zakon o zadužbinama, fondacijama i fondovima), ipak prekretnicu u razvoju nevladinog sektora predstavlja donošenje Ustava Crne

⁴⁷ Pored termina nevladine organizacije (NVO), u praksi se, kao sinonimi, koriste i drugi termini/nazivi: organizacije civilnog društva, civilni sektor (CS), gradansko društvo (GD), organizacije gradanskog društva (OGD), neprofitne organizacije (NPO), treci sektor (TS), socijalna ekonomija (SE).

Ovaj dio studije u velikoj mjeri se oslanja na radni materijal Centra za razvoj nevladinih organizacija (CRNVO) iz marta 2006. Takode, svi podaci o nevladinim organizacijama, ukoliko nije drugacije navedeno, preuzeti su iz ovog materijala.

Gore 1992. godine, posebno Zakona o nevladinim organizacijama iz 1999. godine. Ovo iz razloga što su prethodni zakoni donijeti u vrijeme jednopartijskog sistema i svojim odredbama bili zastarjeli, tako da su neka rješenja danas neprimjerena.

Osnovni normativno-pravni okvir za nesmetano djelovanje nevladinih organizacija u Crnoj Gori utvrđen je Ustavom Crne Gore i posebnim zakonskim propisima, a prije svega Zakonom o nevladinim organizacijama.⁴⁸

Pod pojmom nevladina organizacija podrazumijeva se nevladino udruženje i nevladine fondacije. Nvladino udruženje je definisano kao "neprofitna organizacija sa članstvom, koju osnivaju domaća i strana fizička i pravna lica, radi ostvarivanja pojedinačnih ili zajedničkih interesa ili radi ostvarivanja i afirmisanja javnog interesa". Nvladina fondacija je definisana kao "neprofitna organizacija bez članstva, koju osnivaju domaća i strana fizička i pravna lica, radi udruživanja sredstava i imovine u cilju ostvarivanja dobrotvorne i druge djelatnosti koja je od javnog interesa i značaja".

U skladu sa ovim zakonom nevladine organizacije nijesu političke organizacije, vjerske zajednice, sindikalne organizacije, sportske organizacije, poslovna udruženja niti organizacije i fondacije čiji je osnivač država. NVO su institucionalno odvojene od izvršne, odnosno lokalne vlasti; imaju sopstvenu unutrašnju strukturu; samostalne su i nezavisne u kreiranju i definisanju ciljeva, planova i u sprovođenju svojih aktivnosti.

U crnogorskom zakonodavstvu ne postoji zvanična definicija socijalne privrede niti socijalnog preduzeća. Najbliža definicija socijalne privrede i socijalnog preduzeća je ona o socijalnoj nevladinoj organizaciji koja glasi: "Socijalno preduzeće je biznis (preduzeće) ili drugi vid organizacije koja stvara dohodak u svojstvu (organizaciji) nevladine organizacije a u cilju zadovoljavanja društvenih potreba".

Zakonom su određeni minimalni formalno-pravni uslovi na osnovu kojih se vrši registracija nevladinih organizacija. Proces registracije NVO je jednostavan, brz i jeftin. Gradani ne plaćaju bilo kakve takse prilikom registracije nevladinih organizacija.

⁴⁸ "Službeni list RCG" broj 27/99 i 30/02.

Na potrebu partnerstva između nevladinih organizacija i državnih institucija u upravljanju procesom društvenog razvoja upućuju i međunarodne institucije i organizacije, kao što su Ujedinjene nacije, Evropska unija, Savjet Evrope, OEBS.

U dokumentu o evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom (*Odluka o principima, prioritetima i uslovima*), nalazi se posebna preporuka za Crnu Goru koja ukazuje na potrebu usvajanja strateškog dokumenta o saradnji Vlade i nevladinih organizacija.⁴⁹ Imajući u vidu ove sugestije, kao i sve veće prihvatanje značaja mjesta i uloge nevladinih organizacija, Vlada Crne Gore je u Agendi ekonomskih reformi 2002 – 2007, kao strateškom dokumentu i Strategiji upravne reforme, posvetila posebnu pažnju razvoju nevladinih organizacija. U ovim dokumentima je konstatovano, između ostalog, da nevladine organizacije imaju važnu ulogu u stvaranju otvorenog, civilnog društva, te da uspjeh nevladinog sektora u mnogome zavisi od formiranja partnerskih odnosa Vlade i nevladinih organizacija.

4.3.1.2. Broj i struktura

Kao rezultat veoma liberalnog statusnog zakonodavstva, na jednoj strani, i dolaska značajnog broja međunarodnih donatora, na drugoj, posmatrano kroz broj registrovanih NVO, došlo je do naglog razvoja nevladinog sektora.

U Crnoj Gori je registrovano (stanje na dan 24. marta 2006. godine) ukupno 3.454 nevladinih organizacija (od čega 3.344 udruženja i 110 fondacija). Procjene Centra za razvoj nevladinih organizacija (CRNVO) ukazuju da broj aktivnih nevladinih organizacija, tj. onih koje imaju redovne aktivnosti, kontinuitet finansiranja, članstvo, zaposlena lica, komunikaciju s medijima, ne prelazi broj od 300.⁵⁰

⁴⁹ Imajući u vidu dosadašnje iskustvo u radu NVO, ispoljene probleme i ograničenja, na jednoj strani, i nužnost jačanja civilnog sektora i jačanja veza između Vlade i NVO, na drugoj, Vlada Crne Gore je u 2003. godini pripremila dokument: Polazne osnove za definisanje saradnje Vlade i nevladinog sektora, a u martu 2006. godine novi, odnosno inovirani dokument: Osnovi saradnje Vlade Republike Crne Gore sa nevladinim organizacijama.

⁵⁰ Najviše nevladinih organizacija nalazi se u Podgorici (32,15%) i Nikšiću (9,33%), a najmanje u Šavniku (2) i Plužinama (1). Regionalno gledano, najveći broj nevladinih organizacija je u centralnom dijelu Crne Gore (59,62%), u južnom ima 22,89%, a u sjevernom 17,49%. Od ukupnog broja, 25,22% nevladinih organizacija ostvaruje članstvo

Uprkos činjenici da je, relativno, mali broj nevladinih organizacija aktivan, mjesečno se u prosjeku registruje oko 50 novih NVO i postoji interes stanovništva za širenje aktivnosti civilnog sektora. I pored impozantnog broja registrovanih NVO i velikog interesovanja za osnivanje novih, može se reći da je NVO sektor u Crnoj Gori nerazvijen.

Naime, veliki broj NVO je bez aktivnosti, a one koje su aktivne su isuviše male - sa malim brojem aktivnih članova, sa malim menadžerskim i drugim sposobnostima za uspješno vođenje socijalnih preduzeća, naročito u sferi finansijskog menadžmenta. Zbog toga se pojavljuje potreba za obukom menadžerskog kadra i biznis/poslovnih konsultanata koji će pomagati organizacijama civilnog sektora da razvijaju i unapreduju svoj rad i poslovanje. U većem broju slučajeva radi se o tzv. "one man show" (firma sa jednim čovjekom), što znači da njihov rad počiva na jednom čovjeku, te samim tim nijesu u mogućnosti da realizuju značajnije projekte.

Finansiranje rada nevladinog sektora predstavlja veliki problem. Iznos sredstava za ove namjene je skroman, izvori finansiranja i dotok sredstava nestabilni. Najveći broj NVO je osnovano i finansira svoj rad iz stranih donacija, tako da se njihov rad najčešće gasi prestankom dotoka sredstava od stranih donatora.⁵¹

U posljednjih nekoliko godina, Vlada, pojedina ministarstva i lokalna samouprava izdvajaju skromna sredstva za rad NVO. Domaći donatori - pojedinci predstavljaju izvor finansiranja za značajan broj organizacija, tačnije za njih 30,7%, a domaća preduzeća su još uvijek skroman izvor finansiranja, jer se iz njihovih izvora finansira oko 25,44% anketiranih organizacija. Članarina se, takođe, pojavljuje kao izvor finansiranja određenog broja NVO. U prosjeku, rad jedne nevladine organizacije pomažu 2,3 različita donatora. Sa stanovišta ove studije, interesantna je informacija da se samodohodovne aktivnosti pojavljuju kao najrjeđi izvor rada NVO.

u domaćim i međunarodnim asocijacijama (mreže, savezi, koalicije); 27,26% nevladinih organizacija realizuje određeni vid izdavačke djelatnosti; 50,29% nevladinih organizacija koristi elektronsku poštu, a web-site posjeduje 10,35% organizacija.

⁵¹ Prema anketi koju je CRNVO sproveo među nevladinim organizacijama, čak 73,68% je navelo strane donacije kao izvor finansiranja i da, u prosjeku, postoje tri izvora finansiranja.

Kada se saberu sredstva iz svih izvora, na finansiranje rada NVO se godišnje troši oko pet miliona eura što, na prvi pogled, nije su mala sredstva. Međutim, ako se uporedi broj NVO sa ukupnim sredstvima jasno je da su u pitanju skromna sredstva za ozbiljnije projekte. Problem nedostatka finansijskih sredstava je još izraženiji zbog činjenice da se i onako skromna sredstva dijele na veliki broj NVO, pa se na taj način veliki dio sredstava troši na plate, zakup prostora i nabavku opreme, a malo ostaje za realizaciju projekata. U želji da se omogući preživljavanje što većeg broja NVO, u raspodjeli sredstava prisutna je uravnilovka, pa se ograničena sredstva dijele na veliki broj NVO.

4.3.1.3. Pravna regulativa

Očigledno da je i pored unapređenja zakonske regulative potrebna njena dalja dogradnja. Pored osnovnog zakona kojim se reguliše osnivanje, registracija i neka osnovna pitanja rada NVO, za rad i razvoj nevladinog sektora neophodno je poboljšanje i drugih propisa koji su od bitnog značaja za održivost trećeg sektora. U pitanju su poreski zakoni i to kako oni koji se neposredno odnose na poreski tretman NVO, tako i oni koji regulišu poreske olakšice za donatore koje mogu da podstaknu domaću filantropiju i smanje zavisnost od stranih donatora.

U odredbama zakona koji se odnose na nevladine organizacije malo je prostora posvećeno regulisanju pitanja kojima bi se podsticao rad nevladinog sektora u sferi socijalne ekonomije. Zbog toga je nužno da se što prije utvrde polja djelovanja i sugerišu promjene u postojećim zakonima, a gdje to nije moguće predlagati donošenje novih zakona. Međutim, u toku je rad na izmjenama i dopunama Zakona o nevladinim organizacijama kojima će se preciznije definisati privredna djelatnosti nevladinih organizacija.

Zakonskom regulativom, takode, treba propisati način kontrole namjenskog trošenja sredstava; da se traže izvještaji o realizaciji projekta za koje su data sredstva i o postignutim rezultatima kao i dokumentaciju o utrošku sredstava. Jasna regulativa u pogledu kriterijuma i postupaka za dodjelu sredstava iz budžeta za finansiranje dijela aktivnosti NVO-a je jedan od strateških interesa tih organizacija, a važna je i za društvo u cjelini.

Za razvoj socijalne ekonomije posebno je značajna zakonska regulativa koja reguliše stimulanse pri osnivanju i radu socijalnih preduzeća i stimulativna regulativa koja se odnosi na poreske olakšice i druge stimulanse za poslodavce koji zapošljavaju nezaposlene iz kategorije teško zapošljivih. Kod ovoga, veoma

je važna edukacija poslodavaca u smislu da shvate da zapošljavanjem teško zapošljivih, direktno i indirektno, doprinose i svom razvoju.

Na osnovu sagledavanja realne situacije kod nas i međunarodne prakse u finansiranju ranjivih grupa, neophodno je pažljivo proučiti i predložiti sistem stimulacija, dajući pritom akcenat na one mjere koje su se potvrdile u Crnoj Gori. Za socijalna preduzeca, kao i preduzetnike koji zapošljavaju radnu snagu iz teško zapošljivih grupa odobravaju se krediti pod znatno povoljnijim uslovima od prosječnih tržišnih uslova. Za finansiranje ovih namjena, u svijetu se formiraju posebne banke, tzv. eticke banke.

Imajući u vidu da je potrebno vrijeme da zažive novi instrumenti podsticaja, treba paralelno raditi na osnivanju posebnog fonda iz kojeg će se finansirati razliciti programi i projekti za ranjive grupe, ili dograditi postojeći mehanizmi finansiranja malih i srednjih preduzeca.⁵²

U razvoju socijalne ekonomije veoma je značajna uloga lokalne zajednice. Zbog toga je važno da se u tom smjeru vrši edukacija lokalnih organa, kako bi se u svom radu sve više usmjeravali prema problematici razvoja zajednice, posebno u oblasti zapošljavanja.

4.3.1.4. Koncept razvoja

Sa oporavkom privrede, smanjuje se potreba da se u razvoju daje apsolutni prioritet stopi privrednog rasta u odnosu na druge - kvalitativne komponente razvoja: povećanje stope zaposlenosti, ravnomjerniji regionalni razvoj, veće korišćenje lokalnih resursa i ocuvanje životne sredine. Tako će se stvoriti uslovi za veće zapošljavanje/radno angažovanje teško zapošljivih, odnosno ranjivih grupa. Ostvarivanju ovih ciljeva veliki doprinos će dati implementacija strategije održivog razvoja.

Na brži razvoj trećeg sektora, posebno u dijelu socijalne ekonomije, negativno će uticati nedostatak ljudi koji uživaju povjerenje na lokalnom nivou, koji mogu da

⁵² U predlogu različitih projekata, mjera i aktivnosti koji će se realizovati iz pomoći EU, uz koordinaciju Evropske agencije za rekonstrukciju, nalazi se i predlog osnivanja posebnog fonda za pomoć zapošljavanju ranjivih grupa. Istovremeno je predloženo da se značajan dio sredstava za punjenje ovog fonda obezbijedi iz pomoći EU i da postoji stalan dotok sredstava u ovaj fond. Pored ovog fonda, Zakonom o zapošljavanju je predviđeno formiranje fonda rada, sa sličnim namjerama, koji još uvijek nije konstituisan.

odigraju ulogu inicijatora određenih aktivnosti. Takođe, razvoj modernih socijalnih preduzeca podrazumijeva obezbjeđivanje menadžerskog kadra koji, pored posjedovanja modernih znanja i vještina, posjeduje i specifična znanja iz oblasti vođenja socijalnih preduzeca.

4.3.1.5. Podrucja djelovanja

Jedna od značajnih uloga NVO je doprinos zapošljavanju i, naročito, izgradnji socijalnog/društvenog kapitala. Nema preciznijih podataka o ljudskim resursima u NVO – broju zaposlenih, obrazovnoj i profesionalnoj strukturi, stepenu angažovanja. Zbog nesigurnosti finansiranja i visokih izdvajanja za stalno i formalno zaposlene, broj zaposlenih u NVO je mnogo manji od stvarno angažovanih. Bez dileme, značajan broj pojedinaca, naročito obrazovanih i mladih, radno je angažovano i ostvaruje solidne prihode u nevladinim organizacijama. Što je jako važno, za relativno kratko vrijeme stvoren je respektabilan ljudski potencijal, odnosno socijalni kapital koji nije dovoljno vidljiv i iskorišćen.

Pod socijalnim kapitalom ovdje se podrazumijeva broj lica koja su prošla kroz razne programe obuke za osnivanje i vođenje organizacija civilnog društva; lica koja su bila uključena u projekte koje su realizovale OCD, zatim obuka za nov način rada gdje je primaran nivo povjerenja, tolerancije i smisla za javno dobro članova NVO⁵³. Istraživanja su pokazala da postoji veliki stepen korelacije između članstva NVO i nivoa javnog povjerenja. Važna je i obuka o tome šta znači i kako obavljati ulogu člana upravnog odbora ili direktora preduzeca i kako ih učiniti odgovornim za zajedničke aktivnosti. U ovom smislu značajan je doprinos NVO u podizanju svijesti građana o reformama i potrebi njihovog većeg učešća u procesu odlučivanja i donošenju odluka na lokalnom nivou.

⁵³ U posljednjih 15 godina dosta novca je uloženo u obuku ljudi iz OGD. Samo CRNVO je sproveo više od 160 programa obuke na poljima organizacionog razvoja, upravljanja projektima, sakupljanju sredstava, strateškom planiranju, monitoringu i evaluaciji. Kroz ove programe obuke prošlo je više od 2.600 lica. Ako se ovome dodaju programi obuke koje su sproveli druge domaće i međunarodne organizacije, broj lica koja su prošla razne programe obuke obuhvata nekoliko hiljada. Pored ovog broja značajan ljudski potencijal za razvoj civilnog društva leži i u onim licima koja su prošla kroz pripremu projekata za konkurisanje i implementaciju projekata na lokalnom nivou.

U početnoj fazi razvoja gro aktivnosti NVO bio je usmjeren na stvaranje sopstvenih kapaciteta i kapaciteta kod partnera sa kojima treba saradivati, kao i obuku o misiji NVO, nacinu rada, pripremanju projekata za konkurisanje kod medunarodnih i domacih donatora, nacinu izvještavanja.

Nakon faze osnivanja i stabilizacije, NVO su širile polje svojih aktivnosti. Prema podacima CRNVO, najveći broj nevladinih organizacija bavi se socio-humanitarnim problemima (15,10%), obrazovanjem, kulturom i umjetnošću (12,20%), problemima izbjeglica i raseljenih lica (1,31%), a najmanje zakonskom regulativom, zastupanjem i javnom politikom (0,87%).

Sa stanovišta ove studije, najvažnije je ono što NVO rade za potrebe i u korist ranjivih grupa stanovništva. Zadovoljavanje potreba ovih grupa je važan segment aktivnosti organizacija civilnog društva. To je dio gradanske obaveze, mobilizacija dodatnih izvora, društvene inovacije koje daju legitimnost razvoju civilnog društva uopšte. Prema sprovedenim istraživanjima preovladava shvatanje da su NVO vrlo uspješne u zadovoljavanju potreba ranjivih grupa i da su na tom polju efikasnije od države i njenih institucija..

U okviru socio-humanitarnih aktivnosti NVO su najviše pažnje poklanjale ugroženim grupama, kao što su starije osobe, djeca sa posebnim potrebama, žrtve nasilja u porodici i osobe sa invaliditetom. Pored koristi od direktne pomoci koje su ove grupe imale od aktivnosti NVO, veoma je važno njihovo angažovanje u podizanju svijesti stanovništva o mjestu i ulozi NVO u rješavanju krupnih društvenih problema (nezaposlenost, druge usluge ranjivim grupama) i senzibilizacije javnosti kod izražavanja zabrinutosti za socioekonomski položaj ovih grupa.

4.3.1.6. Aktivnosti na sticanju sredstava za život

Brojcano posmatrano, mali je broj NVO koje su aktivne i uspješne u realizaciji zapošljavanja i stvaranja uslova da kroz proizvodne aktivnosti i pružanje usluga sticu sredstva. Nekoliko NVO je učestvovalo u obezbjeđivanju kredita za ugrožene grupe. U ovom pogledu najznacajnija i najuspješnija je Alter Modus. Ovo je specijalizovana mikro-finansijska nevladina organizacija formirana uz pomoc Danskog komesarijata da u Crnoj Gori pomaže izbjeglicama i raseljenim licima. Medutim, vec nekoliko godina dodjeljuje (mikro) kredite i domicilnom stanovništvu tj. siromašnijim pojedincima koji su pokazali da sa malo pomoci

moгу ostvariti puno, koji imaju dobre poslovne ideje i cijenjeni su u svojim zajednicama. Preko polovine kredita dodijeljeno je ženama.⁵⁴

Udruženje paraplegicara je nedavno započelo projekat davanja kredita do 2000 eura osobama sa izraženim invaliditetom i njihovim porodicama radi zapocinjnja biznisa. Udruženje roditelja, Sindikat obrazovanja i Ministarstvo obrazovanja su osnovali Fond solidarnosti za pomoc djeci koja su, usljed razlicitih okolnosti, prepuštena sebi ili su bolesna.

Romska mreža NVO-a “Romski krug “ je bila angažovana na izradi nacрта akcionog plana dokumenta nazvanog “Decenija romskog ukljucivanja” ciji je cilj unapredenje ukupnog položaja romske populacije, u cemu obrazovanje i obuka, kao uslov za povecanje zaposlenosti, predstavljaju kljucne elemente.

Ono što je važno istaci, a što ne ide u prilog razvoju socijalne ekonomije je shvatanje, cak i kod NVO, da je povecanje zaposlenosti i dohotka ranjivih grupa iskljuciva odgovornost Vlade. Nepovoljno je i to što mali broj NVO zapošljava hendikepirana lica, osim kada su osnivaci hendikepirani i njihova udruženja.

Zaštita životne sredine

Zaštita životne sredine je podrucje aktivnosti sektora gradanskog društva u kojem su organizacije koje se bave ovom djelatnošću veoma poznate. NVO u ovoj oblasti sve više dobijaju na važnosti i u ocima javnosti sve više se na njih gleda kao na kljucne subjekte.

4.3.1.7. Uticaj NVO na javnu politiku

⁵⁴ Alter Modus je dobila 2 miliona eura od Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj i vlade Sjedinjenih Država, kako bi bila u stanju da pomogne što više preduzetnika. Alter Modus pomaže najmanjim i najsiromašnijim firmama sa manje od 5 zaposlenih i preduzetnike sa mjesečnim primanjima manjim od 250 eura. Prosjecan iznos kredita je oko 1.500 eura.

Ideja o uticaju civilnih društvenih organizacija na različite javne politike, tj. izradu, implementaciju i monitoring pojedinih zakona i razvojnih dokumenata je prilično nova u Crnoj Gori, ali i tu se prave prvi koraci. U posljednje vrijeme Vlada i drugi državni organi sve više prihvataju nevladine organizacije kao partnere na zajedničkim zadacima. Primjera radi, Ministarstvo turizma je uposlilo saradnika koji obavlja poslove koordinatora za NVO sektor i, putem konkursa za raspodjelu sredstava nevladinim organizacijama u 2006. godini, podržalo 43 projekta iz oblasti turizma, zaštite i edukacije u oblasti životne sredine, ocuvanja i promocije prirodnog i kulturnog nasljedja.

U Ministarstvu finansija formirano je posebno koordinaciono tijelo za partnerstvo privatnog i javnog sektora, a u izradi novog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nevladinim organizacijama neposredno su uključeni predstavnici NVO. Takode, u izradi brojnih strateških razvojnih dokumenata, Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora ostvaruje kontinuiranu i uspješnu saradnju sa nevladinim organizacijama. U ovom kontekstu može se navesti primjer angažovanja NVO "Most" u procesu izrade Strategije održivog razvoja.

Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije je sa određenim brojem nevladinih organizacija potpisalo poseban memorandum o saradnji koji se uspješno ostvaruje, posebno u implementaciji Komunikacione strategije za pridruživanje Evropskoj uniji. I Ministarstvo zdravlja je potpisalo memorandum o saradnji sa predstavnicima nevladinih organizacija sa kojima ostvaruje saradnju, prevashodno kroz rad komisija ili radnih grupa koje se formiraju radi ostvarivanja različitih projekata.

Neke NVO su učestvovala u fazi pripreme značajnih zakonskih projekata⁵⁵ i izradi strateških vladinih dokumenata.⁵⁶

Jedno od važnih područja djelovanja NVO, od čije uspješnosti će u velikoj mjeri zavisiti budućnost i pravci razvoja trećeg sektora, jeste lobiranje i mogućnost

⁵⁵ Zakon o političkim strankama, Zakon o finansiranju političkih stranaka, Zakon o slobodnom pristupu informacijama, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o turizmu, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o igrama na sreću, o konfliktu interesa, Zakon o organskoj proizvodnji, Zakon o zaštiti svjedoka, Zakon o policiji i Agenciji za nacionalnu bezbjednost, Zakon o oružju, Zakon o bezbjednosti saobraćaja.

⁵⁶ Program razvoja i redukcije siromaštva, Program borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore.

uticaja na državne organe pri donošenju razlicitih odluka. To se, prije svega, odnosi na odluke državnih organa o tome kojem ce sektoru (privatnom, državnom, civilnom) dati prioritet u pružanju razlicitih usluga. NVO još uvijek nijesu dovoljno aktivne, niti dovoljno mocne u lobiranju za dodjelu sredstava za pružanje određenih usluga. U Crnoj Gori, debata o raspodjeli pružanja usluga između države, NVO i privatnog sektora još uvijek nije dovoljno prisutna. Na ovo utice i cinjenica što, realno posmatrano, NVO nijesu osposobljene da mogu obezbijediti pružanje znacajnijih društvenih usluga, a nijesu ni adekvatno organizovne da vrše uticaj na Vladu prilikom donošenja zakonske regulative.

Ipak, stanje u ovoj sferi postepeno se mijenja. Mnoge NVO lobiraju za pružanje državnih servisa starim licima, siromašnima, osobama sa invaliditetom i drugim ranjivim grupama.

Posmatrano u cjelini, nevladine organizacije su sve prisutniji partner Vladi, kako u izradi zakonskih akata i kreiranju strateških dokumenata i akcionih planova, tako i u njihovoj promociji i realizaciji.

Medutim, za održivost i razvoj potrebno je njihovo prestrukturiranje u smislu daljeg povezivanja, profesionalizacije i usmjeravanja na projekte koji imaju dohodovni karakter. One moraju mnogo više medusobno saradivati i stvarati mreže, kako bi se sa više autoriteta mogle predstavljati Vladi i drugim potencijalnim donatorima. Istovremeno, pružanje usluga treba da bude kvalitetno i konkurentno, kako bi se steklo povjerenje stanovništva i države u njihov rad.

Iako je široko podrucje djelovanja organizacija civilnog društva, ipak, postoje određene djelatnosti koje pružaju vece šanse za razvoj socijalnih preduzeca. To su, prije svega:

- obrazovanje i obuka ranjivih grupa za obavljanje određenih poslova,
- izrada razlicitih predmeta iz oblasti proizvodnog zanatstva i domace radinosti,
- prodaja suvenira i umjetnickih predmeta za sticanje dohotka,
- projekti samozapošljavnja i stvaranja dohotka,
- proizvodnja poljoprivrednih proizvoda za sopstvene potrebe i za tržište,
- razvoj seoskog turizma i pružanje drugih usluga,
- organizovanje zaštite i cuvanja djece,
- briga o starijim osobama.

4.4. STRUKTURNE KARAKTERISTIKE NEZAPOSLENOSTI U CRNOJ GORI

I pored pozitivnih promjena koje se, posljednjih godina, ogledaju u kontinuiranom opadanju stope registrovane nezaposlenosti, struktura nezaposlenih je i dalje veoma nepovoljna. To je jedan od ključnih razloga koji otežava zapošljavanje velikog broja lica sa evidencije Zavoda.

Polazeci od saznanja da su strukturni problemi nezaposlenosti u određenim ciljnim grupama veoma izraženi, a u pojedinim i zabrinjavajući, stvaranju uslova za njihovo uključivanje u rad treba dati prioritet u programima aktivne politike zapošljavanja.

U ovom poglavlju obrađeni su sadržaji relevantni za prepoznavanje ciljnih grupa nezaposlenih koje mogu biti obuhvacene određenim programima aktivne politike zapošljavanja u okviru sistema socijalne ekonomije. Pri tome, obrada nije na nivou dublje analize, već identifikacije pokazatelja i kraceg opisa bitnih obilježja dijela populacije nezaposlenih koja se mogu tretirati kao polazišta za oblikovanje koncepta socijalne ekonomije, odnosno socijalnog preduzetništva u Republici.

4.4.1. Obrazovna, polna i starosna struktura

Struktura nezaposlenih lica prema nivoima obrazovanja, ili kvalifikacijama, je osnovni parametar za sagledavanje bitnih karakteristika ponude na tržištu rada. Njihova obilježja prema polu i godinama starosti dopunjuju predstavu o radnim potencijalima kandidata za uključivanje u rad.

Izvjesno je da se radi o primarnim karakteristikama koje, sa aspekta zapošljavanja, treba cjelovito obraditi. Kako to nije predmet ovog priloga, obrada je svedena na prikaz numeric kih pokazatelja i zaključaka koji se, na osnovu njih, drugih istraživanja i prakse posredovanja u zapošljavanju, mogu smatrati relevantnim za potrebe ovog projekta.

Pregled nezaposlenih prema nivoima obrazovanja, polu i godinama života

Nivoi obrazovanja	Nezaposleni		
	Svega	%*	Žene
			Preko 50 god.

			Broj	%**	%***	Svega	Žene
Bez osnovnog obrazovanja	219	0,51	63	0,15	28,76	65	15
Nezavršena osnovna škola	592	1,39	223	0,52	37,67	182	47
Završena osnovna škola	8382	19,69	3181	7,47	37,95	2014	611
Polukvalifikovani radnici	2318	5,44	1132	2,66	48,83	552	184
Trogodišnje srednje obrazovanje	13312	31,27	4875	11,45	36,62	2659	820
Cetvorogodišnje srednje obrazovanje	13825	32,48	8021	18,84	58,02	1554	669
Visokokvalifik. radnici	400	0,94	50	0,12	12,50	247	19
Više škole i prvi stepen fakulteta	1676	3,94	884	2,08	52,74	321	85
Fakulteti i akademije	1841	4,32	986	2,32	53,55	275	75
Ukupno	42565	100	19415	45,61		7869	2525

* U odnosu na ukupan broj nezaposlenih (stanje na dan 30.06.2006. godine).

** U odnosu na ukupan broj nezaposlenih žena.

*** U odnosu na broj nezaposlenih na određenom nivou obrazovanja.

Ukupno je, sa i bez završene osnovne škole – 9.193 lica ili 21,59 %, od cega žena – 3.467 ili 37,71%. Preko 50 godina je 2.261 lice sa završenim osnovnim obrazovanjem (28,73% od broja lica starijih od 50 god.), od cega učešće žena obuhvata 673 osobe (29,76% od broja NK lica).

Broj nezaposlenih sa srednjim obrazovanjem (III, IV i V stepen) je 27.537 ili 64,69% registrovane populacije nezaposlenih, uz učešće žena na nivou 47,01%.

Više i visoko obrazovanje posjeduje 3.517 (8,26%) lica, gdje žene učeštvuju sa 53,17 %.

4.4.2. Cekanje na zaposlenje

Cekanje na zaposlenje je indikator koji se može vrednovati sa više aspekata. Prije svega, ukazuje na profesionalnu podobnost kandidata za zapošljavanje, koja

opada uporedo sa dužinom cekanja. Zatim, upozorava na potrebu preduzimanja efikasnih mjera za sprečavanje marginalizacije, odnosno socijalne izolovanosti pojedinih grupa nezaposlenih. Takođe, važan je orijentir za strukturiranje programa prevencije duže nezaposlenosti, odnosno podsticanja zapošljavanja lica koja već imaju takav status.

Pregled nezaposlenih prema vremenu cekanja na zaposlenje, polu i stručnoj spremi*

Vrijeme cekanja na zaposlenje	Ukupno		Stepen stručne spreme						
			I	II	III	IV	V	VI	VII
Do 6 mjeseci	sv.	11543	2562	414	3344	3781	149	492	801
	ž.	4948	956	207	1097	2001	13	244	430
Preko 6 do 9 mjeseci	sv.	3146	662	121	940	1025	17	191	190
	ž.	1462	278	69	367	539	4	94	111
Preko 9 do 12 mjeseci	sv.	2424	449	82	740	850	38	119	146
	z.	1069	167	40	245	468	5	70	74
Preko 1 do 3 godine	sv.	13683	2887	717	4548	4378	141	546	466
	ž.	5838	979	345	1464	2423	20	273	102
Preko 3 do 5 godina	sv.	3236	724	188	1007	1046	27	142	102
	ž.	1459	245	78	369	636	2	78	51
Preko 5 do 8 godina	sv.	2901	657	195	948	951	13	71	66
	ž.	1373	263	83	326	625	3	31	42
Preko 8 godina	sv.	5632	1252	601	1785	1794	15	115	70
	ž.	3266	579	310	907	1329	3	94	44
UKUPNO	sv.	42565	9193	2319	13312	13825	400	1676	1841
	ž.	19415	3467	1132	4875	8021	50	884	986

* Prema evidenciji Zavoda za jun 2006.

Iz prethodne tabele mogu se izdvojiti karakteristicni podaci o cekanju na zaposlenje.

- **Duže od 1 godine** ceka na zaposlenje 25.452 lica, odnosno 59,79% nezaposlenih.

- U kategoriji - **preko 3 godine** – je 11.769 ili 27,64 %, a **preko 5 godina** – 8.533 (20,04%).
- Posebno je indikativan pokazatelj za kategoriju – **preko 8 godina** – u koju je svrstano 5.632 lica ili 13,23% ukupno nezaposlenih.
- Ukupno **ucešće žena** u ovim kategorijama je na nivou 28,04% (11.936). Kod pojedinih kategorija kreće se od 42,66% (preko 1 do 3 godine) do 57,99% kod cekanja – preko 8 godina. Inace, u ukupnoj nezaposlenosti, žene ucestvuju sa 45,61% (19.415).
- Na nivou populacije nezaposlenih, krajem prvog polugodišta, **prosječno** se na zaposlenje ceka oko 3,6 godina.

Prema istraživanju ("Profesionalne i opšte karakteristike lica koja duže cekaju na zaposlenje") koje je realizovao Zavod u 2000. godini, preko 60% lica koja duže od 10 godina cekaju na zaposlenje je bez radnog staža. Kod nižih stepena strucne spremlje ucešće ovih lica kreće se od oko 53% do 68%, dok je kod visokog obrazovanja (kao rezultat sprovođenja Vladinog programa zapošljavanja pripravnika) svedeno na oko 16%.

Iako je, uporedo sa smanjenjem ukupne nezaposlenosti, registrovano opadanje dužine cekanja za pojedine grupe nezaposlenih, njihovo vrednovanje obavezuje na preduzimanje efikasnih mjera za svodenje cekanja na zaposlenje u tolerantne okvire.

Ovo se posebno odnosi na lica kod kojih nezaposlenost predstavlja "prazan hod" u profesionalnoj karijeri, odnosno koja nijesu bila angažovana u nekom od oblika sive ekonomije, vanrednom obrazovanju ili radu u okviru porođicnog domacinstva. Njihovo zapošljavanje dodatno otežava cinjenica da je znatan broj sa niskim kvalifikacijama, ili bez njih, i u starosnoj dobi iznad 40 godina.

4.4.3. Radni staž

Sasvim je razumljivo da se, u tržišnim uslovima privređivanja, poslodavci opedjeljuju za kadrove koji posjeduju ne samo odgovarajuće formalne kvalifikacije nego i strucnu osposobljenost za neposredno ukljućivanje na određene poslove, odnosno radno iskustvo na odgovarajućim ili slicnim poslovima.

Nažalost, u našim uslovima, kandidati za zapošljavanje koji su pohadali programe srednjeg, višeg ili visokog obrazovanja, pretežno, nijesu dovoljno prakticno osposobljeni za neposredno ukljućivanje na poslove za koje su

obrazovani. Uz ovo, nije znacajno da li je to uzrokovano karakterom programa u kojima su dominirali teorijski sadržaji obrazovanja ili se radi o nedovoljnoj opremljenosti školskih organizacija za izvođenje prakticne nastave.

Upravo iz ovih razloga, u nastavku, prikazani su podaci o radnom stažu koji ukazuju na bitno obilježje nezaposlenosti koje se posebno manifestuje kod pojedinih kategorija lica koja traže zaposlenje. U tom smislu izdvojeno je nekoliko grupa nezaposlenih*

Dužina radnog staža	Ukupno		Stepen strucne spreme						
			I	II	III	IV	V	VI	VII
Bez staža	sv.	14890	3626	667	4532	4945	24	503	593
	ž.	7006	1560	343	1634	2853	8	285	323
Do 1 godine	sv.	4931	840	223	1470	2028	11	203	156
	ž.	2692	376	145	607	1337	5	127	95
Preko 1 do 2	sv.	2383	299	109	645	868	6	154	302
	ž.	1385	128	74	277	609	1	108	188
Preko 2 do 3	sv.	1501	216	76	451	554	6	72	126
	ž.	813	93	43	182	364	1	52	78
Preko 3 do 5	sv.	1891	269	118	573	705	9	96	121
	ž.	1022	106	66	243	467	4	55	81
Preko 5 do 10	sv.	3060	522	200	915	1124	15	154	130
	ž.	1531	213	97	387	672	2	89	71
Preko 10 do 20	sv.	5258	1264	353	1536	1676	45	211	173
	ž.	2159	435	157	544	847	7	90	79
Preko 20 do 30	sv.	6658	1678	464	2417	1526	149	220	204
	ž.	2426	486	184	850	754	15	69	68
Preko 30	sv.	1993	479	108	773	399	135	63	36
	ž.	381	70	23	151	118	7	9	3
UKUPNO	sv.	42565	9193	2318	13312	13825	400	1676	1841
	ž.	19415	3467	1132	4875	8021	50	884	986

* Prema evidenciji Zavoda za jun 2006.

Iz podataka prikazanih u prethodnoj tabeli može se zaključiti, pored ostalog:

- **Prvi put** traži zaposlenje 14.890 lica (34,98%), od cega 9.501 sa srednjim, 503 sa višim i 593 sa visokim obrazovanjem;
- U grupi - **do jedne godine** – evidentirano je 4.931 (11.58%), preko jedne do 5 godina – 5.775 (13.57%) lica;
- **Preko 10 do 20 godina** staža ima 5.258 ili 12,35 % nezaposlenih, u intervalu **20 do 30 godina** – 6.658 (15,64%), a preko 30 godina – 1.993 (4,68%);
- **Učešće žena** u pojedinim grupama je različito. Najviše je izraženo kod lica u grupi – **preko 1 do 5 godina** – 68,19%, zatim u grupi – **do 1 godine** – 54,59 %, kod lica **bez staža** – 47,05%, a najmanje kod nezaposlenih sa stažom **preko 30 godina** – 19,12%.

Dominantni razlozi ovakvog stanja, prema već pomenutom istraživanju, pored ostalog, su:

- Između 20 i 30% lica je u kategoriji *bez radnog staža, uglavnom*, svojom voljom jer, u suštini, nijesu tražili zaposlenje već su se prijavljivali Zavodu radi ostvarivanja drugih prava po osnovu registrovane nezaposlenosti, ili se radi o kandidatima sa problemom profesionalnog izbora.
- Znatno broje lica u nižim stepenima stručne spreme nije prihvatao zaposlenje pod uslovima (plata i dr.) koji su nudeni na tržištu rada, već se radije opredeljavao za različite oblike radnog angažovanja u oblasti sive ekonomije.
- Značajne teškoće u nalaženju zaposlenja odnose se na nedovoljnu praktičnu osposobljenost u toku školovanja za uključivanje na poslove iz djelokruga svog zanimanja, neposjedovanje radnog iskustva, odnosno određenih znanja i radnih vještina koje traže poslodavci.
- Veoma izražen nesklad u ponudi i tražnji radne snage, kako prema obimu tako i strukturi zanimanja, kod pojedinih nivoa obrazovanja, odnosno područja rada.
- Kod stručnog tretmana nezaposlenih, primjetan je broj lica sa izraženim faktorima otežanog zapošljavanja (zdravstvene kontraindikacije, bolesti zavisnosti, problemi u socijalnom prilagodavanju i dr.).
- Nedovoljno, a često i neadekvatno angažovanje u traženju zaposlenja, odnosno pasivno čekanje na zaposlenje.

4.4.4. Lica s invaliditetom

Prema evidenciji Fonda penzijsko - invalidskog osiguranja i Zavoda za zapošljavanje, u Crnoj Gori je, krajem 2004. godine, registrovano oko 8,000 lica s invaliditetom, od cega:

- 4,700 – zaposlenih invalida III kategorije
- 600 – zaposlenih invalida II kategorije
- 2,700 lica s invaliditetom na evidenciji Zavoda za zapošljavanje.

Pretežni broj invalida zaposlen je u velikim privrednim društvima kod kojih je, u procesu privatizacije, utvrđen višak zaposlenih u većem obimu.

Prema godinama života dominantne su starosne grupe od 40 do 45 i od 45 do 50 godina. Kod II kategorije žene ucestvuju sa 62%, a kod treće svega sa 23%. Najveći broj invalida, prema radnom stažu, je u rasponu od 25 do 35 godina.

Na evidenciji Zavoda registrovano je 2.700 lica s invaliditetom⁵⁷, od kojih su 2.195 invalidi II i III kategorije i 505 kategorisana lica što, zajedno, predstavlja 2,5% ukupnog broja nezaposlenih.

Kategorisana lica su osobe koje su završile obrazovne programe (u specijalnim ustanovama) za različita zanimanja u II, III i IV stepenu stručne spreme. Od ukupnog broja ovih lica žene čine 40%.

Obrazovna struktura nezaposlenih invalida II i III kategorije izgleda ovako:

- Lica bez zanimanja – 805,
- Drugi stepen stručne spreme – 201,
- Treći stepen – 767,
- Četvrti stepen – 368,
- Peti stepen – 24,
- Šesti i sedmi stepen – 30.

U ovim kategorijama nezaposlenih žene su zastupljene sa 34%.

Iako, prema važećim propisima u Crnoj Gori, invalidi rada imaju posebnu zaštitu u pogledu očuvanja radnog odnosa, izvjesne su izmjene u ovoj regulativi, što će uticati na povećani priliv ovih lica na evidenciju Zavoda. Povećan priliv posebno treba očekivati u 2006 – 2007.godini, kada će biti završena privatizacija

⁵⁷ Stanje nije bitno promijenjeno u 2005. i prvoj polovini 2006. godine.

preostalih, narocito vecih preduzeca. Ovo znaci da odgovarajucim programima aktivne politike zapošljavanja treba stvoriti mogucnosti za ponovno radno angažovanje ovih lica saglasno njihovim potrebama i radnim sposobnostima i, naravno, zahtjevima tržišta rada.

4.4.5. Viškovi zaposlenih

Restrukturiranje preduzeca i prelazak na tržišne uslove privredivanja ukazalo je na veliki broj lica za cijim radom ne postoji potreba. Kako o tome nema pouzdanih podataka, procjene obima viškova zasnivaju se na saznanjima iz razlicitih istraživanja, pretežno anketa poslodavaca.

Ilustracije radi, u anketama poslodavca⁵⁸ koje je Zavod sproveo u 2003. i 2004. godini, viškovi zaposlenih registrovani su na nivou 2.300 do 4.800 lica. Nažalost, realno stanje je drugacije. Neke procjene, na bazi parcijalnih istraživanja, ukazuju da je stvarni obim viškova zaposlenih znatno veci i da se u oblasti privrede kreće od 10.000 do 15.000. Uz ovo, evidentirano je i oko 4.000 viškova u državnoj administraciji.

Osnovni razlog nepouzdatih pokazatelja iz anketa je, vjerovatno, u tome što su viškove zaposlenih iskazali samo oni poslodavci kod kojih je, u okviru verifikovanih programa restrukturiranja proizvodnje, odnosno usluga, ili procesa privatizacije, utvrđen obim i struktura viškova i način rješavanja ovog pitanja. Poslodavci koji nijesu imali takvo utemeljenje nijesu su se opredje ljalivali da saopštavaju ovakve podatke.

Prema citiranim anketama Zavoda, preko 70% viškova zaposlenih koncentrisano je u preradivackoj industriji, trgovini, turizmu i ugostiteljstvu. U pogledu nivoa obrazovanja, više od 70% je u trecem i cetvrtom stepenu strucne spreme, dok prvi i drugi stepen ucestvuju sa oko 20%.

Bez obzira na odsustvo preciznijih podataka o starosnoj, obrazovnoj strukturi i profesionalnim karakteristikama do sada evidentiranih ili ocekivanih viškova zaposlenih, izvjesno je da ce to biti pretežno stariji radnici, sa nižim nivoima

⁵⁸ Anketa poslodavaca o zaposlenosti i zapošljavanju, Zavod za zapošljavanje CG, 2003, 2004. godina

kvalifikacija, suficitarnim zanimanjima, slabijeg zdravstvenog stanja (uključujući i invalide) i drugim preprekama za ponovno uključivanje u rad.

4.4.6. Nestandardni oblici zapošljavanja

Iz anketa poslodavaca i prakse posredovanja u zapošljavanju može se zaključiti da se oko 20% potreba za angažovanjem novih radnika odnosi na zapošljavanje sa nepunim radnim vremenom. Pretežni dio ovakvih potreba grupisan je u četiri djelatnosti: trgovina, obrazovanje, preradivačka industrija, ugostiteljstvo i turizam.

Izborom ovog oblika zapošljavanja prepoznaje se karakteristika rada u pojedinim oblastima proizvodnje ili usluga. Tako se napr. za trgovinu, turizam i ugostiteljstvo može pretpostaviti da je opredjeljujući razlog u sezonskom karakteru rada i neujednacenom obimu poslovanja, odnosno usluga u toku radnog vremena. Specificni razlozi kod obrazovanja se odnose na neujednacen priliv polaznika određenih programa, zamjenu zaposlenih koji su spriječeni za rad i dr.

Pored potreba za zapošljavanjem radnika sa nepunim radnim vremenom, znacajan broj anketiranih poslodavaca (oko 45%) iskazuje potrebe za zapošljavanjem radnika sa evidencije Zavoda na privremenim i povremenim poslovima. Pored djelatnosti koje su navedene za zapošljavanje sa nepunim radnim vremenom, kod ovih potreba u vecem obimu su zastupljeni i poslodavci u oblasti preradivačke industrije i organizacija za promet nekretnina.

Iz prethodnog je ocigledno da je nedovoljna zaposlenost koja se može dopunjavati programima socijalne ekonomije.

4.4.7. Zapošljavanje Roma

Propisima o evidencijama u oblasti nezaposlenosti i zapošljavanja nije predviđeno evidentiranje podataka o etničkoj pripadnosti lica koja traže zaposlenje. Osim toga, najveći broj Roma ne očekuje pomoć u zapošljavanju uz posredovanje Zavoda, pa izlaz traže putem angažovanja u sivoj ekonomiji. To je dodatni razlog zbog kojeg nema preciznijih podataka o registrovanoj nezaposlenosti kod romske populacije.

Ipak, iz prakse posredovanja, poznato je da većina Roma pripada kategoriji lica bez obrazovanja ili sa zanimanjima u nižim stepenima stručne spreme. Oni, po pravilu, duže čekaju na zaposlenje, što znači da se svrstavaju u teže zapošljive osobe.

Takode, poznato je da pretežni dio Roma živi od sakupljanja sirovina za reciklažu (koje prodaju posrednicima po niskim cijenama) i prošnje. Manji dio ove populacije zapošljava se na sezonskim poslovima u građevinarstvu, poljoprivredi i turizmu.

Rad djece, umjesto školovanja, često je usmjeren na slabo plaćene poslove u nekim djelatnostima ili na prošnju.

Cinjenica da nema pouzdanih pokazatelja o obimu romske populacije ukazuje na dosadašnji socijalni tretman ove kategorije stanovništva. Naime, prema popisu iz 2003. godine, njihovo učešće u ukupnom broju stanovnika Crne Gore je 0,43% ili 3.048 lica. Prema nezvaničnim procjenama istraživača broj pripadnika ove etničke grupe kreće se oko 20.000 ili 2,7 % ukupnog stanovništva. O njihovoj starosnoj, polnoj, obrazovnoj strukturi i drugim karakteristikama koje su bitne sa aspekta zapošljavanja istraživanja tek predstoje.

Iz ovih konstatacija jasno proisticu aktivnosti koje treba prethodno realizovati kako bi se obezbijedile osnove za oblikovanje programa za efikasnije zapošljavanje, odnosno sprečavanje dalje socijalne izolovanosti pripadnika romske populacije.

4.4.8. Teže i teško zapošljiva lica

Savremena doktrina rada sa nezaposlenim licima podrazumijeva, pored ostalog, uvođenje stručnog tretmana koji se naziva *trijažom*⁵⁹, a obuhvata svrstavanje lica koja traže zaposlenje prema stepenu zapošljivosti, odnosno eventualnim preprekama koje treba otkloniti na putu do zaposlenja.

Prema ovoj tehnologiji rada, prilikom prijave lica na evidenciju nezaposlenih, prepoznaju se faktori koji utiču na zapošljivost osobe i opredjeljuju njeno uključivanje u odgovarajuće programe aktivne politike zapošljavanja.

⁵⁹ Tržište rada i zapošljavanje, Zavod za zapošljavanje, Podgorica 2003. godine

Prilikom trijaže, nezaposlena osoba se može svrstati u:

- **Neposredno zapošljive**, koje se bez daljeg tretmana mogu usmjeriti na traženje odgovarajućeg zaposlenja,
- **Uslovno zapošljive**, kojima je potreban dodatni tretman, odnosno uključivanje u odgovarajuće programe pripreme za zaposlenje i
- **Teže ili teško zapošljive osobe**, koje imaju takve prepreke u zaposlenju da nijesu primjerene za posredovanje dok se ne riješi njihov problem.

Od ukupnog broja prijavljenih na evidenciju Zavoda, prema podacima na dan 30.06.2006. godine, identifikovano je 16.111 ili 38% lica u kategoriju **neposredno zapošljivi**.

U kategoriju **uslovno zapošljivi** svrstano je 18.497 ili 43%.

Kao **teže i teško zapošljiva** prepoznato je 8.060 ili oko 19% nezaposlenih lica. Ovi pokazatelji, takode, su indikativni za sagledavanje potrebe za konstituisanjem sistema socijalne ekonomije u kojem bi, adekvatnim programima, trebalo obezbijediti uslove za brže i racionalnije zapošljavanje značajnog dijela nezaposlenih.

4.5. CILJNE GRUPE I PROGRAMI SOCIJALNE EKONOMIJE

U okviru mjera koje se preduzimaju za uspješnije uskladivanje ponude i tražnje radne snage neophodno je oblikovanje tzv. specijalnih programa za podsticanje zapošljavanja lica svrstanih u posebne ciljne grupe ili kategorije nezaposlenih koje se razlicito označavaju, kao:

- Osjetljive, ranjive grupe nezaposlenih,
- Teže i teško zapošljiva lica,
- Lica sa otežanim faktorima zapošljavanja,
- Lica sa posebnim potrebama u zapošljavanju,
- Marginalne grupe nezaposlenih i dr.

Dakle, potencijalni kandidati za uključivanje u programe socijalne ekonomije mogu biti lica sa veoma različitim smetnjama ili preprekama, trajnog ili privremenog karaktera, za nalaženje izlaza iz nezaposlenosti.

Zavisno od toga kojoj ciljnoj grupi nezaposlenih su namijenjeni, programi se prepoznaju prema sadržajima koji su dominantno opredijeljeni za:

- Lica bez obrazovanja i stručne osposobljenosti za određene poslove,
- Mlade sa završenom školom koji prvi put traže zaposlenje,
- Žensku radnu snagu, posebno manje zaposlenu na selu,
- Teže zapošljiva lica (tjelesna oštećenja, bolesti zavisnosti, neuroticne smetnje, bivši zatvorenici...),
- Lica s invaliditetom,
- Starije radnike koji su ostali bez posla (kao viškovi zaposlenih),
- Dugoročno nezaposlene svih kategorija,
- Nezaposlene u manje razvijenim regijama.

Nazivi programa, takode, su primjereni pojedinim ciljnim grupama, odnosno njihovoj osnovnoj namjeni. Njihov prikaz, u nastavku, nije odabran prema prioritetima za realizaciju koji proisticu iz aktuelnosti problema zapošljavanja pojedinih ciljnih grupa nezaposlenih, vec redosljedu kojim su obradene njihove karakteristike u prethodnom dijelu teksta.

4.5.1. Lica bez obrazovanja i zanimanja

Ova kategorija, u posljednjih pet godina, prosjecno obuhvata oko 30% ukupno registrovane nezaposlenosti. Preko 50% je bez radnog staža. U starosnoj grupi – do 30 godina – evidentirano je više od trecine, dok preko 50 godina ima oko 15% lica. Ušešce žena krece se oko 50%.

Iz evidencije nezaposlenih može se prepoznati da lica bez završene osnovne škole predstavljaju priliv na evidenciju nezaposlenih, pretežno, sa sela i prigradskih podrucja, dok su nezaposleni sa završenom osnovnom školom, u približno istom obimu, locirani i u gradskim sredinama.

Nema pouzdanih podataka o broju nezaposlenih sa završenom osnovnom školom koji su nastavljali školovanje u srednjoj i završili jedan ili više razreda. Prema nekim procjenama oni obuhvataju 10% do 15% populacije redovnih učenika. Medutim, ove procjene treba prihvatiti sa rezervom, jer je poznato da znatan broj

njih, poslije napuštanja škole, putem vanrednog obrazovanja, odnosno polaganja razrednih i završnih ispita sticu kvalifikacije za koje su zapoceli obrazovanje ili druge škole, takode, na nivou srednjeg obrazovanja.

Ipak, izvjesno je da se radi o posebnoj, relativno obimnoj, kategoriji tzv. osipnika iz redovnog obrazovanja što, sa aspekta pripreme za njihovo ukljucivanje u rad, treba adekvatno uvažiti.

Iz prethodnih pokazatelja može se zakljuciti u kojim djelatnostima, odnosno oblicima rada, je primjereno zapošljavanje ovih ciljnih grupa nezaposlenih. To su, prvjenstveno, poljoprivreda, šumarstvo, gradevinarstvo i komunalne usluge.

Osnivanje kooperativa u ovim djelatnostima ima više prednosti, a narocito u tome što se:

- Efikasnije i racionalnije koriste postojeci ekonomski resursi (poljoprivredno zemljište, šume, tehnicka sredstva, zanatske radnje i sl.) i infrastruktura;
- Kod veceg dijela poslova ne traži visoka kvalifikacija, vec obuka koja krace traje i odgovara njihovim profesionalnim aspiracijama i mogucnostima;
- Stvaraju mogucnosti za povecano zapošljavanje ljudi u ruralnim sredinama, odnosno revitalizaciju seoskih i prigradskih podrucja i smanjuje priliv u gradske centre.

Poput kooperativa, i socijalna preduzeca prigodnim oblicima organizovanja rada, bilo na nivou kompanije ili dijela u kojem su zaposlena lica iz ovih ciljnih grupa, direktno ili indirektno, mogu koristiti iste prednosti.

Ako se ima u vidu da je poljoprivreda u Crnoj Gori strateški definisana kao prioriteta privredna djelatnost, izvjesno je da ce svi oblici socijalnog preduzetništva u njoj imati odgovarajucu podršku i pomoc u pokretanju i razvoju programa proizvodnje i usluga. Ova okolnost treba dodatno da stimulise opredjeljivanje pojedinaca i privrednih društava za usmjeravanje poslovanja u okviru socijalne ekonomije.

U oblasti šumarstva i drvoprerade, takode, ima dovoljno mogucnosti, i realnih potreba, za formiranje i razvoj kooperativa, pocev od uzgoja i eksploatacije šuma do prerade i plasmana proizvoda i usluga. Neracionalno korišćenje šumskih sedimenata je veoma izraženo. Posljednjih desetak godina registrovan je veliki broj malih preduzeca, odnosno radnji, za primarnu obradu drveta. U velikom

obimu poluproizvodi od kvalitetnog drveta se izvoze u inostranstvo po relativno niskim cijenama, odakle se uvoze skupi finalni proizvodi, posebno namještaj i gradevinska stolarija.

Formiranje i povezivanje kooperativa u ovoj djelatnosti omogućilo bi povecano zapošljavanje, ali i racionalnije korišćenje dragocjenih šumskih resursa i usmjeravanje preduzetništva na znatno profitabilniju finalnu obradu i plasman proizvoda i usluga na domace i strano tržište.

Obzirom da država svojom regulativom utvrđuje uslove i načine eksploatacije šuma (kako za potrebe ogrjeva tako i prerade), ekološku zaštitu, obnavljanje šumskog fonda i sl., neće izostati njena spremnost da odgovarajucim propisima i stimulacijama podrži formiranje i razvoj kooperativa i socijalnih preduzeca, uz uvažavanje odgovarajucih standarda i utvrđene strategije razvoja ove djelatnosti.

Posljednih 7 – 8 godina registrovan je kontinuiran i veoma dinamican razvoj gradevinarstva, kako u okvirima regularne ekonomije tako i "rada na crno". Ovaj razvoj nije pratilo obrazovanje, posebno programima obrazovanja za gradevinska zanimanja na nivou II stepena strucne spreme (pomocnik zidara, pomocnik armiraca, pomocnik molera...). U takvim uslovima poslodavci se snalaze na razlicite nacine, a najčešće kracim oblicima (često improvizovane) obuke ili angažovanjem radnika izvan Crne Gore.

Komunalne djelatnosti, u širem smislu, do sada su gotovo isključivo "pokrivala" javna preduzeca. U posljednjih nekoliko godina prisutni su razliciti oblici privatnog preduzetništva, kao što je održavanje stambenih i drugih objekata, zaštita imovine, uredenje zelenih površina i parkirališta za automobile i dr. Međutim, obim i kvalitet komunalnih usluga nije na nivou savremenih potreba gradskih sredina niti je realno očekivati da to lokalna samouprava sama obezbijedi. Prema tome, i kod ove djelatnosti ima prostora za prilagodene oblike socijalnog preduzetništva u kojima se mogu uspješno angažovati uz, naravno, određenu obuku lica bez kvalifikacija.

4.5.2. Mladi sa završenom školom koji prvi put traže zaposlenje

Vec je istaknuto da lica koja prvi put traže zaposlenje predstavljaju trecinu populacije nezaposlenih. Ako se imaju u vidu pokazatelji o njihovoj

kvalifikacionoj, polnoj i starosnoj strukturi, suvišno je pojašnjavati aktuelnost potrebe za programima koji su namijenjeni ovoj ciljnoj grupi. Ovome treba dodati i saznanje da dosadašnji obrazovni programi nijesu u zadovoljavajućoj mjeri osposobljavali polaznike za neposredno uključivanje u obavljanje poslova obuhvaćenih stečenom kvalifikacijom.

Prvo zaposlenje za mlade stručne kadrove je izuzetno značajno, jer im omogućava da u realnim radnim uslovima provjeravaju stečena znanja i vještine, stiču praktična iskustva, razvijaju radne potencijale i usmjeravaju dalji razvoj profesionalne karijere. Istovremeno, poslodavcima se pruža mogućnost da prepoznaju njihove radne i druge kvalitete i na bazi toga odluče o njihovoj podobnosti za dalje angažovanje i usmjeravanje na određene poslove. Ako i pored iskazanih kvaliteta pojedinaca, poslodavac nema dalje potrebe za njihovim radom, važno je da svoje pozitivno mišljenje o njima može saopštiti drugom poslodavcu kao preporuku za zaposlenje.

Dosadašnja iskustva u Crnoj Gori sa zapošljavanjem pripravnika uglavnom su pozitivna, ali ukazuju i na određene nedostatke koje bi u daljoj izradi i realizaciji ovih programa trebalo otklanjati.

- ✚ Prije svega, obim angažovanih sredstava za ove namjene iz budžeta i izvornih prihoda Zavoda, znatno je ispod realnih potreba za ovim oblikom zapošljavanja.
- ✚ Dalje, programima uvođenja pripravnika u posao poslodavci ne poklanjaju odgovarajuću pažnju, pa njihovo osposobljavanje ponekad više zavisi od sopstvene inicijative nego od organizovane obuke, odnosno angažovanja mentora.
- ✚ Završna provjera osposobljenosti dosljedno se primjenjuje u pretežno pravosudnim organima i kod poslodavaca kod kojih ima status stručnog ispita (ili je uslov za polaganje takvog ispita) koji je obavezan za rad u toj organizaciji.
- ✚ Konacno, ako se prvo zaposlenje realizuje u organizaciji čije poslovanje nema mnogo zajedničkog sa karakteristikama i uslovima rada kod drugog poslodavca, koji traži takav profil, efekti takve obuke su ograničeni na sticanje opštih radnih navika i povećano samopouzdanje za uspješno snalaženje u odabranom zanimanju.

Izvjesna je, dakle, potreba za dodatnim, drugim programima zapošljavanja mladih koji prvi put traže zaposlenje. Ovdje se nameće i pitanje: da li su oblici i

sadržaji socijalnog preduzetništva pogodni za uključivanje u rad lica iz ove ciljne grupe?

Nacelno, odgovor je pozitivan. Za takvo opredjeljenje može se navesti više argumenata. U ovom kontekstu izdvojeno je nekoliko najvažnijih.

- ☑ Poslovanje kooperativa i socijalnih preduzeca odvija se saglasno zahtjevima tržišne ekonomije u proizvodnji i uslugama, dakle, kao i kod drugih oblika organizovanja. Prema tome, sticanje radnih iskustava u prvom zaposlenju kod ovih organizacija odvija se u realnim uslovima primjene tehnologije rada u pojedinim zanimanjima uz uvažavnje zahtjeva konkretnog tržišta.
- ☑ Odredene stimulacije za poslovanje, u obliku finansijske podrške države ili drugih pogodnosti organizacijama u oblasti socijalne ekonomije, nijesu isključivo namijenjene zapošljavanju lica sa otežanim faktorima zapošljavanja (umanjene radne sposobnosti, problemi radne i socijalne adaptacije...), već i osobama kojima nakon završene škole, u što kracem periodu, treba omogućiti prvo zaposlenje.
- ☑ Kooperative su specifični oblici udruživanja u kojima se zaposlenje, pa i prvo, može ostvariti sopstvenim ulogom (finansijskim, sredstvima za proizvodnju...) kojim raspolaže porodica kandidata koji traži zaposlenje.
- ☑ Kooperative, po pravilu, ne zapošljavaju veliki broj ljudi niti imaju kruto sistematizovane radne zadatke i obaveze za pojedince, kao u velikim preduzecima. To znaci da se prakticno osposobljavanje novih kooperanata ne odvija samo u uskom krugu poslova određenog zanimanja, već se upoznaje širi krug poslova srodnih zanimanja i poslovnih uloga.
- ☑ Fleksibilnost u prilagodavanju zahtjevima tržišta, saradnja na bazi uzajamnosti i solidarnosti kooperativa, njihovo umrežavanje u odgovarajuće poslovne asocijacije i druge specifičnosti, omogućavaju mladim ljudima da, na poceku profesionalne karijere, sticu širu predstavu o radu u određenim djelatnostima i na osnovu toga usmjeravaju svoje dalje angažovanje u takvom ili oblikovanju sopstvenog biznisa.

- ☑ Iz saznanja da socijalno preduzetništvo nije ograniceno na uski krug djelatnosti proistice da, prakticno, nema podrucja rada u kojem se ne mogu obezbijediti uslovi za podsticanje prvog zapošljavanja mladih ljudi sa kvalifikacijama svih nivoa obrazovanja.
- ☑ Formiranje kooperativa ne zavisi od blizine gradskih centara. Naprotiv, kod više djelatnosti su izraženije potrebe i povoljniji uslovi za njihov razvoj na selu, a to znaci i mogucnost zadržavanja mladih strucnih kadrova u domicilnoj sredini i izazov za povratak dijela onih koji su je napustili u potrazi za zaposlenjem u gradskim centrima.
- ☑ Obzirom da je u tržišnim uslovima uopšte, a kod prvog zaposlenja posebno, uvedeno pravilo zapošljavanja na određeno vrijeme, to je dodatna motivacija mladim ljudima sa kvalifikacijama za povecano angazovanje koje im može obezbijediti trajniji posao kod istog poslodavca, preporuku za zaposlenje kod drugog ili obuku za pokretanje sopstvenog biznisa.

4.5.3. Žene

Pored toga što žene u ukupnoj nezaposlenosti ucestvuju sa oko 50%, kao i cinjenice da su u znatno manjem broju i sa nižim kvalifikacijama zastupljene medu zaposlenima, postoje i drugi razlozi za efikasnije podsticanje njihovog zapošljavanja putem posebnih programa.

Prije svega, tradicionalna shvatanja o profesionalnoj podobnosti žena za pojedina zanimanja uticala su, a vjerovatno ce tako biti još neko vrijeme, na razvoj programske strukture i kapaciteta redovnog obrazovanja, narocito srednjeg, u kojem je sužen prostor za opredjeljivanje ženske populacije. Iz istog razloga i poslodavci izbjegavaju zapošljavanje žena, ponekad i na poslovima koji su upravo za njih primjereni.

Gašenje velikih preduzeca u oblasti tekstilne industrije uslovalo je nagli porast nezaposlenih žena sa zanimanjima iz ovog podrucja rada. Osim toga, jedan broj njih je po 20 i više godina proveo isklucivo u tekstilstvu i kožarstvu, a time je i u starosnoj grupi preko 50 godina, što znatno otežava njihovu prekvalifikaciju za druge poslove i umanjuje spremnost poslodavaca za zapošljavanjem takvih kadrova. Dio nezaposlenih tekstilnih radnica koje su obavljale poslove u pripremi

i preradi sirovina, zbog nepovoljnih uslova rada (prašina, buka, temperatura...) je sa umanjenim radnim sposobnostima koje, iako nemaju karakter invalidnosti određene kategorije, predstavljaju prepreke čak i za poslove iz djelokruga svog zanimanja.

Karakter poslova, zahtjeva i uslova rada, aktuelni i očekivani, dinamican razvoj djelatnosti kao što su: gradevinarstvo, drvoprerada, saobraćaj i neke druge, neće pratiti povećano otvaranje radnih mjesta za zapošljavanje žena.

Zbog porodičnih obaveza u određenoj životnoj dobi, kod dijela ženske populacije nezaposlenih, objektivno, je limitirana prostorna mobilnost i prihvatanje zaposlenja koje obuhvata rad nocu. Uz ovo, kvalifikacionu strukturu žena sa srednjim obrazovanjem, uslovljenu dosadašnjim razvojem sistema obrazovanja i sociokulturnim razlozima, u značajnoj mjeri, opredjeljuju zanimanja za rad u administraciji koja i sada ima višak zaposlenih.

Nesporno je da navedene okolnosti potenciraju potrebu sistemske podrške programima za brže zapošljavanje žena svih nivoa stručne spreme. Isto tako, sigurno je da su prigodni oblici socijalnog preduzetništva jedan od efikasnijih načina za ostvarivanje tog cilja.

Kao područja rada koja, u našim uslovima, preferiraju zapošljavanje žena, pa ih kao takva treba uključiti u određene oblike socijalne ekonomije, mogu se izdvojiti djelatnosti, kao što su:

- Poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane,
- Tekstilstvo i kožarstvo,
- Trgovina, ugostiteljstvo i turizam,
- Intelektualne usluge,
- Graficke usluge,
- Socijalne usluge (čuvanje djece, njega starih osoba...),
- Pomoc u kuci,
- Čišćenje zgrada, radnih prostora, opreme i okoline,
- Uređivanje i održavanje zelenih površina, vrtova, parkova...

4.5.4. Dugotrajno nezaposleni i stariji koji su ostali bez posla

Brojni razlozi uticali su na pojavu dugotrajne nezaposlenosti velikog broja lica prijavljenih na evidenciju Zavoda. Bez obzira na uzroke koji su presudno doprinijeli tome, izvjesno je da pretežni dio ovih lica iskazuje spremnost za zaposlenje koje, bez odgovarajuće podrške i pomoci, nijesu u mogućnosti da ostvare.

Pomoc u zapošljavanju ovih lica obuhvata, u zavisnosti od dužine cekanja, opštih i profesionalnih karakteristika pojedinaca, ne samo posredovanje kod poslodavaca radi uključivanja na, za njih, primjerene poslove, nego i druge usluge.

Kod duže nezaposlenosti primjetno je zastarijevanje i opadanje nivoa stecenih znanja i radnih vještina, iz čega proistice potreba za dodatnim obrazovanjem/obukom. Bezuspješno traženje zaposlenja u dužem vremenskom periodu izaziva gubljenje samopouzdanja, povjerenja u institucije države, spremnosti za doškoloavanje ili prekvalifikaciju. Ovo podrazumijeva adekvatan savjetodavni tretman pojedinaca u smislu pomoci za uspostavljanje realnog i prihvatljivog odnosa prema samom sebi i životnoj sredini.

Za starije koji su ostali bez posla karakteristicni su "ožiljci" iz faze stresa koji je izazvan saznanjem da je prestala potreba za njegovim radom i to u godinama koje ih ne preporučuju za zaposlenje kod drugog poslodavca, odnosno doškoloavanje ili prekvalifikaciju. Ako je do gubitka zaposlenja došlo u zanimanju koje je suficitarno na tržištu rada ili se radi o jedinom zaposlenom članu porodice i sličnim okolnostima, uspostavljanje poremećene mentalne ravnoteže bice znatno otežano.

Pojedinci se znacajno razlikuju po frustracijskoj osjetljivosti ili otpornosti. Ipak, za sve koji su nakon dugogodišnjeg zaposlenja i sigurnosti koje takav status podrazumijeva, bez svoje krivice, primorani da ponovo traže zaposlenje u neravnopravnoj konkurenciji sa mladim strucnim kadrovima, neophodna je organizovana pomoc i podrška za uspostavljanje konstruktivnog reagovanja na frustracije. Razumije se da sama psihosocijalna podrška nije dovoljna. Potrebni su programi koji preferiraju njihovo zapošljavanje uz odgovarajuće stimulacije za zaposlenje kod drugog poslodavca i, vjerovatno, edukacija za obavljanje određenih poslova u okviru postojećeg ili drugog zanimanja.

Obzirom da je Zavod osposobljen za realizaciju psihosocijalnih programa, odnosno pružanje usluga, u okviru posrednicke funkcije, koje imaju za cilj

podsticanje i usmjeravanje profesionalnog razvoja pojedinaca, nezaposleni u ovim ciljnim grupama mogu biti adekvatno tretirani. Ali, to je samo prvi korak. Drugi, teže ostvariv, je traženje zaposlenja i obuka za uključivanje u rad.

U postojećim okolnostima društveno-ekonomskog razvoja Republike, nije realno očekivati da se, u većem obimu, u tekucim prijavama slobodnih radnih mjesta obezbijedi posredovanje u zapošljavanju ovih lica. Upravo zbog toga mogućnosti koje pružaju različiti oblici preduzetništva u socijalnoj ekonomiji predstavljaju šansu za njihovo radno angažovanje u različitim djelatnostima, odnosno na poslovima koji su za njih primjereni.

Umjesto nabiranja tipova organizacija i aktivnosti u socijalnoj ekonomiji kojima treba dati prioritet u zapošljavanju pripadnika navedenih ciljnih grupa, važnije je naglasiti da su to mogućnosti koje, za njih, nemaju alternativu u nalaženju izlaza iz nezaposlenosti.

4.5.5. Lica s posebnim potrebama

Za nezaposlene iz ove kategorije često se koristi jedan naziv – *teže zapošljiva lica*. U suštini, njime se obuhvataju različite ciljne grupe lica sa specifičnim problemima ili preprekama za zaposlenje, kao što su:

- Tjelesna oštećenja i bolesti,
- Bolesti zavisnosti,
- Problemi socijalne adaptacije,
- Reintegracija bivših zatvorenika u socijalnu sredinu,
- Neuroticne smetnje i dr.

Priprema za zapošljavanje ovih lica podrazumijeva prethodno uključivanje u različite programe psihosocijalne pomoći, medicinski ili rehabilitacijski tretman. Po pravilu, njihova realizacija duže traje i zahtijeva timski rad stručnjaka različitih specijalnosti. U Crnoj Gori još nijesu formirane specijalizovane organizacije za pružanje takvih usluga, što bi se moglo prevazići uspostavljanjem partnerske saradnje Zavoda sa organizacijama u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja i, naravno, poslodavaca. Tako odabrani timovi za određene tretmane, uz odgovarajuću organizaciju i koordinaciju projektovanih aktivnosti, mogli bi uspješno pripremati pojedince da savladaju prepreke za zaposlenje ili pokretanje sopstvenog biznisa.

Uporedo sa realizacijom ovakvih programa istražuje se mogućnost zapošljavanja pojedinaca kod poslodavaca koji su spremni da ih zaposle i, prema potrebi, obezbijede odgovarajuću pomoć kod uključivanja u rad i delegiranja poslova i radnih zadataka. U stvari, preduzimanje složenih, i skupih, savjetodavnih i rehabilitacijskih tretmana ima opravdanja ako je sagledana izvjesnost za ostvarenje krajnjeg cilja – zaposlenje. Ovo i zbog toga što duže odlaganje zaposlenja poslije uspješno završenog tretmana može, kod pojedinaca, izazvati dodatne probleme u licnom i profesionalnom razvoju.

Nije isključeno da se, pod određenim uslovima (beneficije ili stimulacije utvrđene zakonom), sa nekim poslodavcima može ostvariti saradnja u pripremi, odnosno osposobljavanju i zapošljavanju lica koja pripadaju ovim ciljnim grupama.

Medutim, prije ovoga, potrebno je osposobiti Zavod da, uz angažovanje eksternih stručnjaka ili institucija, identifikuje broj, opšte, profesionalne i zdravstvene karakteristike lica koja se svrstavaju u određene ciljne grupe i predlaže programe za njihov tretman radi pripreme za zapošljavanje. Ono što je nesporno jeste da se učešće lica iz ovih ciljnih grupa u populaciji nezaposlenih kontinuirano povećava, što aktuelizuje preduzimanje posebnih mjera i aktivnosti za njihovu integraciju u socijalnu i radnu sredinu.

Razvojem socijalne ekonomije u Crnoj Gori stvorio bi se prostor da se, putem podsticanja formiranja i razvoja pojedinih oblika organizovanja rada u njenim okvirima, znatno unaprijedi efikasnost u posredovanju zaposlenja teže zapošljivim licima.

Kod ovih ciljnih grupa nije potrebno izdvajati djelatnosti ili poslove koji su primjereni za lica koja se u njih svrstavaju. Jer, kao što je prethodno receno, ona obuhvata brojne kategorije sa specifičnim obilježjima. I unutar pojedinih kategorija su pojedinci sa, takode, specifičnim problemima u funkcionisanju licnog i profesionalnog razvoja. Umjesto toga, bitno je naglasiti da se radi o osobama sa posebnim potrebama, za koje je potreban poseban tretman kod pripreme za zaposlenje i, takode, posebni programi za otvaranje slobodnih radnih mjesta za njihovo prihvatanje i uključivanje u rad.

4.5.6. Lica s invaliditetom

Zapošljavanje lica s invaliditetom na otvorenom tržištu, do sada, je bilo simbolično. S druge strane, nijesu formirane organizacije za zapošljavanje invalida u posebnim uslovima: zaštitne radionice kao samostalna preduzeca, zašticeni pogoni u preduzecima, radni centri za osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom, niti posebni fondovi za finansijsku podršku neophodnu za njihovo osnivanje i poslovanje. Pravna regulativa, takode, nije adekvatno zahvatala sistem fiskalnih i drugih olakšica u funkciji bržeg zapošljavanja lica s invaliditetom.

Za 2006. godinu planirano je otvaranje zaštitne radionice u Podgorici, kao pilot projekta, u kojoj ce se zaposliti oko 100 lica – kategorisana lica i invalidi rada II i III kategorije. Treba ocekivati da ce realizacija ovog projekta i donošenje novog zakona o profesionalnom osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom osjetno uticati na povecano angažovanje svih relevantnih društvenih subjekata u stvaranju uslova za zapošljavanje lica s invaliditetom u razlicitim podrucjima rada i zanimanjima.

Bez obzira da li ce inicijative za brže zapošljavanje osoba s invaliditetom biti usmjerene na otvaranje novih radnih mjesta u posebnim, zaštitnim, radionicama, izdvojenim organizacionim jedinicama privrednih društava, ustanova i drugih oblika organizovanja, za vece efekte bice potrebno duže vrijeme. Zbog toga je potrebno da se nacionalnom strategijom u ovoj oblasti obuhvate i specifični programi socijalnog preduzetništva, kojima su u drugim državama ostvareni zavidni rezultati u zapošljavanju lica s invaliditetom.

Uz uvažavanje prethodno navedenih pokazatelja o broju i nekim strukturnim karakteristikama trenutno nezaposlenih lica s invaliditetom i procjene o povecanom prilivu u narednom periodu, neizbježno je opredjeljivanje za usmjeravanje njihovog radnog angažovanja u neki od oblika organizovanja u socijalnoj ekonomiji.

Pod pretpostavkom da se obezbijedi adekvatna pravna regulativa, otvorio bi se prostor za samoinicijativu i partnersku saradnju svih aktera u sistemu podrške zapošljavanju lica sa invaliditetom: državnih organa, institucija tržišta rada, nevladinih organizacija, bankarskih organizacija i njihovih komintenata – poslodavca.

Kako su pogodnosti za zapošljavanje pojedinih kategorija lica s invaliditetom opisane u drugim poglavljima, ovdje je dovoljno istaci da za takva lica ne treba unaprijed ogranicavati podrucja rada za moguće zaposlenje. Naprotiv, njihove radne sposobnosti su, pretežno, limitirane za obavljanje dijela poslova ili uslova

rada u svom zanimanju. Taj hendikep se može nadoknaditi na više nacina, kao što su:

- Adaptacija radnog mjesta i sredstava rada,
- Organizovanje prevoza do mjesta rada,
- Skraćeno radno vrijeme,
- Korišćenje dodatnih pomagala u radu,
- Organizovanje rada kod kuće, na daljinu,
- Nadoknada za umanjeni učinak utvrđena zakonom i dr.

Obzirom da se i lica s invaliditetom svrstavaju u kandidate sa posebnim potrebama, mada su u ovom prilogu izdvojeni kako bi se potencirao njihov nezavistan položaj u Crnoj Gori, nesporno je da njihovo zapošljavanje podrazumijeva, prethodno, osposobljavanje za uspješno uključivanje u rad.

4.5.7. Romi i druge etnicke grupe

Tokom 2004.godine, po prvi put, se u Crnoj Gori preduzimaju mjere i aktivnosti za organizovano uključivanje pripadnika nekih etnickih grupa, posebno Roma⁶⁰, u sistem redovnog obrazovanja (djece) i programe osposobljavanja (odraslih) za uspješnije zapošljavanje.

Uz povećano angažovanje nevladinih organizacija i podršku iz programa Evropske unije, ove aktivnosti se još intenzivnije odvijaju u prošloj i tekućoj godini. Ipak, veće rezultate ne treba brzo očekivati, iz više razloga.

Prvo, efekti uključivanja školske populacije u redovno obrazovanje će se manifestovati nakon više godina pohađanja programa, odnosno po završetku školovanja.

Drugo, potrebno je vrijeme da se osposobe školske organizacije, a naročito kadrovi, za edukaciju pripadnika ove populacije.

Trece, zbog predrasuda prema Romima, njihovog nepovjerenja u institucije društva, privrženosti tradicionalnim etničkim vrijednostima i poimanju svog identiteta, te uslovima i načinu organizovanja porodičnog života i drugim

⁶⁰ Romi kao etnička odrednica u ovoj studiji uključuju i druge grupe kao što su Akalije i Egipćani, pa se u tom smislu i koristi skraćena – RAE.

specificnostima sociokulturnog karaktera, njihova socijalna i radna integracija je znatno otežana.

I bez šire elaboracije, može se prepoznati da stvaranje uslova za brže zapošljavanje Roma treba usmjeriti na programe koji su rezultat pozitivnih iskustava drugih država u razvijanju specificnih oblika (u sferi socijalne ekonomije) radnog osposobljavanja i zapošljavanja pripadnika određenih etnickih grupa.

Zbog nezavidnog položaja u smislu školskih kvalifikacija, oblika zapošljavanja i vrsta djelatnosti za koje su se, sticajem okolnosti, pretežno opredjeljivali i karakteristika tržišta rada u Crnoj Gori, programi za zapošljavanje Roma mogu se, za sada, uspješnije realizovati prihvatanjem poslova manje složenosti u oblasti poljoprivrede, šumarstva i drvoprerade, gradevinarstva, komunalnih djelatnosti i dr. Kako njihovo zapošljavanje podrazumijeva prethodno strucno osposobljavanje za ukljucivanje u rad, koje se može nastaviti uz zaposlenje, postepeno ce se stvarati uslovi za napredovanje pojedinaca u licnom i profesionalnom razvoju i podsticanje spemnosti za prihvatanje složenijih radnih i socijalnih uloga.

Iz ovakvog opredjeljenja ne treba zakljuciti da osnivanje kooperativa, ili drugih oblika socijalne ekonomije, u cilju bržeg zapošljavanja Roma mora biti iskljucivo zasnovano na principu etnicke pripanosti. Naime, nacin njihovog poslovanja, odnosi medu clanovima i principi udruživanja, upravo, su takvi da favorizuju profesionalnu i socijalnu toleranciju i solidarnost, kako u obavljanju djelatnosti tako i u raspodjeli dobiti.

Gotovo je suvišno naglašavati da stimulacije za ukljucivanje Roma u odredene oblike socijalne ekonomije treba da obuhvate i njihove specificne potrebe za prevazilaženje socijalne izolovanosti, prije svega, u sticanju potrebnih znanja, vješina i radnih navika. Specificnost u pripremi i izvodenju ovakvih programa odnosi se i na uspostavljenje adekvatnog socijalnog partnerstva, kao neophodne podrške u svim fazama realizacije.

Crna Gora nema posebnu strategiju koja se odnosi na Rome, ali je pocetkom 2005. godine donijela Nacionalni akcioni plan za "Dekadu ukljucivanja Roma 2005 - 2015". Ovaj dokument može poslužiti kao osnova za izradu programa namijenjenih iskljucivo pripadnicima RAE, saglasno njihovim karakteristikama, zahtjevima tržišta i potrebama odredene sredine.

4.5.8. Programi zapošljavanja u manje razvijenim regionima

Ekonomski razvoj u pojedinim poducjima Republike ne tece ravnomjerno. Razlike u nivou ekonomske razvijenosti neposredno se odražavaju na zaposlenost i zapošljavanje.

Otklanjanje regionalnih razlika u zapošljavanju je strateško opredjeljenje, jer je aktiviranje ljudskih resursa osnovni preduslov za brži ekonomski i ukupni razvoj lokalne sredine i šire. Iako se programima iz oblasti aktivne politike zapošljavanja obuhvata citavo podrucje Republike, evidentne su razlike na nivou opština u broju zaposlenih lica u odnosu na radno sposobno stanovništvo. Ako se kao relevantni vrednuju pokazatelji iz prethodno citiranih anketa poslodavaca o kadrovskim potrebama, nije realno brzo ocekivati bitne promjene kod ovog odnosa u vecini manje razvijenih lokalnih zajednica.

Prema tome, za brži razvoj pojedinih regiona neophodno je razvijanje prigodnih oblika savremene socijalne ekonomije koji podsticu zapošljavanje onih ciljnih grupa nezaposlenih koje nijesu dovoljno konkurentne na otvorenom tržištu rada.

Ukratko, potreba za dodatnim, lokalnim programima je veoma aktuelna. Ovaj opšti stav može se pojasniti nizom argumenata, koji ga potvrđuju:

- Aktiviranje potencijalnih ekonomskih resursa (obrađivog zemljišta, pašnjaka, šuma, rijeka, industrijskih objekata koji nijesu u funkciji, objekata bivših zemjoradnickih zadruga i domova kulture i dr.).
- Brže uključivanje u rad raspoloživih ljudskih potencijala, narocito zapošljavanjem mladih školovanih kadrova koji godinama cekaju na zaposlenje.
- Efikasnije uključivanje u rad lica koja se svrstavaju u ranjive grupe nezaposlenih.
- Zadovoljavanje specificnih potreba lokalne sredine u oblasti proizvodnje i usluga.

- ☑ Uspješnije angažovanje tzv. etno kapitala, koji posjeduju pojedinci iz ovih sredina zaposleni u inostranstvu i koji pokazuju spremnost da ga plasiraju u programe za zapošljavanje članova porodice, rodbine i/ili razvoj zavičajne sredine.
- ☑ Prevencija nezaposlenosti u dijelu koji se odnosi na nedovoljnu profesionalnu i prostornu mobilnost radne snage.
- ☑ Podsticanje veće zainteresovanosti lokalne samouprave za sopstveni razvoj i partnerske saradnje svih subjekata koji mogu doprinijeti bržem zapošljavanju, odnosno razvoju.

Za razvoj lokalnih programa zapošljavanja, socijalna ekonomija nudi značajne pogodnosti, koje su predstavljene u prvim poglavljima studije. Zbog toga nema potrebe da se ovdje ponavljaju.

4.5.9. Programi samozapošljavanja i preduzetništva

Projekti, odnosno programi usmjereni na stimulisanje samozapošljavanja i preduzetništva predstavljaju jedan od ključnih oblika aktivne politike zapošljavanja. Njihova realizacija doprinijela je bržem ostvarivanju ciljeva⁶¹, kao što su:

- Smanjenje nezaposlenosti u Crnoj Gori, odnosno porast zaposlenosti,
- Stimulisanje razvoja privrednih grana koje su prioritetne za privredni razvoj Crne Gore,
- Razvoj preduzetništva kod ženske populacije,
- Razvoj preduzetništva kod mladih,
- Stvaranje preduzetnicke klime,
- Efikasnije rješavanje problema viškova zaposlenih,
- Porast životnog standarda (putem opšteg rasta proizvodnje i usluga),
- Dopuna djelatnosti velikih preduzeca i bolje iskorišćavanje njihovih kapaciteta,
- Razvoj konkurencije,
- Voca ponuda proizvoda i usluga.

⁶¹ Preuzeto iz projekta "Samozapošljavanje i preduzetništvo", Zavod za zapošljavanje CG, februar 2005.

Nesporno je da socijalna ekonomija, pored ostalih, preferira ove ciljeve. Ona je pogodan okvir za podsticanje još intenzivnijeg samozapošljavanja i preduzetništva, uz određene pretpostavke vezano za pokretanje i funkcionisanje određenih oblika organizovanja koje treba definisati zakonom, uredbama Vlade, statutima i drugim aktima relevantnih institucija i organizacija.

Prilagodavanje uslova za dodjelu sredstava koja se opredjeljuju za stimulisanje samozapošljavanja nije teško ostvariti, jer socijalno preduzetništvo ne iziskuje temeljne promjene aktuelnih kriterijuma i procedura za njihovo korišćenje nego samo dopunu za fleksibilnu primjenu u oblasti socijalnog preduzetništva.

Veoma je značajno da je dosadašnjom realizacijom programa samozapošljavanja i preduzetništva stvorena pozitivna klima za izbor ovog nacina izlaska iz nezaposlenosti, odnosno povećanja zaposlenosti i podsticanja privrednog razvoja. To je povoljna okolnost za afirmaciju socijalnog preduzetništva, jer je i ono, u suštini, usmjereno na dostizanje istih ciljeva. Pored ovoga, uključivanje osjetljivih grupa nezaposlenih u socijalno i radno okruženje putem programa samozapošljavanja i preduzetništva nije suprotstavljeno njihovom konceptu, već ga dopunjava sadržajima koji će ga još više afirmisati.

Konacno, država svojim mjerama nastoji da smanji razlike u mogućnostima zapošljavanja pojedinih ciljnih grupa nezaposlenih, što se uključivanjem programa samozapošljavanja u projekte socijalnog preduzetništva može efikasnije ostvarivati. U uslovima kada su ograničene mogućnosti Crne Gore da obezbijedi više sredstava za programe aktivne politike zapošljavanja, sistemska podrška razvoju socijalne ekonomije u okviru postojećih nacionalnih programa za smanjenje nezaposlenosti je racionalno opredjeljenje.

4.5.10. Izbor programa zapošljavanja ciljnih grupa

Koja vrsta programa će dobiti prioritet zavisi od aktuelne i očekivane ponude i tražnje kadrova, odnosno strateških ciljeva razvoja tržišta rada koje opredjeljuje država i, naravno, realnih mogućnosti za njihovo finansiranje. Uz ovo, opšte i profesionalane karakteristike dijela populacije lica koja traže zaposlenje (svrstana u prethodno definisane ciljne grupe) su osnovna polazišta kako za projektovanje tako i za utvrđivanje prioriteta u realizaciji programa.

Prije izbora, a pogotovo startovanja, određenog programa, potrebno je analitički obraditi sve aspekte relevantne za valjano oblikovanje projekta i njegovu realizaciju, a narocito:

- Motivisanost i karakteristike potencijalnih kandidata iz ciljne grupe za ponudeni oblik zapošljavanja,
- Spremnost za prihvatanje uslova, zahtjeva rada i odgovornosti za preuzete radne i finansijske obaveze,
- Stanje na tržištu u oblasti proizvodnje ili usluga koje se obuhvataju programom, potrebe lokalne i šire zajednice,
- Uslove za realizaciju programa (pocetni kapital, strucne kompetencije potencijalnih kandidata, prostor, oprema i sredstva za rad, nabavka sirovina i repromaterijala...), odnosno zahtjeve poslodavca koji organizuju dio procesa rada u zašticenim uslovima,
- Uspostavljene partnerske odnose subjekata od cijeg angažovanja i primjerene saradnje zavisi ostvarivanje projekta,
- Zakonsku regulativu i standarde za projektovanu proizvodnju/usluge i dr.

Prema ovome, karakteristike i okolnosti nastanka, mogućnosti profesionalnog izbora i druga obilježja navedenih ciljnih grupa, prikazane su s ciljem da posluže za koncipiranje i opredjeljivanje prioriteta pojedinih programa u okviru sistema, odnosno strategije razvoja socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori, ali bez pretenzija da se samo iz toga izvode prioriteta u izboru programa. Opredjeljivanje za konkretne programe i projekte zavisi od više uslova i zahtjeva koje treba zadovoljiti da bi se obezbijedili očekivani efekti realizacije.

Posebno je značajno da se kod prvih, pilot-projekata u okvirima socijalne ekonomije, odaberu programi koji će potvrditi prednosti u zapošljavanju osjetljivih grupa nezaposlenih i podsticanju razvoja lokalne i šire zajednice. To bi, na startu, moglo bitno da utiče na stvaranje pozitivne klime za uvođenje socijalne ekonomije kao sistema koji može efikasno djelovati na područjima (zapošljavanje, razvoj lokalnih zajednica...) u kojima tržišni sektor nije u mogućnosti da obezbijedi održivi razvoj.

Na kraju ovog poglavlja treba naglasiti da navedene vrste programa koji se mogu kandidovati za podsticanje bržeg zapošljavanja pojedinih grupa nezaposlenih ne

cine okvir koji se ne može dopunjavati drugim programima, takode, pogodnim za socijalno preduzetništvo.

Primjera radi, programi **javnih radova** su izuzetno povoljan oblik zapošljavanja lica iz veceg broja ciljnih grupa. Medutim, trajanje ovih programa je vremenski ograniceno na nekoliko mjeseci, odnosno najviše godinu. Ovo ogranicenje predstavlja prepreku za njihovo usmjeravanje na socijalno preduzetništvo. Ali, nije nepremostivo, jer se odgovarajucim prestrukturiranjem sadržaja ovih programa oni mogu preoblikovati u socijalna preduzeca razlicitog oblika, odnosno statusa.

Obzirom da su programi javnih radova namijenjeni podsticanju otvaranja novih radnih mjesta, kao i ocuvanju i razvoju radnih sposobnosti nezaposlenih putem zapošljavanja u širem krugu razlicitih djelatnosti proizvodnje i usluga, izvjesno je da dalji razvoj ovih programa u Crnoj Gori treba usmjeravati u razlicite oblike socijalne ekonomije.

Pored javnih radova, moguće je diferencirati i druge vrste programa koji su isklucivo namijenjeni pojedinim ciljnim grupama. Kako se radi o prvim koracima u oblikovanju sistema socijalne ekonomije, ciju osnovu predstavljaju upravo socijalni programi, ocijenjeno je racionalnim da se njihovim oblikovanjem obezbijedi adekvatna primjena. Nakon sticanja iskustava u funkcionisanju određenih oblika socijalnog preduzetništva, nazivi, sadržaji, ciljevi i namjena programa aktivne politike zapošljavanja u ovoj oblasti ce se preciznije opredijeliti.

4.5.11. SWOT ANALIZA

PREDNOSTI	TEŠKOCE
• MALA ZEMLJA • FLEKSIBILNOST • IZRAŽEN DRŽAVNI INTERES • SPREMNOST NEZAPOSLENIH ZA RAD • ISKUSTVO I OSPOBLJENOST ZAVODA ZA ZAPOŠLJAVANJE ZA RAZVOJ, IZVOĐENJE RAZLICITIH PROGRAMA APZ • SHVATANJE DA JE ZAPOŠLJAVANJE KLJUCNI	• RANJIVE GRUPE NIJESU OFICIJELNO DEFINISANE • FISKALNA I PORESKA POLITIKA NIJESU DOVOLJNO U FUNKCIJI POTSTICANJA SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA • NEGATIVAN PRIZVUK SVEGA ŠTO ASOCIRA NA SOCIJALIZAM • NEMA DOVOLJNO STIMULATIVNE ZAKONSKE REGULATIVE • NEMA DOVOLJNO OBUCENIH

FAKTOR RAZVOJA I STABILNOSTI • ZNACAJAN BROJ PROGRAMA ZAPOŠLJAVANJA SA ELEMENTIMA SOCIJALNE EKONOMIJE	KADROVA • NEMA SPECIJALIZOVANIH INSTITUCIJA ZA STRUCNI TRETMAN RANJIVIH GRUPA • NEMA RAZVIJENE MREŽE PARTNERSKE SARADNJE • NEMA DOVOLJNO SREDSTAVA ZA IZVOĐENJE PROGRAMA APZ • NIJE URAĐENA ADEKVATNA TRIJAŽA NEZAPOSLENIH LICA • NERAZVIJEN BANKARSKI SISTEM • NEDOVOLJNA ZAINTERESIRANOST LOKALNIH SAMOUPRAVA ZA SAMORAZVOJ I ZAPOŠLJAVANJE
MOGUCNOSTI	OGRANICENJA
• DONOŠENJE ADEKVATNOG ZAKONODAVSTVA • MOGUCNOST USPOSTAVLJANJA EFIKASNOG SISTEMA UVOĐENJA I FUNKCIONISANJA SOCIJALNE EKONOMIJE • PODRŠKA DRŽAVE I DRUGIH SEKTORA I INSTITUCIJA • DRUŠTVENA PROMOCIJA I AFIRMACIJA • OPREDJELJENJE ZA ULAZAK U EU • MOGUCNOST KORIŠĆENJA FONDOVA EU • ZNACAJAN BROJ DONATORA • STVARANJE NOVIH RADNIH MJESTA • ZNACAJAN BROJ UDRUŽENJA I NEVLADINIH ORGANIZACIJA • AFIRMACIJA VRIJEDNOSNOG SISTEMA (PRAVICNOST, HUMANOST, SOLIDARNOST...) • AKTIVIRANJE LOKALNIH ZAJEDNICA • KORIŠĆENJE TRADICIJE • USPOSTAVLJANJE MREŽE PARTNERA • UVOĐENJE SOCIJALNE EKONOMIJE PUTEM PILOT PROJEKATA	• NEDOVOLJNO RAZVIJENA PRIVREDA • NEDOVOLJNA SPREMNOST LOKALNIH ZAJEDNICA ZA UVOĐENJE SOCIJALNE EKONOMIJE • NERAZVIJENA SARADNJA PARTNERA KOD USPOSTAVLJANJA SISTEMA SOCIJALNE EKONOMIJE • NESPREMNOST POSLODAVACA ZA ZAPOŠLJAVANJE POJEDINCA IZ RANJIVIH GRUPA • NEDOVOLJNA FINANSIJSKA SREDSTVA ZA PODRŠKU I RAZVOJ SOCIJALNE EKONOMIJE • DOSTUPNOST FINANSIJSKIM SREDSTVIMA ZA SUBVENCIJE NEZAPOSLENIM • NEDOVOLJNO RAZUMIJEVANJE KONCEPTA SOCIJALNE EKONOMIJE

4.6. PRAVNA REGULATIVA

U Evropskoj uniji socijalna ekonomija se smatra veoma znacajnom komponentom ekonomskog razvoja i veoma važnom aktivnošću u promovisanju socijalne kohezije i demokratije. U državama EU socijalna ekonomija postaje bitan element, kako socijalnog, tako i privrednog razvoja. Naglašen je znacaj socijalnog preduzetništva koji predstavlja ključni instrument za smanjenje nezaposlenosti, otvaranje novih radnih mjesta, podsticanje preduzetništva i inovativnosti, socijalne povezanosti i uključenosti, posebno marginalnih grupa.

U Evropi se više ne postavlja pitanje legitimnosti socijalne ekonomije. Evropska komisija je u okviru politike zapošljavanja definisala njen znacaj tako, što je u sastavu direktorata za preduzetništvo formirala poseban sektor za socijalno preduzetništvo. Komisija je, takode, svojim dokumentom »Kooperative u preduzetnickoj Evropi« obavezala vlade svojih članica da u svojim državama razvijaju koncept socijalne ekonomije i da ga koriste za razvoj zapošljavanja.

U pojedinim zemljama EU socijalna ekonomija se ipak razvija razlicito, prvenstveno zbog postojanja razlicite pravne regulative i tradicije. Ali, ono što je svima zajednicko su ključni cinici trajnog razvoja, kao što su ekonomski razvoj, socijalna pravda, neprofitnost, zaštita životne sredine i drugi eticki cinici razvoja.

U Crnoj Gori, nerazvijenost socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva prati i nedostatak pravne regulative iz ove oblasti. Ne samo da ne postoji posebni zakon koji reguliše okvire, oblike, status, osnivanje, djelovanje i druge

karakteristike i aktivnosti subjekata u oblasti socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva, vec u postojećoj pravnoj regulativi nema zakona koji se bavi ovom problematikom.

Zakon o nevladinim organizacijama je najbliži ovoj oblasti i on bi mogao da bude osnova za formiranje nekih oblika socijalnih preduzeća. Međutim, u njemu je dato malo prostora pitanjima kojima se definiše djelovanje i podstice razvoj socijalne ekonomije.

Zakon o zapošljavanju lica sa invaliditetom, čiji je predlog već urađen, trebao bi da reguliše značajan dio ove problematike. No, kako pored ove postoji još značajan broj marginalizovanih grupa koje se mogu i koje treba uključiti u socijalnu ekonomiju, potrebno je uraditi poseban krovni pravni akt kojim bi se kompleksno regulisala oblast socijalne ekonomije.

Da bi socijalna ekonomija mogla u potpunosti da zaživi, u Crnoj Gori je neophodno, pored donošenja osnovnog zakona, izvršiti izmjene i dopune značajnog dijela postojeće zakonske regulative, od koje su najvažniji:

- Zakon o radu,
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju,
- Zakon o zdravstvenom osiguranju,
- Zakon o zapošljavanju,
- Zakon o privrednim društvima,
- Zakon o ustanovama,
- Zakon o zadrugama,
- Zakon o nevladinim organizacijama,
- Zakon o doprinosima za socijalno osiguranje,
- Zakon o porezu na dobit pravnih lica,
- Zakon o porezu na dodatnu vrijednost,
- Zakon o porezu na nepokretnosti,
- Zakon o administrativnim taksama,
- Zakon o javnim nabavkama,
- Zakon o carinama,
- Zakon o životnoj sredini,
- Zakon o lokalnoj samoupravi...

Sva ova zakonska akta potrebno je dopuniti elementima koji se odnose na socijalnu ekonomiju, posebno onima kojima se pruža zakonodavna i fiskalna podrška ubrzanom razvoju socijalnog preduzetništva.

4.7. UKLJUCIVANJE POJEDINACA U SISTEM SOCIJALNE EKONOMIJE

Kreiranjem sistema je lakše postići povoljne rezultate nego prepuštanjem da razvoj tece stihijno. Potreba da se ostvari racionalnost, efikasnost, transparentnost i korišćenje određenih pogodnosti, navela je na kreiranje podistema, u obliku modela, koji omogućava uključivanje pojedinaca iz ranjivih grupa u sistem socijalne ekonomije.

Osnovna polazišta za kreiranje navedenog modela:

- Veliki broj osoba iz kategorije ranjivih grupa,
- Koristiti postojeće sisteme,
- Transparentno uključivanje pojedinca u sistem,
- Multidisciplinarnost,
- Efikasnost,
- Fleksibilnost,
- Uključivanje partnera u socijalnu ekonomiju,
- Izbjegavanje zloupotrebe sistema,
- Standardizacija tretmana,
- Korišćenje savremenih znanja i tehnologija.

Spori razvoj privrede, pored ostalog, dovodi do povećanja broja osoba za koje je potrebno uključivanje u sistem socijalne ekonomije. Vecina njih je registrovana u evidencijama Zavoda za zapošljavanje, što znaci da je, u cilju racionalizacije, moguće model osloniti na evidencije ove službe. Pri tome, značajno je da se tim evidencijama mogu obuhvatiti skoro svi potencijalni korisnici a, prema potrebi,

mogu se koristiti i evidencije za posebne grupe (npr: socijalno i ekonomski ugroženi penzioneri,...).

Uključivanje pojedinaca u sistem treba da je transparentno, standardizovano i mora omogućavati jednostavnu i efikasnu kontrolu prema utvrđenim kriterijima. Sistem mora, takode, spriječiti mogućnost zloupotrebe od strane poslodavaca i korisnika. Potrebno ga je podržati odgovarajućim računarskim programom koji omogućava praćenje pojedinaca, finansija, poslodavaca, pripremu dokumenata, kontrolu, statistiku, vođenje i slično. Neophodno je koristiti saznanja o sistemu uputnica (vaucera) koje se koriste u oblasti usluga. Sistem mora biti upotrebljiv za sve ciljane grupe i socijalne partnere, u svim situacijama koje se mogu pojaviti u oblasti socijalne ekonomije i mora biti fleksibilan za promjene. Takode, treba da omogući multidisciplinarni pristup u rješavanju problema.

4.7.1. Tehnologija uključivanja pojedinaca u sistem socijalne ekonomije

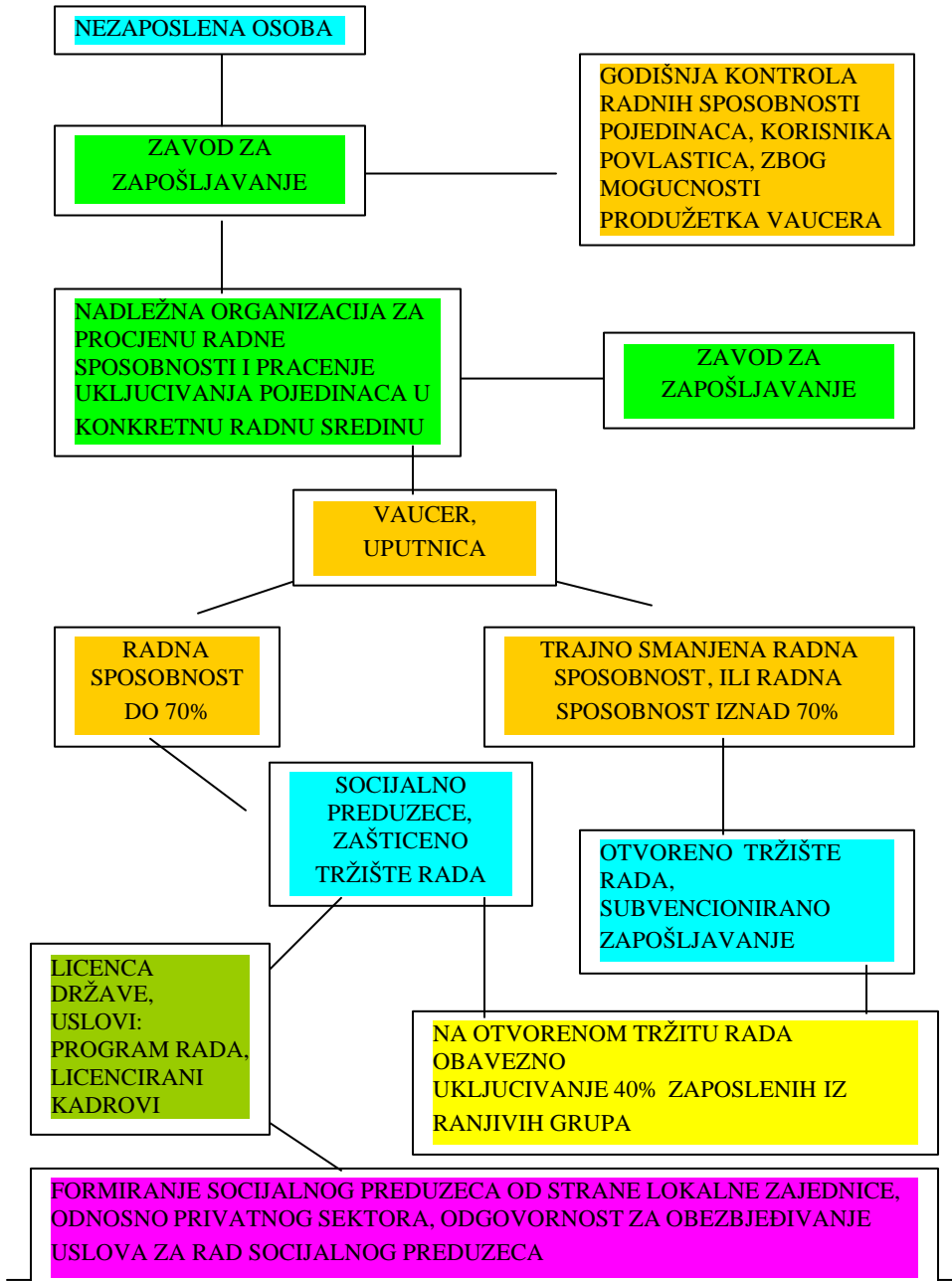
- Pojedinaac se prijavi Zavodu za zapošljavanje, čime dobije status nezaposlene osobe;
- Zajedno sa savjetnikom za posredovanje uradi plan zapošljavanja koji predviđa mogućnost uključivanja u neki od oblika socijalne ekonomije;
- Savjetnik osobu upućuje u nadležnu organizaciju koja obavi procjenu radne sposobnosti i o tome obavijesti Zavod;
- Savjetnik/tim, na osnovu ocjene radne sposobnosti, procijeni opravdanost uključivanja nezaposlene osobe u određeni program socijalne ekonomije, čime dopuni plan zapošljavanja;
- Savjetnik ispuni posebnu uputnicu (vaucer) koja omogućava nezaposlenoj osobi da ostvari pravo na uključivanje u određeni program socijalne ekonomije;
- Ako je ocjena radne sposobnosti ispod 70%, pojedinac se upućuje na zaštićeno tržište rada, po pravilu, za godinu dana;
- Poslije godinu dana uključivanja vrši se kontrola stanja pojedinca od strane nadležne organizacije, radi eventualnog produžetka vaucera;
- Ako je ocjena radne sposobnosti iznad 70%, pojedinac se može uputiti na otvoreno tržište rada, uz mogućnost korišćenja instrumenata beneficiranog zapošljavanja, utvrđenih zakonom.

Ovim procedurama i aktivnostima je krug uključivanja pojedinca u program socijalne ekonomije zatvoren.

Uz sve ovo, potrebno je primijeniti i određena pravila i mjere koje će omogućiti poštovanje sistema, odnosno omogućiti da sistem socijalne ekonomije efikasno funkcioniše. U tom smislu se preporučuje:

- Nadležna organizacija treba da ima koncesiju države, čime se garantuje profesionalnost i određeni kvalitet usluga.
- Socijalna preduzeća treba da posjeduju licencu za rad dobijenu od nadležnog državnog organa koja, pored ostalog, obuhvata i licencirane kadrove.
- Socijalno preduzeće treba da zadovolji uslove države u pogledu usmjeravanja određenog procenta uključenih pojedinaca, po pravilu 40%, na otvoreno tržište rada, uz odgovarajuće subvencije. Ako to ne ispunjava, gubi licencu.
- Socijalna preduzeća se mogu formirati od strane lokalne zajednice ili bilo kojeg pravnog lica, pod uslovom da obezbijede potrebne uslove za njihov rad.
- Nezaposlena osoba koja odbije uključivanje u programe socijalne ekonomije, a ispunjava odgovarajuće uslove, gubi pravo na kasnije uključivanje u takve programe.
- Nezaposlene osobe koje se upućuju u okviru beneficiranog zapošljavanja, koje nudi sistem socijalne ekonomije, ne mogu kod poslodavca primati platu veću od one koja je utvrđena kolektivnim ugovorom. Time se motivišu da rade bolje i kvalitetnije, kako bi što prije izašle iz sistema beneficija.

4.7.2. Model uključivanja pojedinaca u sistem socijalne ekonomije

4.8. KRETANJE POJEDINCA OD ZAŠTICENOG DO OTVORENOG TRŽIŠTA RADA

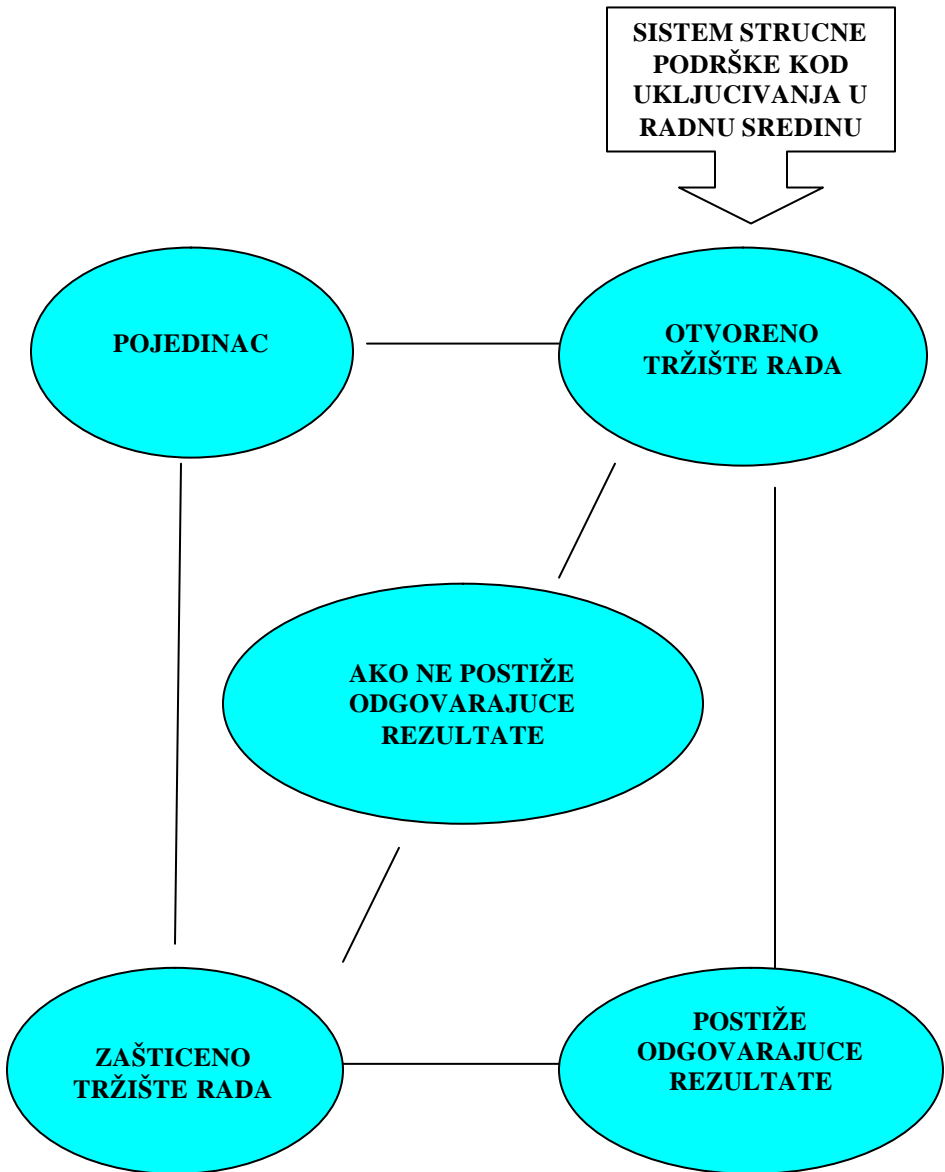
Tržište rada može se, uslovno, podijeliti na zašticeno tržište rada, gdje se pod povoljnijim uslovima (simulirana radna situacija, subvencije, rezervisani prigodni poslovi, povoljna radna sredina, strucna podrška, ...) osposobljavaju i zapošljavaju pripadnici ranjivih grupa i otvoreno tržište rada, koje funkcioniše prema tržišnim uslovima.

U cilju ostvarivanja povoljnijih mogućnosti i uslova napredovanja pojedinaca u smislu postizanja što boljih radnih rezultata, poželjno je da se pojedinac što prije, nakon postizanja radnih rezultata koji odgovaraju zahtjevama tržišta, ukljuci u otvoreno tržište rada i uobicajenu radnu sredinu. Na to upucuje i smjernica EU - *Integracija i borba protiv diskriminacije na tržištu rada*.

Kod ukljucivanja lica iz ranjivih grupa na otvoreno tržište rada potrebna je strucna podrška pojedincu i poslodavcu. Bitno je da se takvom pojedincu u slucaju neuspješnog ukljucivanja u otvoreno tržište rada omoguci, bez sankcija, što brži povratak u zašticenu radnu sredinu, gdje ostaje do sljedece prilike.

Ovakvim usmjeravanjem ostvaruje se višestruki dobitak, za pojedinca i državu. Brzim prelaskom iz jedne sredine u drugu pojedinac ne gubi radne navike, ostaje u dobroj radnoj i psihofizickoj kondiciji. Naime, u slucaju kada ukljucivanje u redovno tržište rada ne uspije, pojedinac to ne smatra tragicnim, jer se, nakon neuspjelog pokušaja, odmah vraca u vec poznatu, zašticenu, radnu okolinu, gdje se osjeca prihvacen i siguran. Doprinos državi je da, poslije neuspješnog pokušaja ukljucivanja na redovno tržište rada, pojedinac ne prede u kategoriju nezaposlenih, što bi znacilo da ga treba ponovo ukljuciti u tretman od pocetka.

4.8.1. Model kretanja pojedinca od zaštićenog do otvorenog tržišta rada

4.9. SISTEM PODRŠKE SOCIJALNOJ EKONOMIJI

Uloga socijalne ekonomije u određenom društvu i njen doprinos poboljšanju socioekonomskog statusa pripadnika ranjivih grupa zavisi od više faktora, narocito postojećeg sistema vrijednosti, sa aspekta odgovornosti i solidarnosti, kao i sistema podrške društvene zajednice.

Važeci sistem vrijednosti opredjeljuje odnos prema ljudima kojima prijeti socijalna isključenost, ili su već u tom statusu, što je presudan faktor uspostavljanja efikasnog sistema podrške socijalnoj ekonomiji.

Najuticajnije ciniocice u sistemu podrške socijalnoj ekonomiji predstavljaju država, lokalna zajednica i poslodavci – privredne i neprivredne organizacije i mreža stručnih institucija i neprofitnih nevladinih organizacija, koje su generator ideja, stručne podrške i novog zapošljavanja.

Država svojom politikom u razlicitim podrucjima opredjeljuje zakonsku regulativu, razlicite mjere, javne nabavke, subvencije, koncesije i slicno, cime presudno utice na uslove za modeliranje i razvoj socijalne ekonomije.

U slucaju da uvođenje i razvoj socijalne ekonomije u određenom društvu postane cilj, treba kreirati odgovarajucu zakonsku regulativu i druge pretpostavke u tom smislu. To, konkretno, znaci da treba uspostaviti adekvatan poreski sistem, kao i sistem javnih nabavki, u kojima ce poslodavci koji zapošljavaju određeni broj osoba iz ranjivih grupa biti u povoljnijoj poziciji.

Ipak, kao jedan od najvažnijih uslova pokazao se zakon koji uređuje sistem javnih nabavki. Sa pravilno usmjerenim zakonom koji podstice zapošljavanje ranjivih grupa u vezi sa javnim nabavkama i, istovremeno, za njih, omogucava rezervaciju određenih poslova, mogao bi se postici brži razvoj socijalnog preduzetništva. Podrazumijeva se da uz to ide i posebni zakon koji opredjeljuje socijalno preduzetništvo, socijalnu ekonomiju i ciljne grupe.

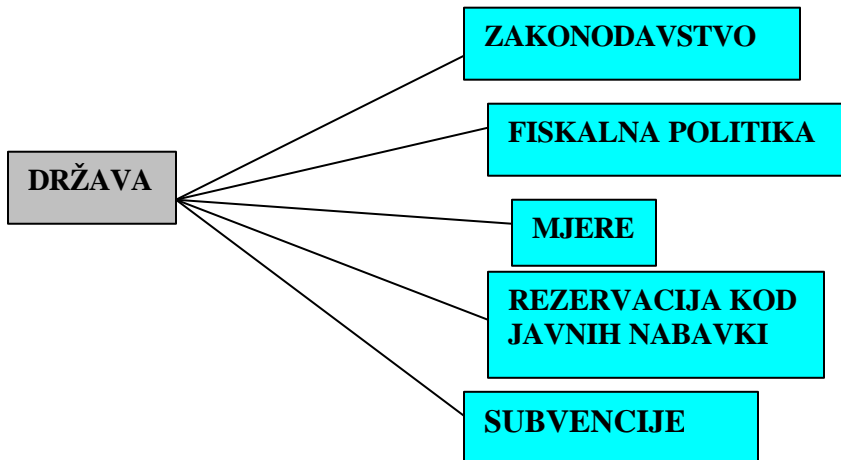
Lokalna zajednica je važan segment sistema socijalne ekonomije, gdje se realizuje socijalno preduzetništvo i ostvaruju određene koristi. Pravilnim kreiranjem sistema na lokalnom nivou može se ostvariti, pored zapošljavanja najugroženijeg dijela stanovništva i povećanog stepena ukupne zaposlenosti putem uključivanja nove radne snage, efikasan podsticaj rasta i razvoja ostalih djelatnosti.

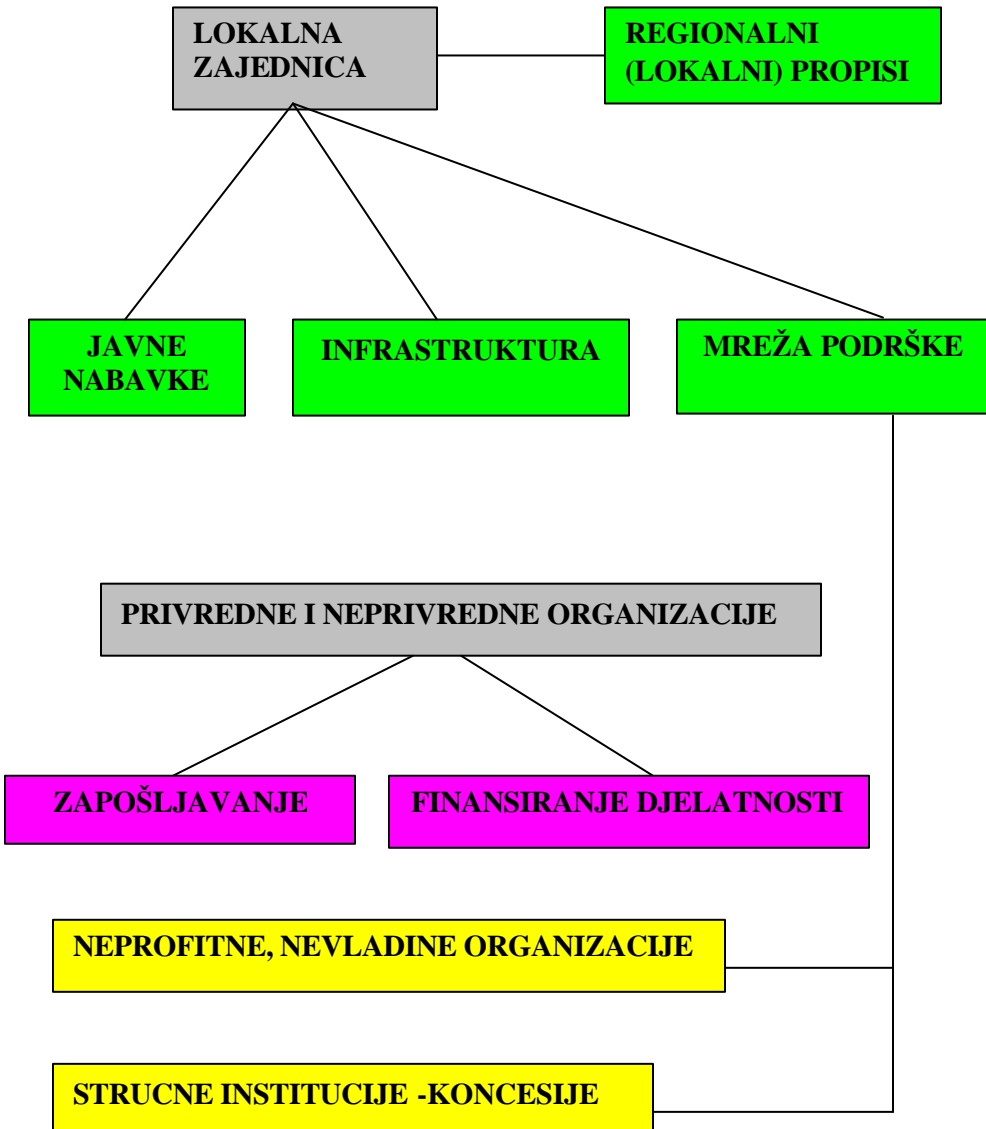
Intenzivnijem zapošljavanju i razvoju socijalnog preduzetništva može značajno doprinijeti povoljan sistem javnih nabavki, uz postojecu, cesto nedovoljno korišćenu infrastrukturu kojom upravlja lokalna zajednica.

Ne smije se zanemariti **mreža podrške** iz kategorije neprofitnih nevladinih organizacija i stručnih institucija – koncesionara, koje mogu pomoci kod stvaranja pogodnih uslova za zapošljavanje pripadnika ranjivih grupa na svim područjima.

Poslodavci, privredne i neprivredne organizacije, su izuzetno značajan činilac. Pogodna zakonska regulativa treba da ih motiviše za otvaranje novih radnih mjesta, te razvoj i pokretanje novih djelatnosti koje će doprinijeti većem i kvalitetnijem zapošljavanju pripadnika ranjivih grupa na duži rok.

4.9.1. Struktura sistema podrške socijalnoj ekonomiji

5. ZAKLJUCCI I PREPORUKE

Uvid u prikazane sadržaje studije ukazuje na opravdanost realizacije ovog projekta. Ostvareni su svi projektovani ciljevi i zadaci i stecena dragocjena iskustva u realizaciji ovako složenih projekata. Konkretni zaključci i preporuke za korišćenje rezultata istraživanja navedeni su u nastavku.

5.1. ZAKLJUCCI

- Ne postoji opšteprihvacena i jedinstvena definicija trećeg sektora, odnosno socijalne ekonomije. Koncepti trećeg sektora i socijalne ekonomije su veoma bliski, pa se ovi termini često upotrebljavaju kao sinonimi, premda suštinski i formalno ne moraju biti isto. Termin socijalna ekonomija je novijeg datuma i uglavnom se koristi u Evropi. U SAD se više koriste termini neprofitni sektor, odnosno neprofitne organizacije (not-for profit organizations) ili nevladine organizacije. Zbog toga je, za praktične potrebe, najracionalnije prihvatiti opredjeljenje po kojem treći sektor, odnosno socijalnu ekonomiju, čine svi organizacioni oblici koji ne pripadaju privatnom profitnom ili javnom sektoru.*
- Pojam trećeg sektora obuhvata različite organizacione oblike: kooperative/zadruga, udruženja, društva, asocijacije, fondacije i socijalna preduzeća. U nekim sistematizacijama može se naći na nevladine organizacije kao poseban organizacioni oblik, premda nevladine, odnosno neprofitne, organizacije suštinski uključuju sve navedene organizacione oblike. Za razvoj socijalne ekonomije u EU i SAD najvažnije su kooperative/zadruga i socijalna preduzeća.*
- Socijalno preduzeće predstavlja savremeni organizacioni oblik socijalne ekonomije, a nastao je kao direktna posljedica intenzivnog razvoja socijalne ekonomije. U nekim zemljama, kao npr. u Italiji, socijalno preduzeće se manje-više izjednačava sa pojmom kooperativa.*
- Osnovna razlika između privatnog (tržišnog) preduzeća i socijalnog preduzeća je u tome što je osnovni cilj poslovanja privatnog preduzeća ostvarivanje profita koji pripada vlasniku(cima), a kod socijalnog preduzeća dobrobit članova preduzeća ili zajednice. Međutim, privatno profitno preduzeće, pod određenim uslovima, može dobiti status socijalnog*

preduzeca. Ti uslovi su najcece zapošljavanje znacajanijeg broja lica iz ranjivih grupa (npr. 30% i više) ili pružanje usluga za pripadnike ovih grupa.

- Najvažniji kvalitet i, istovremeno, najvažniji uslov za razvoj socijalne ekonomije je *razvijen socijalni kapital* (znanje i medusobna povezanost). Visok nivo socijalnog kapitala omogućava socijalnom preduzetništvu visok stepen kreativnosti i otvorenosti za oblikovanje novih proizvoda i usluga. Tako je moguće uspješno zadovoljiti one potrebe pojedinaca i zajednice koje ne može obezbijediti ni javni sektor ni profitno usmjeren privatni sektor.
- Menadžer*, odnosno *preduzetnik* je centralna figura kako profitnog tako i socijalnog preduzeca. Njihove zajednicke osobine su menadžerska znanja i preduzetnicke vrline. Međutim, kao i u slučaju preduzeca, postoji bitna razlika između menadžera profitnog preduzeca i menadžera socijalnog preduzeca. Ona se ogleda u tome što je osnovni motiv rada privatnog preduzetnika ostvarivanje profita i njegovo prisvajanje za licnu dobrobit, dok socijalni preduzetnik žrtvuje vlastiti profit za dobrobit članova preduzeca i zajednice. Specifičnost socijalne ekonomije ogleda se i u tome što preduzetnici i menadžeri u ovoj sferi moraju dobro poznavati, kako stvarne mogućnosti, tako i realne potrebe određene zajednice, te motivisati i okupiti sve njene strukture na realizaciji dogovorenih ciljeva.
- Imajući u vidu *koristi i prednosti socijalne ekonomije*, više ne postoji dilema da li je socijalna ekonomija moguća i da li je treba razvijati, već je osnovno pitanje kako je razvijati i na koji način stimulisati. Ovo naročito imajući u vidu specifičnost ciljeva i principa na kojima ona počiva. Naime, socijalna ekonomija počiva na tradicionalnim moralnim vrijednostima kao što su: povjerenje, solidarnost, požrtvovanost, pravica, iskrenost, otvorenost, odgovornost, demokracija. To znači da je bitan društveni sistem vrijednosti, koji se stvara u dužem vremenskom periodu, zatim istorija, kultura, tradicija. Ovi elementi su mnogo značajniji od raspoloživosti sredstava i drugih podsticajnih mehanizama. Zbog toga postoje velike razlike u raširenosti i stepenu razvijenosti socijalne ekonomije ne samo među državama već i među regijama i ušim zajednicama iste zemlje, a postoje i veoma različiti organizacioni oblici i modeli razvoja socijalne ekonomije. To je i razlog da se uspješni modeli i primjeri socijalne ekonomije iz jedne zemlje u drugu ne mogu kopirati i jednostavno prenositi. Pri odlučivanju o razvoju socijalne ekonomije naročito važno je poznavati iskustvo drugih

zemalja, posebno onih u kojima je socijalna ekonomija razvijena, kao i prilike u sopstvenoj sredini.

- Korijeni treceg sektora i socijalne ekonomije* u zemljama Zapadne Evrope i SAD su daleki, pocetak 19 vijeka pa i dalje. Od tada postoji kontinuitet u razvoju, ali sa razlicitom dinamikom. Sa prihvatanjem i sprovođenjem u praksi koncepta države blagostanja, u periodu od II svjetskog rata do pocetka 80-ih godina, treci sektor, odnosno socijalnu ekonomiju, u zemljama Zapadne Evrope, karakteriše spor rast, bolje reci stagnacija. U rješavanju socijalnih problema i pružanju socijalnih usluga, u ovom periodu, dominantno je ucestovala država, odnosno javni sektor – zdravstvo, socijalna zaštita, zapošljavanje. Kod rješavanja problema nezaposlenosti vecu ulogu su imale pasivne od aktivnih mjera zapošljavanja. U politici zapošljavanja ranjivih grupa, dominantno su korišćene mjere tzv. zašćenog tržišta rada kao što je formiranje posebnih preduzeca u kojima su zapošljavani invalidi, i propisivanje kvote, odnosno procenti invalida na ukupan broj zaposlenih, koje svaki poslodavac treba da zaposli. Ove politike nijesu dale adekvatne rezultate ni u ekonomskom smislu ni u smislu socijalne uključenosti i osposobljavanja ovih lica za otvoreno tržište rada. I, zapravo, na negativnom iskustvu ovih mjera, od pocetka 80-ih godina u zemljama Evropske unije, pocinje se intenzivnije raditi i razvijati moderni koncept socijalne ekonomije.

- Nema preciznih podataka o učešću socijalne ekonomije u društvenom proizvodstvu starih članica Evropske unije i SAD. Procjenjuje se da zaposlenost u trecem sektoru, odnosno socijalnoj ekonomiji, cini oko 10% ukupne zaposlenosti, ili oko 15% zaposlenosti u sektoru usluga. Medutim, kada se zna da *znacajan dio ukupne zaposlenosti u trecem sektoru cine lica iz ranjivih grupa*, navedeni procenti dobijaju na znacaju i težini. Pored ovog, države EU koje imaju razvijenu socijalnu ekonomiju ostvaruju i niz drugih prednosti koje je teško mjeriti i iskazati novcem, a koje su veoma znacajne i u svakom društvu se sve više vrednuju i uvažavaju. To su, puna zaposlenost, društvena uključenost, manje kriminala, uvažavanje svakog pojedinca. Ovakva društva poklanjaju vecu pažnju obrazovanju i obuci radne snage, socijalnoj zaštiti, ocuvanju covjekove sredine, harmoniji, prosperitetu lokalne zajednice, jednom rijecju, kvalitetu života.

- ☑ Treci sektor, odnosno socijalna ekonomija, *generiše visoko kvalitetna zapošljavanja i poboljšanje kvaliteta života; obezbeđuje okvir za nove oblike preduzetništva i rada; igra znacajnu ulogu u lokalnom razvoju.* Takođe, podstiče socijalnu koheziju i doprinosi stabilnosti i pluralnosti u ekonomiji. Duboko je ukorijenjena u lokalnoj ekonomiji i suštinski doprinosi njenom razvoju. Ključ za njeno djelovanje je mrežna struktura, koja joj omogućava rast i razvoj. Ovo je moguće, jer su troškovi klasične države blagostanja jako visoki, a s druge strane, proizvodi i usluge koji se stvaraju većom participacijom stanovništva u raznim oblicima socijalnog preduzetništva, donose dodatnu vrijednost.
- ☑ *Faktori koji su najviše uticali na razvoj socijalne ekonomije u razvijenim zemljama tržišne privrede su:*
- promjene u konceptu ekonomije blagostanja,
 - neuspjesi u funkcionisanju tržišta u nekim sferama i aktivnostima (market failers),
 - novi oblici podsticanja zapošljavanja i kooperacija između ekonomskih i društvenih činilaca,
 - rastuća tražnja za socijalnim i lokalnim uslugama.

Razvoj socijalne ekonomije u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope počeo je sa napuštanjem socijalističkog sistema, prestrukturiranjem preduzeća i rasformiranjem kooperativa i sličnih organizacija iz tog perioda. Međutim, na početku tranzicionog procesa, 90-ih godina, prioritet su dobili privatizacija i izgradnja tržišne privrede, pa je razvoj sektora socijalne ekonomije ostao u drugom planu. Ipak, brzo se shvatilo da privatizacija i spontano djelovanje tržišta, bar za određeno vrijeme, stvaraju više problema nego što ih rješavaju. Ovo naročito u sferi zapošljavanja. Zato su se ove zemlje, poučene iskustvom EU i sopstvenom tradicijom, u traganju za rješenjima okrenule razvoju socijalne ekonomije.

- ☑ Još uvijek nema adekvatnih statističkih podataka o razvijenosti socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva u ovim zemljama. Međutim, u posljednjoj dekadi, a naročito u posljednjih nekoliko godina, ovaj sektor doživljava brzu ekspanziju. Brojnost projekata koji se predstavljaju široj javnosti govori u prilog tome da je riječ o najinovativnijem i najbrže rastućem sektoru. Pokušavaju se obnoviti ili dograditi raniji uspješni oblici socijalne ekonomije i razvijati novi po ugledu na EU.

Okolnosti koje su najviše uticale na potrebu razvoja socijalne ekonomije u zemljama tranzicije su:

- potreba za jačanjem tržišne moci ranjivih grupa stanovništva,
- potreba za povećanjem broja novih preduzeca,
- potreba da se smanji siromaštvo,
- potreba da se poveća zaposlenost i smanji socijalna isključenost kroz sistem socijalnih inovacija,
- potreba da se kroz diverzifikaciju usluga zadovolje potrebe posebnih grupa.

Dosadašnje iskustvo u ovom procesu pokazuje da obnavljanje socijalne ekonomije ide brže u onim zemljama koje su prije uvođenja socijalizma imale dužu tradiciju. Istovremeno, najbrže se obnavljaju oni organizacioni oblici koji su ranije postojali i uspješno funkcionisali – poljoprivredne kooperative, kreditne zadruge/štedionice, stambene i potrošačke zadruge.

- Imajući u vidu *koristi socijalne ekonomije* za društvo u cjelini, a naročito za pojedince iz ranjivih grupa, na jednoj strani, i dodatne teškoce u radu i poslovanju, sve zemlje razvijaju posebne mjere podsticaja. Lepeza mjera i opseg podsticaja su različiti u pojedinim zemljama. Najčešće se odnose na donošenje posebnog zakonodavstva kojim se reguliše način rada i poslovanja, zapošljavanje, oporezivanje, finansiranje, formiranje posebnih fondova i bankarskih organizacija.
- Potrebe za bržim razvojem socijalne ekonomije u Crnoj Gori su iste kao u ostalim zemljama u tranziciji. Realno, ove potrebe su i izraženije nego u većini njih, jer Crna Gora nije izbjegla tzv. "tranzicioni mit" tj. euforiju koja je vladala u bivšim zemljama socijalizma, gdje se smatralo da privatizacija i tržište mogu riješiti sve društvene probleme.

U Crnoj Gori ne postoje zvanični podaci na osnovu kojih bi se moglo pouzdanije govoriti o razvijenosti trećeg sektora, odnosno socijalne ekonomije. Treći sektor, a prije svega novi tip zadruga i nevladinih organizacija, formalno, počinje da se razvija donošenjem novog zakonodavstva sredinom 90-ih godina prošlog vijeka. Stvarni razvoj, međutim, počinje krajem 90-ih godina.

Iako je broj registrovanih nevladinih organizacija i zadruga impresivan, treći sektor je nerazvijen i, shodno tome, njegov doprinos u rješavanju važnih

društvenih problema skroman. Ovaj sektor je usitnjen, neorganizovan, slabo tehnicki opremljen, sa oskudnim sredstvima za rad i previše zavisian od stranih donatora.⁶² Više je usmjeren na politicka i humanitarna nego na razvojna pitanja i probleme – zapošljavanje, narocito marginalnih grupa i sticanje dohotka.

- Socijalna ekonomija, tj. *novi oblici zadruga i socijalnih preduzeca* su u povoju. Teško je očekivati da se zadruga i socijalna preduzeca brzo razvijaju, tako da, kada se govori o buducem razvoju socijalne ekonomije treba imati u vidu programe aktivne politike zapošljavanja koji su direktno usmjereni na razvoj socijalne ekonomije, kao i druge programe koji pomažu njen razvoj.

Razvoj socijalne ekonomije u buducnosti najviše ce zavisiti od:

- stvaranja društvene klime i odgovarajucih moralnih normi i sistema vrijednosti,
 - uspješnosti implementacije osnovnog koncepta društveno-ekonomskog razvoja Republike i,
 - specijalnih mjera podsticaja.
- U ovom trenutku, u Crnoj Gori, *ne postoje povoljni uslovi* za brži razvoj socijalne ekonomije. Istorijsko iskustvo, tradicija i kultura su takvi da je na njima teško graditi njen razvoj. Prethodni sistem je doprinio da se kod vecine stanovništva formira shvatanje da sva pitanja socio-ekonomskog karaktera treba da rješava država. U procesu tranzicije pošlo se u drugu krajnost preuvelicavanjem znacaja tržišta, privatne svojine, profita i individualizma. Istovremeno, u velikoj mjeri devalvirane su ideje zadruga i zadrugarstva, zajednicki interesi, solidarnost, pravicnost, jednakost u šansama i drugo.
- I pored dominantno negativnog iskustva iz bliže i dalje prošlosti vezano za modernu socijalnu ekonomiju, ipak *crnogorsko društvo je za posljednjih 7-8 godina stvorilo znacajne uslove za organizovanje treceg sektora i socijalne ekonomije*. To se narocito odnosi na steceno iskustvo u sprovođenju razlicitih programa, mjera i projekata aktivne politike zapošljavanja koje realizuje Zavod za zapošljavanje, sam ili u zajednici sa drugim partnerima iz javnog, privatnog i civilnog sektora. Tu spada i znacajni socijalni kapital stvoren kroz obuku prilicno velikog broj lica za rad u nevladinom sektoru i lokalnim

⁶² U 2005. god. iz budžeta je izdvojeno 300 000 evra i ona su podijeljena na 157 nevladinih organizacija, što znaci u prosjeku manje od 2 000 evra po organizaciji.

zajednicama. Ovdje, takode, spadaju i znacajna sredstva koja su medunarodne i domace razvojne organizacije, asocijacije i nevladine organizacije ulozile u projekte lokalnih zajednica i samozapošljavanje.

5.2. PREPORUKE

- Koncept socijalne ekonomije* podrazumijeva uskladivanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva za dobrobit, kako sadašnje tako i buducih generacija. U tom smislu treba uvažavati tradiciju, ali koristiti i uspješne modele iz drugih zemalja kompatibilne sa evropskim standardima. Pri tome, potrebno je za što kraci vremenski period osposobiti preduzetnike i menadžere koji ce znati da u praksi pokazu kako socijalna ekonomija može uspješno funkcionisati i u našim uslovima.
- Domen socijalne ekonomije* ne odnosi se samo na ranjive grupe registrovane kod Zavoda za zapošljavnje, vec ima mnogo širu dimenziju. On se odnosi na grupe koje su ugrozene siromaštvom, nezaposlenošcu, odnosno nedovoljnom zaposlenošcu, socijalnom iskljucenošcu, kao i starije i siromašne poljoprivredne proizvođace, penzionere i druge kategorije stanovništva sa niskim primanjima, Rome, izbjeglice, raseljena lica.
- Razvoj socijalne ekonomije* je izraz sveobuhvatne svrsishodnosti i ne može se tretirati kao parcijalni projekat, vec mora biti integralni dio strategije ukupnog razvoja Crne Gore. Ovo prakticno znaci da je za ubrzani razvoj socijalne ekonomije važan ne samo korpus specijalnih mjera i podsticaja, vec i još više strategija ukupnog društveno-ekonomskog razvoja.
- U Ustavu i strateškim dokumentima*: Agenda ekonomskih reformi, Strategija razvoja i smanjenje siromaštva, Strategija razvoja poljoprivrede, Strategija regionalnog razvoja i Strategija održivog razvoja, zacrtani su ciljevi i prioriteti koji idu u prilog razvoju socijalne ekonomije. Medutim, to nije dovoljno, vec se moraju donijeti konkretne politike, mjere i programi koji ce omoguci ostvarivanje postavljenih ciljeva. Ovo narocito u sklopu prioriteta koje je Vlada utvrdila za naredni srednjorocni period.
- U posebne mjere podsticaja spada *zakonodavstvo* kojim se regulišu uslovi za osnivanje i rad organizacija socijalne ekonomije i mjere finansijske podrške.

Intencije novog zakonodavstva u ovoj oblasti su usmjerene na pojednostavljenje i ubrzanje procesa formiranja novih jedinica treceg sektora, poštujući pritom u svijetu opšteprihvacene principe.

Postojeći zakonski okvir, a narocito Zakon o zadrugama i Zakon o nevladinim organizacijama, pružaju dovoljno prostora i povoljne uslove za formiranje organizacija čiji rad je u potpunosti ili djelimično usmjeren u razvoj socijalne ekonomije. Otuda, razvoj zakonodavstva treba usmjeriti na izmjene i dopune postojećih zakona kojima se preciznije i strože reguliše rad zadruga i nevladinih organizacija.

U okviru razvoja zakonodavstva koje se odnosi na socijalnu ekonomiju treba stvoriti mogućnost za registraciju socijalnih preduzeća poput kooperativa tipa A i B u Italiji i podsticati njihovo osnivanje. Ovaj status bi mogla ostvariti ona privatna preduzeća koja pružaju usluge za ranjive grupe ili koja od ukupnog broja zaposlenih u preduzeću zapošljavaju određeni procenat lica iz ranjivih grupa (u Italiji to je 30%).

- Za povećanje stope zaposlenosti ukupnog stanovništva*, a time i za rješavanje problema ranjivih grupa, neophodno je izdvajati više sredstava. To znaci da treba povećati sredstva i razviti mrežu stimulansa za pojedince i preduzetnike koji su usmjereni na rješavanje ovih problema. Međutim, za aktivnu politiku zapošljavanja i rješavanje problema nezaposlenosti i u postojećoj ekonomskoj situaciji, izdvajaju se značajna sredstva, relativno veća nego u zemljama okruženja. Zbog toga se ne može očekivati neko značajno povećanje sredstava iz domaćih izvora. Ono što je moguće, odnosno potrebno uraditi u narednoj fazi je veća fokusiranost stimulativnih mjera na ranjive grupe.

Pored navedenih mogućnosti, potrebno je formirati posebni fond iz kojeg bi se, po povoljnim uslovima, dobijala sredstva za različite programe i projekte koji vode bržem i većem zapošljavanju lica iz ranjivih grupa. U tom pravcu već je koncipiran Fond rada koji još uvijek nije profunkcionisao.

Fokusiranje pažnje na ranjive grupe značajno je i zbog toga što bi ovakav koncept imao veće šanse za privlačenje inostrane pomoći – donatora, fondova Evropske unije, međunarodnih finansijskih institucija i humanitarnih organizacija.

- ☑ Iz navedenih izvora i uz mali procenat sredstava banaka koje posluju na teritoriji Crne Gore treba osnovati neku vrstu *eticke banke*. Ovo posebno u situaciji kada raste deponovana štednja stanovništva i kada postoji veliki raspon između aktivnih i pasivnih kamatnih stopa. Takođe, treba razmotriti i ideju o formiranju *kreditnih zadruga*.
- ☑ Stopa nezaposlenosti, stopa siromaštva i stopa isključenosti stanovništva, važni su *indikator i standardi u približavanju Evropskoj uniji*. Istovremeno, ovo su prioritetne oblasti u sistemu podsticaja EU i otuda mogućnost dobijanja donacija i druge pomoći kroz uključivanje Crne Gore u zajedničke projekte koji su namijenjeni zemljama članicama i zemljama kandidatima. Ono što nedostaje, što je posebno važno i treba naglasiti, je povezivanje što je moguće šireg kruga pojedinaca, institucija, partnera i međunarodnih donatora, kako bi se što racionalnije iskoristili svi potencijali i stvorio sinergijski efekat.
- ☑ *Zalaganje za razvoj socijalne ekonomije u ovoj studiji* znači zalaganje za efikasnost, za veću zaposlenost i zapošljivost, za smanjenje socijalne isključenosti, za pravednost, humanost i harmonično društvo. Zato treba omogućiti da se socijalna preduzeća razvijaju tamo gdje privatni sektor nema interesa, a javni sektor nije dovoljno efikasan, i tako popune praznine u ponudi roba i usluga koje su veoma značajne za pojedine kategorije stanovništva, posebno ranjive grupe.

LITERATURA I OSTALI IZVORI:

- Evers Adalbert, Jean-Louis, *The Third Sector in Europe*, Edward Elgar, 2004
- *Analysis*, John Hopkins Non-Profit Sector Series 4, Manchester University Press
- Anкета poslodavaca o zaposlenosti i zapošljavanju, Zavod za zapošljavanje CG, 2003, 2004. godine
- Archambault, E. (1997): *L'ecnomie sociale*, Le Monde-Editions, Pariz
- Branco, Davide, idr. (2004): *Uvajanje socialnega podjetništva v Sloveniji, Primerjalna študija: Italija, Avstrija, Slovenija*. Ljubljana: PCMG
- Crnak-Meglic (2000): Vpliv (tipov) države blaginje na obseg in vlogo neprofitno-volonterskega sektorja v sodobnih družbah; doktorska disertacija
- Crnak-Meglic, Vojnovic (1997): Razvoj, vloga in pomen neprofitno-volonterskega sektorja v Sloveniji, zbornik strokovnih prispevkov
- Fowler (2000): Reading bourdieu on society and culture
- Human development report for Montenegro-Diversities-Potential for development, UNDP, Podgorica 2005, str.27
- J. G. Dess (1998): The Meaning of "Social Entrepreneurship"
- K.Lennet, "Social Indicators for Assesing the Impact of the Indipedent Not-For-Profit Social Sector of Society", in Fluann, P. (eds.): *Measuring the Impact the Non-profit Sektor*
- Maiello, M. (1997): Presentation to the International Conference on the Proffessionalization of Female-dominated Occupations in the Service Sector, OECD Pariz, 11-12 December
- NVO (nevladne organizacije v Sloveniji), porocilo, 2000
- OECD (1999): *Noya Antonella in Lecamp Genevieve*, Social Enterprises, Paris: OECD.
- OECD (2002): *The Non-profit Sector in a Changing Economy*, Paris: OECD
- Pravilnik APZ Zavoda RS za zaposlovanje, 2004
- Program razvoja i redukcije siromaštva, Program borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore Projekt: "Samozapošljavanje i preduzetništvo", Zavod za zapošljavanje CG, februar 2005.
- Radni material Centra za razvoj nevladnih organizacija (CRNVO), 2006.
- Renato Galliano, *Social Economy Entreprenership and local development*
- Rifkin (1995): *The end of work: the decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*

- Roelants Bruno (2002): Preparatory Dossier, First European Social Economy Conference in Central and Eastern Europe, Praha 2002
- Salomon i Anheier (1998): *The Emerging Sector Revisited: A Summary* Baltimore: The Johns Hopkins University, Institute for Policy studies, Center for Civil society studies
- Salomon, L.M i Anheier, H.K. (1994): *The Emerging Sector. An Overview*. Baltimore: The John Hopkins University
- Salomon, L.M., Anheier H.K. (1997): *Defining the Non-profit Sector. A cross-national*
- Salomon, Lester M. (1994): "The Rise of the Nonprofit Sector". *Foreign Affairs*, let.73, št.4, str.109-122
- Scibel i Anheier (1990): *The third sector: comparative studies of nonprofit organization*
- Šerbo Rastoder: *Pitanje seljackih dugova u Crnoj Gori 1918-1941*, Zbornik radova sa naucnog skupa: *Selo u Crnoj Gori*, CANU, Podgorica 2004, str. 233, 234.
- Sluwer Academic/Plenum, New York, 2001, str.85
- Službeni list RCG broj 27/99, I 30/02, Zakon o politickim strankama, Zakon o finansiranju politickih stranaka, Zakon o slobodnom pristupu informacijama, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o turizmu, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o igrama na sreću, o konfliktu interesa, Zakon o organskoj proizvodnji, Zakon o zaštiti svjedoka, Zakon o policiji i Agenciji za nacionalnu bezbjednost, Zakon o oružju, Zakon o bezbjednosti saobracaja, Zakoni italijanskog Ustavnog suda (odluka br.396/1988).
- Zavod za zapošljavanje, Tržište rada i zapošljavanja, Podgorica 2003.godine

INTERNETNE STRANE:

www.oecd.org/els/trento

www.Eurada.org

www.emes.net/en/recherche/emes/analyze.php

[www.http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/index_en.htm](http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/index_en.htm)

[www.http://nelis.gov/libinter/infolitconf&meet/post-PragueDeclaration.pdf](http://nelis.gov/libinter/infolitconf&meet/post-PragueDeclaration.pdf)

www.krakow2004.coop

<http://www.fntc.info/files/documents/The%20meaning%20of%20Social%20Entrepreneurship.pdf>
<http://www.fntc.info/files/documents/The%20meaning%20of%20Social%20Entrepreneurship.pdf>

<http://www.oecd.org/dataoecd/21/55/17017950.pdf>
